

Г. РАЙДЕР
ГАГГАРД

ДОЧКА МОНТЕЗУМИ

2019.

Г. РАЙДЕР ГАГГАРД

ДОЧКА МОНТЕЗУМИ

Роман з часів завоювання Мехіка

Переклад

Антон Цурковського

ДРУГА ЧАСТИНА

1953

ВИДАВНИЦТВО „КИЇВ“, ФІЛІАДЕЛЬФІЯ

РОЗДІЛ ХХІ.

Увесь час я стояв з Отомією зараз коло жертівного каменя. Довкола нас вінком стояла збита лава жерців. Над жертівним каменем був розп'ятий на чотирьох жердках квадрат чорного полотна. Була вшита золота лійка, яких шість цалів у промірі в найвужчому місці. Промені сонця, які пробивалися крізь цю лійку, значили на долівці світляну пляму величини яблука. І в міру того, як сонце посувалося на небі, це світляне колесо помалу посувалося по долівці, аж дійшло до жертівного каменя.

Тоді на знак головного жерця його помічники кинулися на мене і зірвали з мене останки одягу. Прийшла для мене остання година. Дивним дивом це вперше в моїй душі запанував спокій, а навіть відвага, бо я знав, що скоро скінчу з своїми мучителями. Звернувшись до Отомії, я почав прощатися з нею спокійним і дзвінким голосом. Та на превелике здивування я побачив, що з нею поступили так само, як з мною. З неї теж здерли блискучі шати, і вона стояла біля мене нага, в маленькій гаптованій опасці на бедрах.

— Не дивуйся, Тевле, — сказала вона тихим голосом, — я є твоя жінка, а там стоїть наше подружнє ложе, перше й останнє на цій землі. Хоч ти мене не любиш, проте я вмираю такою самою смертю, як ти, разом з тобою і при твоєму боці, до чого маю повне право... Коли я не могла врятувати тебе, Тевле, то нехай мені буде вільно вмерти з тобою.

Я не міг знайти слова у відповідь, так мене вразило здивування, але поки я промовив слово, жерці вхопили мене й кинули на жертівник. В тій хвилині надбіг один вояк і сказав, що еспанці вже перед останніми сходами. Тоді жерці скоро положили мене на саму середину жертівного каменя. А Отомію положили теж коло мене, так близько, що наші тіла зіткнулися. Я мусів лежати по самій середині каменя, тому для Отомії залишилося тільки трохи місця збоку. А тому, що хвилина жер-

твоприносин, ще не надійшла, жерці прив'язали нас шнурами до мосяжних колісцят, а самі придивлялися битві.

Коли ми так лежали з Отомією, в моєму серці відчув я велику вдячність і подив для цієї дівчини, що жертвувала своє життя для мене з великої любови. Отомія любила мене і добровільно вибрала страшну смерть на жертівному камені. Тому тільки, що любила мене, вона бажала вмерти зі мною, ніж жити далше в багатстві і розкошах королівського двору. І коли я так замислювався над цим чудом-дивом, нове почуття зродилося в моєму серці. Я відчув, що жадна інша жінка не може стати для мене такою дорогою, як ця чудова дівчина. Навіть моя наречена не може бути ніколи подібна до неї. І нараз великою хвилюю наплили сльози до моїх очей і я звернув голову до неї. Вона лежала на лівому боці, оскільки на те дозволяло їй місце, а її довге, чудове волосся спадало з жертівного каменя вниз, на долівку. Її обличчя було звернене до мене. Воно було так близько до мого, що ледве чи на цаль було від мене віддалене.

— Отоміє, — прошептав я, — Отоміє, слухай мене. Я люблю тебе, Отоміє.

Я побачив, як її груди високо піднялися зі зворушення і все лице запаленіло.

— Коли так, то я стократно нагороджена, — відповіла вона, і наші уста злучилися в палкому поцілунку, — як ми думали — в останньому на цій землі. Так, ми там цілувалися на тім жертівнім камені, а над нами повис ніж жерця. І я не знаю чи була ще коли на світі дивніша сцена, як ця.

— О, я цілком нагороджена, — сказала вона знову. — Я охоче прийняла б сто смертей, щоб здобути таку хвилину, як ця, і молюся, щоб я скоріше померла, поки ти відкличеш свої слова. Я знаю, Тевле, що є хтось ще миліший тобі від мене і що тільки тепер твоє серце зворушилося вірністю індіанської дівчини. Ти тільки так думаєш, що мене любиш. Тому дозволь мені вмерти, поки ця мрія ще не розвіялася.

— Не говори так, — сказав я сумно, — бо навіть у цю хвилину згадалася мені Лілі. — Ти даєш своє життя для мене і я тебе за це люблю.

— Моє життя є нічим, а твоє значить дуже багато — відповіла вона усміхаючись. — О, Тевле, якими чарами ти зача-

рував мене і довів мене, дочку Монтезуми, що я з власної волі лягла біля тебе на жертівний камінь моїх богів. Я не бажаю собі кращого ложа від цього, а чому і в якій цілі, проте ми скоро обидвоє довідаємося, як і довідаємося ще про багато інших тепер закритих перед нашими земними очима, справ.

— Отоміє, — сказав я по хвилині, — чому вони нас не вбивають?

— Коли соняшне світло впаде на саму середину колеса, що намальоване над твоїм серцем, щолиш тоді жерці зможуть принести жертву, — відповіла вона.

Я подивився на промінь світла, що переходив крізь ліжковатий отвір в ослоні і перебивав півтінь, неначе золотий олівець. Цей промінь находився вже яких шість цалів від мене і я приблизно обчислив, що він дійде до колісцяти над моїм серцем за яких п'ятнадцять хвилин. Тимчасом гамір битви постійно зближався. Я піднявся так високо, як на те дозволяли мені шнури, викрутив голову і побачив, що еспанці зайшли вже на край площі піраміди і там тепер шаліла боротьба. Навряд чи бачив я колинебудь у своєму житті зажертішу боротьбу, як у цю хвилину. Азтеки боролися скажено, з погордою смерті; вони зовсім не зважали на своє життя, тільки старалися вбити якогось еспанця. Та їх нескладна й недоладна зброя не могла перебити еспанських панцерів, тому їм лишився тільки один спосіб боротьби: скинути еспанця стрімголов з плятформи, щоб він розбився, неначе шкаралупка яйця об камінну долівку двісті стіп нижче. Таким чином боротьба перемінилася в змагання групи проти групи; вороги завзято боролися і намагалися одні одних зіпхати на край площі піраміди і скинути вниз. Часто-густо спадав один, а нерідко й кільканадцять нараз стрімголов летіли в долину. Деякі жерці також вмішалися до боротьби, не зважаючи на своє життя, тільки думаючи про охорону своєї святині. Я бачив одного з них, людину велетенського росту, як він схопив еспанського вояка в половині і разом з ним скочив униз. Все таки еспанці і їх союзники тляскалянци, хоч дуже повільно, пробивали собі дорогу до середини плятформи. А в міру того, як вони зближались, небезпека страшної смерті маліла бо азтеки мусіли все даліше й даліше відступати.

В короткому часі боротьба велася вже майже коло самого жертівного каменя. Всі азтеки, які ще осталися при життю,

а було їх около двісті п'ятдесят, окружили жертівний камінь. До них прилучилося около двісті жерців і боротьба кипіла даліше. За цей час промінь сонця, що падав крізь лійковатий отвір в заслоні, помалу, але постійно посувався до мене і вже дотикався мого помальованого боку. Він палив мене неначе розпалене залізо, а я не мав сили задержати того сонця хоч на одну хвилину. Коли врешті промінь діткнувся мого тіла, пять жерців схопили мене за руки, ноги й голову, а той, що вивів мене сюди нагору, вхопив обома руками камінний ніж. Мене огорнула смертельна слабість, і я закрив очі. Мені здавалося, що вже все збулося. Але в ту мить я почув, як чоловік з диким обличчям, той самий, що проголошував астрологічні пророцтва, закликав:

— Ще не тепер, слуго Тезката. Коли вдариш, поки промінь сонця діткнеться серця жертви, твої боги будуть повалені і засуджений буде на смерть увесь народ Анагуаку.

Жрець люто заскреготав зубами. Подивився наперед на промінь світла, що посувався повільно, а потім на боротьбу. Помалу колесо битви зближалося до нас, а золотий промінь посувався вище і вище до мого серця, аж нарешті діткнувся зовнішнього краю червоного колеса, на моїх грудях. І жрець знову зняв догори камінний ніж, а я закрив очі, але знову почув різкий голос астролога:

— Ще ні, ще ні, а то наші боги пропадуть.

По цім я почув інший голос. Це Отомія кликала помічі:

— Рятуйте нас, тевлі, вони нас вбивають, — кликала вона з усіх сил пронизливим голосом, який понад гамір битви дійшов до вух еспанців. І один з них закликав кастилійським говором: „Вперед товариші, вперед, вони вбивають людей на жертівнику!“

Ще один сильний натиск і азтеки були притиснені до жертівника. Жрець, який мав мене вбити, впав впоперек мене. Три рази наступали еспанці і три рази азтеки відступали. А за четвертим разом їх обруч зломився і мечі еспанців зближали довкола мене. І за цю хвилину промінь сонця дійшов до мого серця.

— Вдаряй, слуго Тезката, — заскрипів голос астролога, — вдаряй на славу наших богів.

Із страшним окликом жрець підняв догори ніж. Я бачив,

як промінь, що виповнював ціле колесо над моїм серцем, блиснув на страшнім вістрію.. Але той самий промінь в ту саму хвилину заграв на вістрію блискучої сталі, яка вбилася в груди жерця. Великий кремінний ніж вбився в жертівник, якраз поміж мною й Отомією, ранивши мене й її в бік. Кров поплила з ран і змішалася. А за ножом повалився і жрець впоперек наших тіл, щоб не піднятися більше, і в судорогах сконав на тілах тих, яких хотів убити.

Опісля я почув жалісний крик астролога, який голосив загибель Анагуаку:

— Жрець мертвий, а його боги повалені — кричав астролог. — Тезкат відкинув жертву і впав. Пропали боги Анагуаку. Перемога хреста християн.

За хвилину почувся глухий удар, і я знав, що цей пророк уже є мертвий.

Чиясь сильна рука стягнула з нас тіло вбитого жерця і воно впало якраз у те місце, де горів вічний вогонь, що раптом засичав і погас, залитий кров'ю свого власного жерця. Отак погас вічний вогонь на верху піраміди, який горів там від непам'ятних часів. Чийсь ніж розрізав шнури, якими ми були зв'язані.

Я сів на жертівнику і став розглядатися довкола себе. Якийсь голос заговорив по-кастильськи, очевидно не до мене, тільки до свого товариша:

— Тим двоє нещасним вже дуже мало бракувало до смерти, — говорив голос. — Якби вдар мого меча спізнився тільки на одну секунду, цей дикун був би вивертів в його грудях діру величини моєї голови. Та на всіх святих... То ж краса та дівчина. Я мушу зажадати її для себе від Кортеса.

Я пізнав цей голос. Жадний інший голос на світі не мав такого тембру, такої дзвінкості. І я скочивши із смертного каменя, побачив те, чого здогадувався. Передо мною стояв, увесь у сталевому панцері, мій смертельний ворог, Гарсія. Це його меч в останній хвилині пробив груди мого вбійника. Мене врятував несвідомо той, хто радше звернув би вістря меча проти мене, ніж проти мого вбійника.

Я видивився на нього, не знаючи, чи це дійсність, чи сон, і мої уста проти моєї волі, вимовили одне однісіньке слово:

— Де Гарсія...

Почувши мій голос, він відскочив назад, наче поцілений кулею, видивився на мене, протер очі і знову видивився. Врешті, видно, пізнав мене, не зважаючи на мальовила, що покривали моє тіло.

— Мати Божа, — закликав, — та ж це Том Вінгфілд... І я врятував йому життя.

На ці слова вернулась мені вся свідомість і я кинувся втікати, зрозумівши, що вчинив дурницю. Але Гарсія, видимо, не хотів дозволити на те. Піднісши догори меч, він скочив до мене з диким окликом лютости.

Я скочив поза камінь, а за мною блискавкою полетів меч мого ворога. І зовсім певно цей меч був би не минув мене, бо я був дуже ослаблений і мої ноги задеревіли, якби не якийсь лицар, в яким я догадався самого Кортеса, не відбив меча Гарсії.

— А це що таке, Сарседа? — запитав він. — Чи ти зовсім збожеволів жадобою крови і хочеш приносити жертву з невинних людей, як індіанські жерці. Лиши в спокою цього нещасного.

— Це не індіанець, це англійський шпиг, — закликав Гарсія і знову кинувся на мене.

— Він рішуче збожеволів, — сказав Кортес поглянувши на мене, — коли запевняє нас, що це нещасне сотворіння — англієць. Ідїть звідси обидвоє, а то ще хтось інший готов зробити таку саму помилку. — І він махнув своїм мечем, наказуючи нам утікати і думаючи, що я не розумію його слів. Потім додав гнівно, коли Гарсія, майже втративши мову з скаженої люті, зробив ще одну спробу дістатися до мене:

— Ні, ні... Я на це не дозволю. Ми є християни і прийшли сюди, щоб визволяти жертви, а не вбивати їх. Притримайте цього дурня, що хоче скаляти свою душу вбивством.

Тепер еспанці окружили Гарсію і вхопили його за руки. А він кляв і кричав з лютости. Я ж стояв оголомшений, не знаючи, куди тікати. Та на щастя коло мене був хтось, що хоч і не розумів еспанської мови, одначе був багато спритніший від мене. Коли я так стояв, Отомія взяла мене за руку й прошептала:

— Втікай... швидше. Забери мене від жертівного каменя.

— Та куди втікати? — запитав я, відзискавши мову. — Чи не краще здатися на ласку еспанців?

— На ласку того чорта з мечем? --- відповіла вона. — Мовчи, Тевле, і ходи за мною.

Еспанці пропустили нас, а навіть потішали нас і жалували, коли ми проходили, бо всі знали, що ми були жертвами, звільненими з жертвеного каменя. Що більше, коли якийсь дикун з-поміж тляскалянців кинувся на нас із своїм келепом, один з еспанців пробив йому руку і він упав.

Коли ми дійшли до краю піраміди, я оглянувся й побачив, що Гарсія видерся з рук тих, які його держали. А може знайшов відповідні слова і вияснив їм усю правду. Я бачив, як він біг у нашу сторону з піднесеним мечем. Страх додав нам сили і ми побігли, держачися за руки. Ми бігли вниз сходами та стрімкою крученою дорогою по трупах сотень убитих і вмираючих. Тільки часом ми спинялися на хвилину, щоб нас не звалили спадаючі тіла жерців, яких еспанці скидали з вершка піраміди в долину. Раз тільки оглянувшись, я побачив, що Гарсія біжить за нами, але далеко вгорі. Потім я його більше не бачив, він, певно, втомився погонею, або боявся впасти в руки тих азтеків, які ще були у стіп піраміди.

Того дня ми пережили чимало небезпек, але нас чекала ще одна, найстрашніша, поки ми знайшли захист. Коли ми добігли до підніжжя піраміди й хотіли змішатися з юрбою заляканого народу, що втівав брамою з подвір'я святині, несучи з собою тіла вбитих і ранених, над нашими головами почався нагло громовий лоскіт. Я глянув угору і побачив, що велетенська брила спадала вниз по похилій площі піраміди. Це був велетенський ідол бога Тезката, якого еспанці витягнули з святині і скинули в долину. І неначе мстивий демон, ця велетенська брила летіла просто на мене. Вона вже була майже над самими нашими головами й не було місця схоронитися перед неминуchoю смертю. Але коли ми врятувалися від смерти на жертівнику цього бога, який тепер особисто гнався за нами, щоб розторощити нас на порошок, то за волею Бога ми врятувалися і тепер. Підстава ідола вдарилася об камінний бік піраміди, відбилася від нього, закрутилася в повітрі й задержалася ледве кілька кроків від нас. Піраміда вся задрожала від страшного удару, і в ту ж мить повітря заповнилося великими відламками мармору, що з страшним свистом летіли над нашими головами. Ідол Тезката розлетівся на сотні шматків, які завищали коло нас, але нам нічого

не сталося. Фальшивий бог не мав більше влади над своєю жертвою.

Врешті ми опинилися в моїх кімнатах у палаті Монтезуми, які я не мав уже надії побачити. Отомія принесла води, щоб змити мальовила з мого тіла та засохлу кров з моєї рани. Вона промила і зав'язала рану від ножа жерця. Це була досить глибока рана, і я втратив багато крові. Отомія одягнулася в білу одіж, принесла їжу, бо я був дуже виголоджений і спрагнений. Потім я зібрав свої думки і промовив:

— Що тепер буде? За хвилину прийдуть сюди жерці і знову затягнуть нас на жертівний камінь. Для мене тут нема рятунку, я мушу втікати до еспанців і здатися на їх ласку.

— Хочеш віддатися в руки того чоловіка з мечем? Скажи мені, Тевле, хто він?

— Це той еспанець, про якого я тобі оповідав, Отоміє. Це мій смертельний ворог, за яким я зайшов аж сюди.

— І все таки ти хочеш віддатися в його руки? Справді, Тевле, ти зовсім не маєш розуму.

— Краще впасти в руки християн, ніж ваших жерців, — відповів я.

— Не бійся нічого, — сказала вона. — Жерці тепер безсильні. Ти вирвався з їх рук і все з ними скінчено. Кому це вдасться, той мусить бути дуже великим чарівником. А втім, я думаю, що ваш Бог є могутніший, бо це, напевно, він накрив нас своїм плащем, коли ми лежали на жертівному камені. О, Тевле, до чого ти мене довів — я не тільки втратила віру в богів свого краю, але й кликала на поміч ворогів. Вір мені, що я того не робила для себе, бо я хотіла вмерти з твоїм поцілунком на своїх устах і з твоїми словами любови. Я знаю, що тепер, коли ми живемо, це для мене минеться безповоротно.

— А це як? — запитав я. — Що я сказав, того не можу відкликати, Отоміє. Ти хотіла вмерти зі мною і врятувала мое життя притомністю свого ума, закликаючи на поміч еспанців. Тому моє життя належить виключно до тебе, бо в цілому світі немає другої жінки, яка була б така ніжна й шляхетна, як ти. Я повторюю це щераз, Отоміє, дружино вірна, що я тебе люблю. Наша кров з наших ран від одного ножа змішалася на жертівному камені, там ми перший раз поцілувалися. Хай це буде на-

шим вінчальним обрядом. Можливо, що мені не доведеться вже довго жити, та поки живу, я належу до тебе, Отоміє.

Я говорив зі щирого серця, бо моя сила, відвага й довір'я були розбиті, мене опанував страх і почуття самотності. І тільки дві речі осталися мені на цьому світі: віра в Боже Провидіння й любов цієї дівчини, яка стільки витерпіла для мене. Тому я забув свою присягу вірності і приляг до неї, як дитина до матері. Безперечно, це не було добре, та навряд чи знайшовся б на світі такий чоловік, що в моєму становищі поступив би інакше. Крім того я ніяк не міг відкликати тих слів, які висказав на жертівному камені. Коли я їх сказав, я сподівався за кілька хвилин смерті, але відкликати їх тепер, коли тінь смерті відсунулася від мене, хочби тільки на короткий час, було б нечесно й брудно. На добро й на зло я віддав себе дочці Монтезуми і тепер мушу на цьому становищі видержати до кінця, або наразитися на найбільший сором. А шляхетність цієї індіанської дівчини була така велика, що вона й тепер не хотіла прийняти мого слова. Яку хвилину вона вдивлялася в мене усміхнена, а потім загорнула жмут свого чорного волосся і сказала:

— Ти ще не успокоївся зовсім, Тевле, і я була б нікчемна, якби прив'язувала якусь вагу до слів людини в такому схвилюваному стані. Там, на жертівному камені й у хвилину смерті ти сказав мені, що любиш мене. Це напевно було правдою, але тепер ти повернувся знову до життя. І скажи мені, Тевле, хто убрав цей золотий перстень на твій палець і що там написано всередині? А коли б і твої слова, що їх ти хвилину тому сказав мені і ти крихітку мене любиш, то все таки за морем є хтось, кого ти любиш більше. Це я ще можу стерпіти, бо моє серце зв'язане тільки з тобою і ти бодай будеш ніжний для мене, а я буду жити наче в соняшнім сяйві, коли тільки буду біля тебе. Але я скажу тобі, чого я лякаюся. Лякаюся того, що коли ми звінчаємось, я тобі скоро остогидну, бо любов до першої дівчини стане занадто сильна для тебе. Ти намагатимешся й, можливо, знайдеш спосіб вирватися звідси до свого рідного краю й покинеш мене тут. Це й є те, чого я не зможу пережити. Ще тепер я можу зректись тебе і залишитись тільки твоїм щирим другом, але мене не можна відсунути набік, наче легку дівчину, поживши зо мною якийсь місяць, бо я є дочка Монтезуми і пані

власного краю. Коли ти хочеш звінчатися зо мною, це мусить залишитися на все життя, а це є, мабуть, більше, ніж ти можеш мені обіцяти, дарма, що ти поцілував мене на жертівнику, а ця рана є доказом нашого кровного зв'язку. А тепер я хочу відшукати Гватемока, коли він ще живе, та й інших. Коли сила жерців зламана, я маю змогу охоронити тебе й піднести до почесної влади. Передумай усе, що я тобі сказала і не спішися з своїм рішенням. А може хочеш скінчити з усім за одним разом і втекти до тевлів, коли я знайду спосіб утечі?..

— Я дуже змучений і знесилений, щоб міг утікати, — відповів я, — навіть якби й хотів. Але я не хочу. Мій смертельний ворог є між еспанцями. Я присягнув, що не спочину, поки його не вб'ю, тому його приятелі є моїми ворогами, а його вороги моїми друзями. Я не хочу тікати, Отоміє!

— Це розумно, — сказала вона. — Коли ти підеш до тевлів, той чоловік тебе вб'є. Чесним чи нечесним способом, але він уб'є тебе впродовж дня — це я вчитала з його очей. А тепер спи спокійно, а я буду старатися оберігати тебе, коли взагалі можна говорити про якусь безпеку в цьому политому кров'ю краю.

РОЗДІЛ XXII.

Отомія обернулася й вийшла. Я дивився, як закрилася за нею золота завіса, а потім повалився на ліжко і майже в ту ж мить запав у глибокий сон, бо був докраю знесилений і так ошоломлений, що хвилинами зовсім не знав і не здавав собі справи, що говориться і що діється довкола мене. Щойно пізніше це все мені пригадалося. Я спав дуже довго, а коли пробудився, була вже пізня ніч, хоч не було зовсім темно. Крізь зачинені й заслонені вікна палати доходив здолини гамір боротьби, а червона заграва від домів, що горіли, освічувала місто, наче сонце в день. З великим трудом я підвівся і глянув крізь вікно. Еспанці, невдоволені здобуттям піраміди, повели знову нічний випад і запалили сотні домів у місті. Заграва пожежі була така велика, що, здавалося, наче це був день. При тім освітленні я бачив, як білі вояки відступали до свого укріплення, атаковані з усіх сторін тисячами азтеків.

Я відступив від вікна і почав роздумувати, що мені далі робити; покинути Отомію і втекти до еспанців, коли це пока-

жеться можливим, і наразитися на можливість смерті з рук Гарсії, чи залишитися поміж аzteками, коли вони дадуть мені захист, та звінчатися з Отомією? Був ще третій вихід — лишитися між аzteками, але покинути Отомію. Одначе це видавалося мені неможливим з уваги на мою честь. Одне я розумів певно, що коли остануся й звінчаюся з Отомією, то в такому випадку я мусітиму стати індіанцем і раз на завжди залишити всяку думку про поворот до Англії і до моєї судженої. Правда, на це були дуже маленькі вигляди, та все таки, як довго я буду жити, може якась нагода трапитися. Але коли мої руки стануть зв'язані цим вінчанням, це не може статися ніколи за життя Отомії. Це означає, що для Лілі Бозард я буду мертвий. Але як мені бути вірним своїй судженій і відіпхнути від себе другу дівчину, яка для мене посвятила все й стала мені незвичайно дорога, хоч все таки була десь ще дорожча від неї? Герой або ангел може був би знайшов вихід із цього скрутного становища, але я не був ні одним, ні другим, а тільки звичайною людиною з усіма людськими слабощами. Отомія була дуже солодка й ніжна, та проте я майже готов був відкликати всі свої слова й благати її, щоб вона звернула мені свободу і не бачилася більше зо мною, не хотівши зневолювати мене зламати присягу.

Такі думки мучили й непокоїли мене, і я ломив собі ними голову, зовсім не знаючи, що не мені вирішувати їх, бо моя дорога була визначена і я мушу йти нею або вмерти. І нехай це буде доказом моєї щирости й правдомовности, бо я не потребував зовсім нічого писати про всі дні боротьби моєї совісти та про слабкість мого характеру й волі. Дуже скоро я став перед дилемою: звінчатися з Отомією, або вмерти. Мабуть не знайдеться в світі такої людини, яка могла б зробити мені закид, що я вибрав перше, а не друге. Правда, хоч я й звінчався з нею, я міг був спокійно заявити перед своєю совістю і перед цілим світом, що це сталося під примусом смерті і що для мене не було іншого рятунку. Але таке оправдування не було б зовсім правдиве, бо моя душа була роздвоєна. Коли б питання не було наперед вирішене в моїй душі, я не знаю, як все те було б покінчилося.

Тепер, дивлячися далеко в минуле і розважаючи холодно свої вчинки й характер, як це зробив би кожний суддя, я можу сказати, що коли б я був мав досить часу на роздумування,

була б виринула ще одна справа, яка б рішуче мусіла звернути моє рішення в користь Отомії. Де Гарсія був між еспанцями, а моя ненависть до нього була головною й єдиною пружиною всього мого життя. Це була пружина багато сильніша від любови. І ще тепер, дарма, що він уже не живе, я ненавиджу його так, що, не зважаючи на мій старечий вік, ця ненависть стала для мене важким тягарем і я молюся, щоб вона ослабла. І як довго я буду між азтеками, Гарсія буде їх і моїм ворогом, а я буду мати нагоду стрінутися з ним у бою і вбити його. А коли б мені вдалося втекти до еспанців, я міг бути певний, що він був би мене майже в ту саму хвилину вбив. Нема найменшого сумніву, що він мусів оповісти еспанцям про мене стільки брехні, що мене відразу повісили б як шпиґа.

Коли я так сидів і роздумував, до кімнати ввійшов чоловік із смолоскипом у руці. Це був Гватемок, який щойно вернувся з поля бою. Його золотий панцер був порубаний еспанськими мечами, а з його шиї спливала кров.

— Вітай, Тевле, — закликав він. — Я ніколи не сподівався побачити тебе. Та ми живемо в дивному світі і в Теноктітляні діються такі речі, яких ніколи не можна було сподіватися. Я прийшов сюди, щоб покликати тебе на Раду.

— Яка мене жде доля? — запитав я. — Чи мають мене знову положити на жертівний камінь?

— Ні, цього зовсім не бійся. Я не можу тобі нічого сказати. За годину будеш або трупом, або великим поміж нами, оскільки можна назвати взагалі когось великим у ці дні сорому. Отомія весь час добре звивається поміж князями й радними, а коли ти маєш серце, ти повинен їй бути вдячний, бо ще ніяка жінка на світі не любила так, як вона тебе. Щодо мене, то я мав повні руки праці — і він показав на свій порубаний і погнутий панцер, — але на Раді піднесу свій голос за тебе. А тепер ходи, друже, бо смолоскип догоряє. Ти, певно, вже досить загартований у небезпеках. Одна більше або менше не має значення для тебе, як і для мене.

Я встав і пішов за ним до великої залі, де ще нині рано мені складали поклони як утіленню бога. Тепер я вже не був богом, тільки звичайним полоненим, що його вели на суд, на якому

має рішитися питання його життя. На підвищенні, де я стояв ранком, сиділи князі, вельможі й радні, які ще осталися в живих. Деякі з них, як і Гватемок, мали на собі посічені й погнуті панцері, інші були одягнені в буденні строї, а один в одяг жерця. І тільки дві речі були спільні їм усім: повага на їх лицах і високість їх становищ. Вони зібралися тут не тому, щоб вирішувати мою долю, бо це була дуже маловажна річ, а щоб нарадитися, яким способом прогнати еспанців, поки вони не знищили цілком міста.

Коли я ввійшов, чоловік у панцері, який сидів у самій середині півкоlesa і в якому я пізнав Куїтлягуа, що мав стати королем, коли б Монтезума помер, поглянув скоро і закликав:

— Хто це такий, що ти його привів, Гватемоку? А, пригадую, це той тевле, що був богом Тезкатом і врятувався перед жертвоприносинами. Слухайте, панове, що нам зробити з цим чоловіком? Скажіть, чи це дозволено повести його знову на жертвний камінь?

На ці слова встав жрець і відповів:

— Мені прикро, але мушу заявити, що це не дозволене, найшляхетніший князю. Цей чоловік лежав на жертвнику бога і був навіть зраний святим ножом. Але бог відкинув його у важкій годині й його не вільно знову приносити в жертву. Вбийте його, коли хочете, але не на жертвному камені.

— В такому випадку, що нам з ним робити? — запитав князь знову.

— Він походить з крові тевлів, отже тим самим є нашим ворогом. Одне є певне, що він не сміє дістатися до білих чортів і розповісти їм про наше становище. Тому, чи не буде найкраще відразу усунути його з дороги?

Декілька радних притакнули головами, інші мовчали, не відзиваючись.

— Кінчайте, — закликав Куїтлягуа, — годі нам з ним марнувати час, коли кожної хвилини важиться життя тисяч. Я ставлю ясно запит: чи цього тевле треба вбити?

Тоді встав Гватемок і сказав:

— Даруйте мені, шляхетний свояче, але мені здається, що можемо мати від нього живого більше користи, ніж від померлого. Я його знаю дуже добре. Він хоробрий і шляхетний, а крім того я доказав, що він не є цілком тевле, тільки на поло-

вину з іншої раси. Він ненавидить тевлів, як і вони його. Крім того, він знає їх звичаї і спосіб їхнього воювання, тому, я думаю, що він може стати нам у пригоді.

— Радою вовка оленеві, — перервав Куїтлягуа холодно. — Радою, що заведе нас простісінько в кігті тевлів. Хто заручить нам за цього чужинецького чорта, що він нас не зрадить, коли ми йому повіримо?

— Я ручу за нього своїм життям, — відповів Гватемок.

— Твоє життя є занадто цінне, щоб його наражувати, своє. Люди цієї білої раси брехуни і його власне слово не має ніякого значення. Я думаю, що найкраще буде вбити його і покінчити з усіма сумнівами.

— Цей чоловік одружений з Отомією, княгинєю на Отомії, дочкою Монтезуми і нашою своячкою, — сказав Гватемок поважно, — а вона любить його так дуже, що з власної волі пішла на жертівний камінь. І я хіба не помилюся, коли скажу, що вона теж заручить за нього. Чи маю її покликати?

— Як хочеш, свояче, але я знаю тільки те, що залюблена жінка є сліпа і він мусів її зачарувати. Крім того вона була його жінкою тільки згідно з вимогами релігії. Чи бажаєте, друзі, щоб покликати сюди княжну?

Деякі заперечували, але більшість погодилась.

За хвилину з'явилась Отомія. Ввійшовши, вона легко поклонився перед Радою.

— Це таке питання, княгине, — сказав Куїтлягуа, — чи цей тевле має бути вбитий, чи маємо його запрягнути як одного з нас, якщо він має охоту скласти таку присягу. Князь Гватемок ручить за нього і каже, що й ви є готові поручити. Жінка має право зробити це тільки в один-єдиний спосіб, а то вийти заміж за того, за кого ручить. Ви вже одружені з ним за вимогами релігії. Чи ви готові звінчатися з ним і за вимогами звичаю і прав нашого краю та відповісти за його віру своїм власним життям?

— Я готова, — відповіла Отомія спокійно, — якщо й він згодиться.

— Це дуже велика честь для білого собаки, — сказав Куїтлягуа. — Подумайте тільки: ви княгиня на Отомії, дочка нашого короля, ви є та, на кого ми дивимося з повною надією, що вам удасться привести назад до послуху і лояльності збунтовані племена в Отомії і відтягнути їх від союзу з проклятими тляска-

лянцями. Ви їх княгиня. Чи ваше життя не є занадто дорогоцінне, щоб його наражувати на таку непевну річ, як віра цього чужинця? Бо знай, Отоміє, коли він покажеться нечесним, то ти не врятуєш його перед карою смерти.

— Я це знаю, — відказала спокійно. — Чужинець чи не чужинець, я люблю цього чоловіка і ручу за нього своєю кров'ю. Крім того, я вважаю його за свого найбільшого помічника, коли йде про привернення до лояльності племен з Отомії. Але може тільки бути таке, що він зовсім не має охоти звінчатися зо мною.

Куїтлягуа іронічно засміявся і сказав:

— Коли є вибір поміж обіймами смерти й обіймами такої гарної дівчини, як ти, своячко, дуже легко відгадати, який буде вислід. Та все таки, говори, Тевле, але скоро.

— Я маю дуже мало що сказати, князю. Коли княгиня Отомія бажає одружитися зо мною, то я так само маю таке бажання, — відповів я, бо в цю хвилину нової небезпеки всі мої вагання пропали. Слушно сказав перед хвилиною Куїтлягуа, що дуже легко відгадати вибір, коли мається вибирати поміж Отомією і смертю.

Вона, почувши мої слова, подивилася на мене остерігальним поглядом та шепнула тихо:

— Не забудь ніколи ці слова, Тевле. Цим вінчанням ти вирікаєшся свого минулого, а мені віддаєш своє майбутнє.

— Не забуду, — відповів я. А коли я говорив, перед моїми очима стала візія Лілі з лицем таким, яким я його бачив, коли прощався з нею. Отже, такий був кінець тих присяг, які я їй складав. Куїтлягуа подивився на мене поглядом, який добирався до самого дна мого серця, і сказав:

— Я чув твої слова, Тевле. Ти, білий волокито, ласкаво годишся взяти княгиню Отомію за жінку і через те стати одним із найбільших і наймогутніших панів у цілому краю. Але скажи сам, як ми можемо тобі повірити? Правда, коли ти нас зрадиш, то твоя жінка вмере, але це може бути дрібницею для тебе.

— Я готов присягнути вам вірність, — відповів я. — Крім того я ненавиджу еспанців. Поміж ними є мій найзавзятіший ворог, за яким я прийшов аж сюди за море. Той чоловік хотів мене вбити ще таки нині. Сказати більше не можу, а коли ти не віриш моїм словам, то хіба зроби врешті всьому кінець. Я вже

й так витерпів дуже багато з рук вашого народу. Тому це вже не робить мені різниці, чи я буду жити, чи вмиру.

— Зухвала бесіда, Тевле. А тепер, панове радні, вимагаю вашого рішення: чи маємо цього чоловіка дати Отомії за мужа і заприсягнути, як одного з нас, чи маємо його негайно вбити? Ви знаєте все, якщо йому можна повірити, як нас запевнює Гватемок і Отомія, то він матиме для нас вартість цілої армії, бо він знає мову, звичаї, зброю і спосіб воювання білих чортів, яких боги випустили на нашу погубу. Але з другого боку йому не можна повірити, бо нам узагалі важко повірити комусь із його раси. Він завжди буде намагатися втекти до тевлів і зрадити наші пляни, нашу силу, а властиво наше безсилля. Розсудіть сами, що нам діяти.

Радні почали нараджуватися. Одні говорили те, інші інше, бо вони не мали одного погляду й думки. Врешті Куїтлягуа, змучений довгими й пустими балачками, візвав їх покінчити балакання і приступити до голосування. Голосування у них відбувалося піднесенням рук. Насамперед піднесли руки ті, хто бажав лишити мене при життю. Присутних радників було двадцять шість, не вчисляючи самого Куїтлягуа. З того числа тринадцять голосували за мене, а тринадцять проти мене.

— Виходить, що і я мушу віддати свій голос, — сказав Куїтлягуа тоном, що заморожував кров. Я занадто добре бачив, що він був настроєний проти мене, та в ту хвилину перебила йому Отомія, заявивши:

— Прости мені, князю, але поки скажеш своє слово, я маю ще дещо додати. Вам потрібна від мене допомога, правда? Коли нарід Отомії має послухати когось, і завернутись із злої дороги, то він послухає тільки мене. Моя мати була королевою на Отомії, вона була останньою королевою з довгої лінії пануючих, а я її одинока дочка і наслідниця, а крім того мій батько є їх королем. Тому моє життя зовсім не таке маловажне, а тепер воно багато цінніше, бо хоч я сама собою незначна людина, то все таки я можу привести тридцять тисяч вояків під ваші прапори. Жерці на тій піраміді це знали і коли я зажадала, щоб мене принесли в жертву разом із Тевле, вони ніяк не хотіли погодитися, хоч жадні були моєї крові. Я мусіла закликати на їх голову помсту богів, поки вони погодилися вволити мою волю. А тепер скажу вам таке: вбийте цього чоловіка, коли так дуже

бажаєте його смерти, але знайте, що будете мусіти знайти когось іншого, хто б привернув до нас племена Отомії. Я тоді виконаю те, що задумала нині, значить, піду з ним до гробу.

Вона скінчила, а шепіт здивування понісся по залі, бо ніхто не підозрівав стільки любови й відваги в цій дівчині. Тільки Куїтлягуа розлютився:

— Невірна дівчино, — закликав він, — то ти маєш відвагу ставити свого коханця вище за свою батьківщину? Сором тобі, безстидна дочко Монтезума, хоч це лежить у твоїй крові: який батько, така й дочка. Монтезума вирікся свого народу і вибрав життя дармоїда серед тевлів, фальшивих дітей Квецаля? А тепер Отомія іде тією самою дорогою. Скажи мені тепер жінко, як це сталося, що тільки ти одна і твій коханець врятувалися з піраміди, коли всі інші згинули? Чи це не вказує, що ви обидвоє у змові з нашими ворогами? Кажу тобі, своячко, якби всі ці справи взяли були інший оборот, а я мав свою волю, твоє бажання було б заспокоєне: впродовж однієї години ти згинула б разом із цим чоловіком.

Він замовк, бо йому забракло віддиху з лютости, й тільки вдивлявся в Отомію вогненним поглядом.

Та Отомія навіть не здригнулася. Стояла перед ним горда, хоч поблідла, але холодна і спокійна, зі схрещеними на грудях руками і спущеними додолу очима. Коли він замовк, вона відізвалася:

— Перестань лаяти мене за те, що моя любов сильна й непохитна. Я сказала своє останнє слово. Засуди цього чоловіка на смерть, князю, а тоді будеш мусіти когось іншого вислати в посольстві до Отомії, щоб приєднати нарід для справи Агануаку.

Куїтлягуа опам'ятався і понуро вдивився в порожнє місце перед собою. Запанувала глуха мовчанка. Ніхто не знав, який западе присуд. Урешті він відізався:

— Хай так буде! Нам конечно потрібно допомоги, Отоміє, а боротися проти жіночої любови і так безуспішно. Тевле, ми даруємо тобі життя, а разом з тим даємо тобі почесні і багатства та найшляхетнішу з наших дівчат за жінку. Крім того ти матимеш місце в нашій раді. Бери всі ці дари й її. Але остерігаю вас обидвоє: пильнуйтеся, як їх будете уживати... Коли нас

зрадиш... ні, коли тільки зродиться в тебе думка про зраду, то я свято присягаю, що обидвоє умрете такою повільною і страшною смертю, якої сама назва перемінить ваше серце в воду, а така смерть жде не тільки тебе, але й твою жінку, твоїх дітей і всю домашню прислугу. А тепер зложи присягу, Тевле.

Коли я почув ці слова, моє серце живо забилося з радості, а мряка заступила очі. Я ще раз врятувався перед наглою смертю.

Та по хвилині роз'яснилося мені в очах і я, підвівши їх, стрінув погляд жінки, що врятувала мене, Отомії, моєї дружини, яка усміхалася до мене дуже сумно. В ту хвилину надійшов жрець, з різьбленою дерев'яною мискою і з кремінним ножом. Він наказав мені обнажити рамя, легко протяв шкіру і підставив миску для стікаючої крові. Декілька крапель цієї крові вилив на землю, вимовляючи якісь закляття, потім звернувся до Куїтлягуа, наче питаючи його, що далше робити. Куїтлягуа відповів глумливим сміхом:

— Охристи його кров'ю моєї своячки, княгині Отомії, яка ручить за нього.

— Ні, пане, — закликав Гватемок. — Кров цих двоє людей уже змішалася на жертівному камені й вони вже є чоловіком і жінкою. Але я так само ручив за нього і з повною вірою даю й свою кров!

— Цей тевле, справді, має ширих друзів, — сказав Куїтлягуа. — Віддаєте йому забагато чести, але нехай так буде!

Гватемок виступив наперед, а коли жрець хотів зробити і йому своїм ножом рану, він весело засміявся і сказав, показуючи на рану від кулі в своєму тілі:

— Це непотрібне, ось тут моя кров, пролита тевлями. Хіба можна знайти кращу для нашої цілі?

Жрець зняв перев'язку з шиї Гватемока і пустив кілька крапель крові з рани в другу, малу дерев'яну мисочку. Потім приступив до мене і, замочивши пальці у моїй крові, зробив на моїм чолі, наче християнин, знак хреста і сказав:

— В ім'я бога, нашого владика, який є всюди і все бачить, значу тебе цією кров'ю. В ім'я бога, нашого владика, який є всюди і все бачить, виливаю твою кров на землю, — тут він вилив мою кров на долівку, — щоб так, як ця кров всякає

в землю, згинула і забулася пам'ять про твоє попереднє життя, бо ти відроджуєшся наново серед народу Анагуак. В ім'я бога, нашого владика, який є всюди і все бачить, я змішую ці дві крові, — тут він перелляв кров з одної мисочки в другу і змішав їх, — і змішаною кров'ю дотикаю твого язика, — тут він замочив палець у крові й діткнувся мого язика, — і наказую тобі скласти таку присягу:

— Нехай вічна хвороба, яка тільки може власти на людське тіло, ввійде в мене, нехай я живу в нужді і сконаю в страшних муках, а моя душа нехай буде прогнана з Дому Сонця, нехай по вічні часи блукає серед темряви, що лежить поза зорями, коли я зломлю оцю присягу. Присягаю бути вірним народові Анагуаку та його правним королям. Присягаю вести війну проти їх ворогів і працювати для їх знищення, а особливо присягаю це супроти тевлів, доки вони не будуть прогані за море. Присягаю не ображувати богів Анагуаку, присягаю подружню вірність Отомії, дочці Монтезуми, мого пана, доки вона буде жити. Присягаю, що ніколи не буду намагатися втекти з цього краю. Присягаю зректися свого батька й матері, свого краю, в якому я народився і всією душею пристати до нової батьківщини. Ця присяга в'яже мене так довго, доки вулкан Попокатепетль не перестане бухати вогнем і димами, до часу, коли не стане короля в Теноктітляні, доки народ Анагуаку не перестане бути народом.

— Чи ти присягаєш на все те, кожне зокрема і все разом?

— Присягаю на кожну річ зокрема і на всі разом, — відповів я, не мавши іншого виходу, хоч було в цій присязі багато дечого такого, на що я не хотів би присягати. А проте, як дивно все склалося. П'ятнадцять літ після того вулкан Попокатепетль перестав вибухати, не стало королів у Теноктітляні, не стало жерців, що приносили криваві жертви і народ Теноктітляну перестав бути народом. Тим самим моя присяга перестала мене зобов'язувати. Але в цю хвилину жерці вибрали ці приклади і вложили їх у мою присягу, вважаючи їх за щось вічне, за щось таке, що ніколи не може змінитися.

Коли я склав присягу, приступив до мене Гватемок і обійняв сердечно, з словами:

— Вітай, Тевле, брате мій по крові й серцю. Тепер ти є один із нас і ми ждемо на твою раду і поміч. Сідай коло мене.

Я допитливо подивився на Куїтлягуа, а він ласкаво всміхнувся до мене і сказав:

— Тевле, ми прийняли тебе, бо ти склав урочисту присягу побратимства. Зломити її, це значить умерти страшною смертю на цім світі і терпіти невимовні муки від демонів на тім. Забудь про все, що сказано в годині, коли тебе важили, бо терези ваги перехилилися в твою користь. Будь певний, що коли не даси нам причини до сумнівів, то й сам не потребуватимеш сумніватися в нас. А тепер, як чоловік Отомії, ти став князем поміж нашими князями. Маєш честь і велетенські посілості, а як такий, маєш повне право засідати в нашій раді при боці свого брата, Гватемока.

Я виконав, що мені казали, а Отомія вийшла з залі. Куїтлягуа почав знову говорити, та цим разом уже не про мене, тільки про пекучі справи держави. Він говорив про всі ті страшні нещастя, які впали на край, про смерть тисяч найхоробріших лицарів, про різню вояків і жерців на піраміді та про знеславлення народних святинь і богів.

— І що нам діяти в цій крайній потребі? — питав він. — Монтезума вмирає як невільник у таборі тевлів, а вогонь, який він живив своїми грудьми, пожирає край. Ніяка сила не може зломити білих чортів, озброєних дивною і невідомою зброєю. День за днем падають щораз більші нещастя на армію азтеків. І що їм робити, коли богів повалено, а їх вівтарі червоніють від крові їх жерців? Що діяти, коли всі пророки зацімліли, або відповідають тільки висказами розпачі?

Після нього князі й полководці почали давати свої ради, а коли всі висловились, Куїтлягуа звернувся до мене:

— Маємо тут нову людину між нами, обзнайомлену із звичаями і способом воювання білих людей. Ще перед годиною він був білим чоловіком. Чи він не має ніяких слів, щоб нас потішити?

— Говори, брате, — сказав Гватемок.

Я почав говорити:

— Найшляхетніший Куїтлягуа і ви, панове радні і князі. Робите мені велику честь, питаючи в мене поради. Вона коротка: Ви марнуєте свої сили, кидаючи безнастанно великі армії проти камінних стін і зброї тевлів. Таким способом ви не вигра-

ете. Коли хочете перемогти, мусите змінити спосіб війни. Еспанці є такі самі люди, як усі інші. Вони не є богами, а сотворіння, на яких вони їздять, не є демонами, тільки звичайними тваринами, яких уживають у краю, де я народився. Еспанці є людьми і, як люди, вони теж терплять від голоду й спраги. Хіба людей не можна вбити всякими іншими способами? Чи ці тевлі вже тепер не є втомлені до смерти? Моя порада така: перестаньте атакувати еспанців, але обложіть їх тісно і так щільно, щоб ніяка пожива не могла дійти до них, так само обложіть їх союзників, тляскалянців. Коли це зробите, вони за десять днів піддадуться, або будуть намагатись прорватися до моря. Але для того вони муситимуть вирватися з міста, а коли ви викопаете великі рови впоперек гребель, які ведуть до міста, для них зовсім не буде легко прорватися. Коли вони будуть намагатися втекти, обтяжені золотом і здобичею, за якими сюди прийшли, дуже легко буде напасти на них і знищити їх.

Я замовк, а шепіт подиву і признання піднявся в залі.

— Мені здається, що ми мудро вчинили, зберігши життя цього чоловіка, — сказав Куїтлягуа, — бо це все правдиве, що він сказав, і я дав би дуже багато, якби ми були зробили це зараз на самому початку. А тепер, панове, я перший голосую за те, щоб послухати ради нашого брата. А що ви скажете?

— Ми приймаємо цю пораду, бо слова нашого брата добрі, — сказав Гватемок.

По короткій нараді радні розійшлися, а я пішов до своєї кімнати, цілком знесилений пережитими подіями. В кімнаті була, у сніжно-білій шаті, з розпущеним чорним волоссям і в золотих прикрасах — Отомія, моя жінка. Вона кинулася мені на шию і палко цілувала мене.

— Усе скінчилося, мій пане і кохання моє, — прошептала вона. — І на добро чи лихо, ми відтепер разом до кінця нашого життя, бо таку присягу не вільно зломити.

— Так, Отоміє, все скінчилося і наше життя належить до нас, хоч треба було зломити інші присяги, щоб зложити нову, — відповів я.

Отак я, Том Вінгфілд, став чоловіком Отомії, княгині на Отомії, дочки Монтезуми.

РОЗДІЛ XXIII.

Коли я другого ранку прокинувся, постанови князів передано в життя. Мости на великих греблях знищено в тих місцях, де великі рови перетинали греблі на озерах. По полудні я вийшов із Гватемоком та іншими командирами на переговори з Кортесом. Кортес стояв на тій самій вежі, де недавно стояв Монтезума, коли його поцілила стріла Гватемока. Тоді я побачив Маріну вперше від часу, як попрощався з нею в місті Тобаско. Вона завжди була біля Кортеса і тепер перекладала його пропозиції миру аzteкам. У тих пропозиціях було одне домагання, яке мені вказувало, що за той час Гарсія не дармував. Воно вимагало, щоб фальшивого білого чоловіка, якого еспанці врятували з жертівного каменя на вершку піраміди, виміняти за кількох полонених аzteків у тій цілі, щоб його нагородити за його заслуги як дезертира і шпигуна та зрадника короля Еспанії. Я цікавий був, чи Маріна знала, хто цей „фальшивий білий чоловік“ і чи пригадувала собі свого приятеля з Тобаско.

— Бачиш, ти можеш уважати це щастям, що знайшов захист між аzteками, Тевле, — сказав Гватемок, сміючись, — твій власний нарід хоче привітати тебе шнуром.

По цім Гватемок відповідав Кортесові, не згадуючи одначе в своїй відповіді ні словом про мене. Він тільки радив Кортесові і всім еспанцям спокійно приготувитися на смерть.

— Багато з нас уже згинуло, — говорив він, — і ви всі муsite згинуть, тевлі. Ви згинете з голоду і спраги, ви помрете на жертівниках богів. Мости всі позривані.

Товпа народу, яка зібралася довкола, підхопила ці слова й закричала:

— Нема рятунку для вас, тевлі! Мости знищені!

Після того почалася звичайна стрілянина. Я побіг до палати, щоб передати Отомії і тим, що були з нею, всі відомості, які мені вдалося зібрати про її батька, якого еспанці все ще держали в неволі, та про її дві сестри, які були закладничками в руках еспанців. Так само я сказав їй, що еспанці домагалися моєї видачі. На це вона мене поцілувала і сказала з усміхом, що хоч тепер моє життя обтяжене її особою, то все таки краще зносити такий тягар, ніж попасти в руки еспанців.

Два дні пізніше наспіла вістка, що Монтезума помер. Еспанці видали нам його тіло, яке зложено в великій залі палати, а вночі перевезено й похоронено в Чапольтепек у найбільшій тайні, бо була небезпека, що розгніваний на короля народ готов задержати похоронний похід і розшматувати тіло померлого. Ми востаннє подивилися на лице цього найнещасливішого в історії світу короля, панування якого, почате так славно, скінчилося так трагічно. Я дивився на нього і роздумував над тим, які терпіння можна порівняти з тими, що витерпів він. Покинений і зненавиджений своїми, він лежав умираючий, бувши рівночасно невільником у руках ворогів, які гірше вовків шарпали серце його краю. І це зовсім не диво, що Монтезума позиривав усі перев'язки з своїх ран і не дозволяв їх лікувати. Головна і найважча рана була в його душі і ніякий лік не був усилі вилікувати її, хіба той, якому на ім'я Смерть. Проте не все було його виключною виною. Чорти, яким він кланявся, як богам, мстилися на ньому, бо вони наповнили його серце забобонами своєї кривавої віри; і тільки через цю страшну віру він і прокляті жерці мусіли згинуть. І коли б не той забобонний страх, який не давав йому дихати, еспанці ніколи не були б у Теноктітляні, а держава азтеків і далі залишилася б могутньою ще довгі, довгі літа. Та Провидіння вирішило інакше, і смерть цього монарха була тільки Його рішенням.

Такі думки ворухили моєю душею, коли я дивився на лице померлого володаря. Отомія, переставши плакати, поцілувала глину, що колись була королем і її батьком, і закликала голосно:

— О, батьку, батьку! Це щастя, що ти помер, бо ніхто, що любив тебе, не бажав тебе бачити в неслав'ї й сором'ї. О, щоб ті боги, яким ти кланявся, додали мені сили помстити тебе, а коли вони не є богами, хай би я сама знайшла ту силу. І я присягаю тобі, батьку, що як довго остане при мені мій чоловік, я не перестану боротися, щоб тебе помстити.

Опісля, взявши мене за руку і не сказавши ні слова, вийшла. І, як покажеться пізніше, вона додержала присяги.

Того й наступного дня прийшло до боротьби з еспанцями, які вийшли з укріплення, щоб засипати прірви в греблях. Це їм удалося, хоч із деякими втратами. Однак це їх не врятувало,

бо як тільки вони вернулись до укріплення, аzteки знову викопали рови. Це були дні, коли я перший раз у житті набрав воєнного досвіду. Узброївшись в лук, зроблений за англійським зразком, я віддавав аzteкам добрі услуги. Якось так трапилося, що першу стрілу, яку я напняв на лук, випустив на свого ворога Гарсію. Але мене стрінула звичайна в таких випадках невдача: я був занадто знервований і вимірів зависоко, хоч ціль була дуже легка. Стріла пробила його залізний панцер, але він тільки захитався в сідлі. Вона не спричинила йому ніякої шкоди. Проте цей стріл, хоч який він був нужденний, придбав мені велику славу поміж аzteками, які були дуже поганими лучниками. Дотепер вони ніколи не бачили, щоб стріла могла перебити еспанський залізний панцер. І моя стріла, певно, так само не була б того вчинила, якби я попереднього дня не позбирав усі вістря з еспанських стріл і не наложив їх на кінцях своїх стріл. І дуже рідко мені траплялося, щоб моя стріла не пробила панцера, коли ціль була добра і віддаль не дуже далека.

По кількох днях боротьби мене назначили полководцем над тритисячним відділом лучників. Передо мною несли прапор, а я ходив одягнений у блискучий однострій генерала. Та найбільше мене тішив панцер з тоненького сталювого дроту; його знято з убитого еспанського лицаря. Довгі роки я носив цей панцер під індіанським, з грубої бавовни, і він нераз врятував мені життя, бо навіть кулі з самопалів не були в силі його пробити.

І ледве сорок вісім годин, як я обняв команду над своїми лучниками, а це було дуже мало часу для навчання їх дисципліни, хоч вони були хоробрі, коли трапилася нагода випробувати їх у дуже поважній хвилині. Це було в ту ніч, яка ще й нині відома еспанцям під назвою „страшна ніч“. По полудні того дня в палаті відбулася нарада. Я говорив, що еспанці думають про вихід з міста, і то таки тієї самої ночі, бо інакше б вони не засипували так завзято ровів у греблі. Куїтлягуа, який по смерті Монтезуми мав стати королем, хоч ще не був ні вибраний, ні коронований, не вірив, що це можливе, але я запевнив його, що таке робиться в Європі, а тим більше це можливе тут, коли еспанці знають, що аzteки не воюють ніколи вночі. Вони будуть старатися втекти під ослоною ночі, мавши певність, що їх ворог спить. Я радив усюди поставити вартових та пильно стерегти

всі проходи й греблі. Куїтлягуа назначив мене і Гватемока командирами греблі, що вела до Тлякопан. І тієї ночі, десь коло півночі, ми пішли з Гватемоком перевірити вартових. Було незвичайно темно і сік дрібненький дощ, так що ледве можна було бачити власну руку. Ми змінили вартових, а ці запевнили, що все в найбільшій порядку. Та коли ми верталися в сторону великої площі, я почув якийсь глухий гул, подібний до маршу тисяч ніг. Ми побігли туди, де вулиця переходить на велику греблю, і побачили слабкий відблиск еспанської зброї. Тоді я закликав на ціле горло:

— До зброї! До зброї! Тевлі втікають дорогою до Тлякопан!...

Мої слова підхопили вартові, і вони полетіли від стійки до стійки, а за хвилину все місто знало. Вони лунали на кожній вулиці, на кожному каналі, їх чути було з дахів домів та з вершків святинь. Місто пробудилося. Від трьох озер почувся шум води, битої тисячами весел. Запалали смолоскипи, наче падучі зорі, засурмили сурми й роги, а понад усе понісся понурий звук великого барабана з вершка піраміди.

За хвилину цей галас перемінився в рев і звідусіль збройні люди поспішали в сторону греблі. Деякі бігли пішки, але більшість надпливала човнами, які покрили озера так густо, що можна було перейти з берега на беріг. Еспанці, яких було коло півтори тисячки і близько вісім тисяч тляскалянців, вихилилися на греблю довгою, тонкою лінією. Ми з Гватемоком кинулися їм назустріч, збираючи людей, які нам трапились подорозі. Коли ми добігли до першого рова впоперек греблі, човни вже збиралися купами. Чоло еспанської колюмни дійшло вже теж до того рова і почалася битва, яка, оскільки йде про азтеків, була зовсім безплянна й безладна, бо серед темряви й замішання полководці не бачили своїх вояків і, навпаки, ці не бачили їх. Та все таки їх тут було дуже багато і в їх грудях палала тільки жадоба вбивати тевлів. Заревіли гармати, а при вогні вистрілу ми побачили, що еспанці тягнули за собою великий дерев'яний міст, який кинули впоперек рова. Тоді ми вдарили на них і почалася боротьба чоловіка проти чоловіка. Вже перший напір ворога зіпхав мене і Гватемока поза міст; ми потім згубилися і більш не бачилися тієї ночі, хоч обидва щасливо перебули бій. З нами і за нами перли великі лави еспанців і тляскалянців,

а рівночасно з усіх боків азеки сипали стрілами й камінням, чіпляючись цієї колюмни як мурашки зраненого хробака.

Не сила мені оповісти, як я перебув ту ніч. Знаю тільки те, що впродовж двох годин я боровся наче божевільний. Ворог перейшов перший рів, але коли всі перейшли перекинений міст, він так глибоко загруз у болото, що його не можна було витягнути. Недалеко находився другий рів, більший і ширший, але через цей рів еспанці не могли перейти, доки він не був увесь засипаний трупами. Здавалося, що ціле пекло шаліє на цім вузьким куснику землі. Рев гармат і самопалів, зойки і крики ранених, воєнні перекликування еспанців і азтеків, квік ранених коней, зойк і плачі жінок, свист стріл і копій, глухий гомін падаючих на голови ударів — усе те змішалось в страшний хаос, що летів попід самі небеса. Неначе отара перестрашених волів, довга лінія еспанців гнулася й колихалася на всі сторони. Багато з них котилося в долину по похилих узбіччях греблі, де знаходили смерть у воді або попадали в полон на човни, якими їх негайно перевозили до святинь, щоб принести їх в жертву. Та ще більше з них гинуло в болоті на греблі, під ногами своїх, ворогів і коней. Сотні азтеків гинули так само і то дуже часто таки від своїх людей, які били, рубали і стріляли наосліп, не бачивши кого, і не відрізняючи ворога від свого.

Щодо мене, то я боровся ввесь час разом із малим відділом, який зібрався коло мене. Коли зійшло сонце, ми побачили страшний образ. Більша частина еспанців, які ще остали при життю, а так само й їх союзників, перейшла мостом, який творили тіла вбитих і ранених та поломані їх вози, гармати і награвлені скарби. Бій ішов уже поза ровом. Відділ тляскалянців і еспанців ще переходив другий рів, коли на них вдарили зажерто люди, що були коло мене. Я кинувся в сам вир боротьби і нараз побачив перед собою де Гарсію. З окликом ненависти я кинувся на нього. Він почув мій голос і зараз пізнав мене. Його важкий меч упав на мій шолом з помальованого дерева і відтяв цілий його бік. Від цього удару я впав на землю і приголомшений та засліплений крізь натовп поповз до нього. Усе, що я міг бачити, це був блиск панцера в болоті. Я кинувся люто на нього і вхопив за горло. Ми покотилися з греблі і впали у воду. З невисказаною втіхою я почав душити свого смертельного ворога. Його тіло, окрім голови, було в воді, але я нама-

гався й цю голову пхнути в воду і держати її там, аж він утопиться, бо серед замішання я згубив свій келеп.

— Аж тепер тебе маю, де Гарсіє, — закликав я по-еспанськи, звільнюючи трохи його горло.

— На милість Бога, пусти мене! — зарипів шорсткий голос підо мною. — Дурню, я ж не є індіанський собака.

Я подивився здивовано в лице цього чоловіка. Я зловив Гарсію, але голос не був його і лице не було його; це було лице якогось еспанського вояка.

— Хто ти? — запитав я, звільнюючи його. — Де є Гарсія, той, кого ви називаєте Сарседа?

— Сарседа? Не знаю. Перед хвилиною він був на греблі. Він повалив мене на землю і перекинувся через мене. Пусти мене, я не Сарседа, а якби й був ним, то чи тепер пора переводити приватні порахунки? Я ваш товариш, Берналь Діаз. Пресвята Мати .. А ти хто такий? Азтек, що говорить по-еспанськи?

— Я не азтек, — відповів я, — я англієць, але борюся по стороні азтеків, щоб убити Сарседу. Але з тобою, Берналь Діаз, я не маю ніякої сварки. Забирайся і втікай, коли можеш. Але твій меч я візьму для себе, коли дозволиш.

— Англійче, еспанче, азтеку або чорте, — заявив чоловік, піднімаючись. — Ти добра людина і я присягаю тобі, що коли переживу оце лихо, а колись прийде до того, що я буду держати тебе за горло, як ти держиш тепер мене, я пригадаю собі те, що ти вчинив для мене. Будь здоров! — Це сказав він і побіг на греблю, де змішався з товпою втікаючих еспанців, оставляючи свій меч у моїх руках. Я намагався бігти за ним, щоб відшукати свого ворога, який щераз вирвався мені з рук, але мене покинули сили, бо меч Гарсія таки досить сильно мене зранив і я втратив багато крові. Десять днів минуло, поки я міг знову стати на ноги.

Така була моя участь у великій перемозі азтеків тієї страшної ночі. На жаль, це був пустий і безплідний тріумф, хоч убито поверх п'ятсот еспанців і кілька тисяч їх союзників. Не було, бачите, ні військової дисципліни, ні ніякого проводу в азтеків. Замість кинути в погоню за еспанцями й переслідувати їх до останку, азтеки зайнялися чим іншим: вони тягали полонених на жертівники...

РОЗДІЛ XXIV.

Як наслідник Мантезуми, Куїтлягуа коронувався на короля. Це сталося тоді, коли я лежав хворий. Отомія, яка весь час доглядала мене, оповіла мені про ту церемонію, яка була дуже блискуча. Азтеки божеволіли з радости, що прогнали еспанців з міста. Вони забували, що тисячі їх найхоробріших братів упало в бою, що згинув квіт народу. Вони не дивилися ні в минуле, ні в майбутнє. Від вулиці до вулиці, від хати до хати бігли громади молодих дівчат і хлопців, повбраних у вінки квітів, і радісно кликали:

— Тевлі забралися, радуйтеся з нами! Тевлі втекли! . .

Горе всякому, хто не тішився, хоч би його дім був зруйнований. Ідоли богів опинилися знову на верху піраміди і святині відбудовано, а великий хрест, який еспанці поставили на місці ідола, азтеки скинули вниз. Гватемок оповідав мені про жертвування полонених; але він оповідав без одушевлення, бо я його вже познайомив з християнською релігією. Хоч він був занадто впертим поганином, щоб змінити свою віру, однак тайки вже таки вірив, що Бог християн є правдивим Богом. І хоч він був змушений продовжувати криваві людські жертвоприношення, особливо з уваги на владу, яку мали жерці у цьому краю, то все таки він, як і Отомія, ніколи не любив цих страшних обрядів.

Коли я почув його оповідання, мій гнів переміг мій розум і я закликав з найбільшим обуренням:

— Я присягнув стояти по вашій стороні, Гватемоку, мій брате, і я маю за жінку твою найближчу своячку, але кажу тобі, що від цієї хвилини ваша справа проклята. Бог, якого знам'я ви знеславили, спричинить те, що ті, які Йому служать, вернуться сюди, і Він, їх Бог, засяде знову там, де стоять ваші ідоли, і вже ніяка сила не зможе Його звідти усунути!

Я це сказав, не здаючи собі справи, що мої слова сповняться, наче пророцтво. По нинішній день Христова церква стоїть на тому місці, де приношено криваві людські жертви, як знак Божої перемоги над чортами, і там вона стоятиме до кінця світу.

— Ти говориш дуже гарячково, мій брате, — відповів Гватемок гордо, хоч я бачив, що зловіще віщування моїх слів його

болюче вразило. — Повторюю, ти говориш занадто гарячково. Якби ці слова почули жерці, то не зважаючи на твоє становище і твої славні поради, які дали нам перемогу, а тобі невмирущу славу серед народу, ти скоро опинився б на жертівному камені. Тому, прошу тебе, брате, залишім це й не важся більше повторювати ці зловіщі слова, коли хочеш, щоб наша приязнь не скінчилася раз на завжди. Невже, ти віриш, що тевлі ще вернуться сюди?

— Так, Гватемоку, це таке певне, як те, що завтра зійде сонце. Коли ви держали Кортеса в своїх руках, то чому дозволили йому відійти? Він не є людиною, яка ховає меч, коли його раз витягнув. Не мине року, як еспанці будуть знову коло брам Теноктітляну.

— Твої слова не потішають мене, брате, — відповів Гватемок, — та, на жаль, мушу признатися, що вони видаються мені правдивими. Добре, коли мусимо боротися, то стараймося перемогти. Тепер бодай нема вже Монтезуми, який міг би годувати гадину, доки вона не вкусить. По цих словах він устав і мовчки вийшов.

Ранком наступного дня по цій розмові я покинув ліжко і впродовж тижня зовсім виздоровів. Тоді знову прийшов до мене Гватемок і заявив, що з наказу короля Куїтлягуа я маю товаришити йому, Гватемокові, в одній незвичайно важливій справі. Коли я довідався, про що йде, я переконався, яке велике довір'я мають вони до мене. Йшло не про що інше, як тільки про заховання всіх скарбів астеків, які відібрано від еспанців в часі їх відвороту і які ще залишилися в державній скарбниці.

Коли стемніло, ми вибралися в дорогу. З нами було декілька найбільших вельмож. На озері ми знайшли десять великих човнів, наладованих скарбами. В найбільшій тайні по трьох нас всіло до кожного човна і під проводом Гватемока поплили наоперек озера Тезкуко. По двох годинах ми приплили до другого берега цього озера, де Гватемок мав свій маєток. Ми висіли на беріг і зняли з човнів накривала. Я побачив, що всі десять човнів були щиріть наладовані великими золотими вазами, міхами з золотом і дорогим камінням та всякими іншими цінними речами. Між іншим була там голова Монтезуми, зроблена з щирого золота, але така важка, що я з Гватемоком тільки з великим трудом могли винести її з човна. А щодо ваз,

яких було, скільки пам'ятаю, сімнадцять, то вони були такі важкі, що шестеро людей мусіло їх підносити при допомозі весел, разом, але й тоді завдання не було легке. Все те золото і неоціненної вартости скарби ми кількома наворотами перенесли на узбіччя горба яких шістсот кроків від води і все склали коло входу до великої шахти. Потім, коли вже все було на місці, Гватемок запитав мене і одного з вельмож, якого мати походила з роду тляскалянців, чи ми маємо охоту товаришити йому в глибину шахти, там щоб заховати скарби.

— З найбільшою охотою, — відповів я, бо був незвичайно цікавий подивитися, як глибока ця шахта. Вельможа хвилину вагався, але згодився йти разом із нами.

Гватемок узяв смолоскип і при допомозі линви спустився вниз. За ним пішов я й наче на павутинню, спустився вниз. Яма була незвичайно глибока. Коли я опинився на дні шахти, я побачив при світлі смолоскипу, що над нашими головами, на височині людини було щось в роді великої полиці, а на ній велика камінюка, прикрашена різаним образковим письмом азтеків. Я вмів читати це письмо і довідався, що це записана історія закопання скарбів азтеків у першому році панування короля Куїтлягуа. Дальше були вириті страшні прокляття на голову того хто поважився б украсти ці скарби. Понижче місця, де ми стояли, під простим кутом, я побачив викопаний у землі коридор.

— Хто це викопав? — запитав я Гватемока.

— Ті, хто не знали, що вони копають і нащо, — відповів він. — Але сюди надходить наш товариш, прошу тебе, мій брате, не виявляй ніякого здивування, що б ти не побачив, і будь певний, що маю дуже важні причини, коли вчиню щось несподіване.

Поки я міг відізнатися, коло нас станув азтецький вельможа. Тоді ті, що лишилися нагорі, почали спускати вниз мішки, вази і всі дорогоцінності. Гватемок все записував, а я з вельможею скочував усе похилим бічним коридором у велику підземну кімнату. Дві години працювали ми в поті чола, поки скарби врешті опинилися в шахті. Коли спущено останній міх, наповнений ущертъ дорогими каменями, він доторкнувшись землі, тріс під напором тягару і на нас посипався дощ блискучих камінців. Між ними був чудовий найшийник з емеральдів, який упав мені просто на шию.

— Затримай собі його, брате, — засміявся Гватемок, — на пам'ятку цієї ночі. — Я прийняв подарунок і сховав його на грудях. Цей нашійник маю ще й тепер, а один камінь з нього — найменший камінчик — я подарував нашій ласкавій королеві Єлисаветі. Отомія носила цей нашійник довгі роки і тільки з цієї причини він має бути похований разом зо мною, дарма, що він неоціненої вартости, як мені говорили ті, що розуміються на перлах. Та чи він є неоціненої вартости, чи ні, він засуджений спочивати зі мною в могилі в Дічіггам і нехай той самий проклин, що є виритий на камені, який заховав скарби азтеків, упаде на того, хто вкрав би його з моїх костей.

Вийшовши з тунелю, ми почали замуровувати вхід. Коли стіна була вже яких дві три стопі заввишки, Гватемок попросив мене, щоб я подержав смолоскип. Він відійшов яких три кроки вглибину тунелю і звернувся до азтецького вельможі:

— Яка заплата жде зрадників, яких викрито, мій друже? — запитав він із спокійним, але дуже страшним виглядом, що заморожував кров. Це сказавши, він відчепив висаджуваний куснями гострого кременю военний келеп, що висів при боці.

На ці слова азтек позеленів і почав труситися всім тілом.

— Що маєте на думці, мій пане — простогнав.

— Ти сам добре знаєш, що я думаю — відповів Гватемок тим самим тоном і підняв догори келеп.

Вельможа впав на коліна й почав з плачем благати помилування. Його зойк і плач так пронизливо звучали в тому пустому місці, що я від схвилювання, опустив смолоскип додолу.

— Ворога я можу помилювати, але зрадника ніколи! — кинув Гватемок і, замахнувшись келепом, пустив його на голову вельможі. Опісля кинув його до печери із скарбами.

Я з острахом подивився на Гватемока і мені прийшло на думку, що й мені вибила остання година, бо коли князі й королі закопують свої скарби, то дбають, щоб не лишився ніхто, хто знає про їх тайну.

— Не лякайся нічого мій брате, — сказав Гватемок, неначе игноруючи мої думки. — Цей чоловік був зрадником і злодієм. Він мав намір видати ці скарби еспанцям. Ми довідалися про те від жінки, про яку він думав, що вона його любить, а вона була нашим шпигом, щоб збагнути найтайніші думки його серця. Тепер він може насититися своєю жадобою золота. Ди-

вися, як він обняв вази обидвома руками. Навіть білий чоловік не зміг би пристрасніше притискати золото до своїх грудей. «О, Тевле, коли б земля Анагуака не приносила нічого більше, крім збіжжя й кременю та міді на вістря стріл, тоді її сини були б вільними по вічні часи. Проклін усім тим скарбам, бо вони є принукою людодіам, що шарпають наше тіло. Проклін тим скарбам, говорю ще раз. Хай вони ніколи більше не заясніють у соняшному світлі. Хай пропадуть під землею по вічні часи.

Скінчивши замурувати стіну, ми зав'язали подвійну ключку в шнурі, а ті, що були на горі, стали тягти нас догори. За хвилину ми опинилися над мурованою полицею, на краю якої спочивала велетенська брила чорного мармору.

Ми попхнули її руками й ногами й вона з глухим лоскотом упала з полиці додолу й завалила вхід до бічного коридору, що вів до закопаних скарбів. По цім нас витягнуто догори.

Коли нас витягнули тільки двох, один із присутніх запитав, де той вельможа, що зійшов з нами вниз.

— Він волів залишитися там і пильнувати скарбів, — відповів Гватемок похмуро, а присутні притакнули головами, зрозумівши все.

По тім вони почали засипати вузьку шахту землею, яка лежала приготована. Поки засвітало, праця була закінчена — шахта засипана, зрівняна з землею і засіяна травою та засаджена деревцями, які ми принесли були з собою. Нащо він це зробив, не знаю, хіба тільки на те, щоб назначити місце. Коли все було скінчене, ми позбирали шнури й знаряддя і, всівши до човнів, вернулися до Мехіка; тут оставили човни при березі поза містом і вернулися до своїх домів одинцем або по двох, думаючи, що нас ніхто не бачив. За те, що я помагав закопувати скарби Монтезуми, мені було призначено витерпіти тортури пізніше. Чи ті скарби будуть колись знайдені, не знати, але я знаю, що коли я покидав Анагуак, тайна була незраджена, і всі ті, що закопували скарб, крім мене одного, були мертві, забравши тайну з собою до гробу. Трапилося мені раз переходити тим місцем, коли я востаннє знайшовся в Мехіко і пізнав його відразу по двох деревах, які виростили за той час; а тому, що я йшов з еспанцями, я знову присягнув у душі, що вони ніколи не дістануть у руки того золота за моєю допомогою.

І власне з тієї причини я тепер і не описую точно того місця, де лежать поховані кості зрадника і накопичені віками скарби азтеків, знаючи, що по моїй смерті ці рядки можуть дістатися до рук якогось еспанця.

Перед тим, заки почну описувати облогу Мехіка, мушу розказати ще одну річ, а саме, як ми з Отомією вибралися в подорож до краю Отомії і приєднали велике число того народу до вірності короні азтеків. Треба знати, що державу азтеків не створив одноцілий нарід, але кілька окремих народів, з яких деякі були підбиті, деякі в союзі, а деякі смертельні вороги. Такими ворогами були тляскалянці, малий, але незвичайно воївничий нарід, що жив поміж Мехіком і морем. Власне тільки при допомозі цього народу Кортес переміг Монтезума і Гватемока. Крім тляскалянців, але далі на захід, жив своїм окремим життям серед гір народ Отомії. Отомійці були ще хоробрішим народом від азтеків, говорили іншою мовою і були зовсім іншої крові. Часом вони були підданими великої імперії азтеків, часом з ними в союзі, а часом вели отверту війну й тоді були в тісному союзі з тляскаляncями. Затіснити союз з населенням Отомії для азтеків було переважною справою, бо одні до других були в такому відношенню, як шкоти до англійців, і тільки з того огляду імператор Монтезума взяв собі за жінку дочку й єдину наслідницю престоло королівства Отомії. Вона вмерла при першій породі, давши життя дочці, Отомії, яка стала моєю жінкою, а перед тим була єдиною правною претенденткою до престоло. І з тієї причини її від дитинства вчили отомійської мови, краю її матері. Кожного року діставала вона велетенські доходи з цього краю, над яким мала багато більші права, ніж Монтезума над своїм королівством.

В цей час деякі племена Отомії прилучилися до тляскалянців і як їх союзники боролися по стороні еспанців. Внаслідок того на великій раді вирішено, що Отомія і я, як її чоловік, маємо удатися в посольстві до головного міста краю, званого мід іменем Місто Ялиць, і постаратися, щоб народ Отомії вернувся під прапори азтеків.

З тієї причини, виславши попереду окличників, які мали попередити про наш прихід, ми вибралися в подорож, не знаючи, яке нас стріне прийняття. Вісім днів ми подорожували з ве-

ликою виставністю; наша ескорта з кожним днем збільшалася, бо коли вже яке плем'я Отомії дізналося, що їх княгиня приїхала до них із своїм чоловіком з роду тевлів, який станув по стороні астеків, вони наче бджоли до матки прилучувалися до походу. Поки ми дійшли до Міста Ялиць, біля нас зібралася армія десять тисяч гірняків, великого росту і дикого вигляду. Ввесь час вони супроводжали нас з варварською музикою. Та з ними і з їх отаманами ми досі ще не мали ніякої розмови, за винятком хіба офіційного привітання. Та все таки кожного ранку, коли ми починали подорож, вони вітали нас таким громовим окликом, що від нього тряслися всі гори довкола. Що глибше ми входили в край, околиця ставала гарніша, але й дикіша, бо ми переходили велетенськими лісами ялиць і дубів, умаєних долом розкішною папороттю. Часами нам треба було переходити великі й чисті ріки, часами наша дорога вела глибокими проваллями і долинами в горах, та кожної години ми виходили все вище й вище, аж накінець клімат став зовсім такий, як в Англії, тільки чистіший. Остаточно восьмого дня ми перейшли провал, вибитий у червоній скелі, який місцями був такий вузький, що ледве три їзці могли переїхати попри себе. Цей провал, якого довжина виносила около п'ять миль, був єдиною дорогою до Міста Ялиць; іншого доступу до того міста нема, хіба тільки таємні стежки через гори.

— Це є місце, де сто людей може стати до бою з цілою армією, — сказав я до Отомії, зовсім не прочуваючи, що це буде моїм завданням.

Нараз провалля звернулося вбік і я здивовано стягнув віжки коня. Передо мною стояло Місто Ялиць у всій своїй красі. Місто стояло посередині круглої долини, яка могла мати около дванадцять миль упоперек. Довкола підносилися височезні гори, порослі до самих верхів пишними лісами. Посередині того гірського перстень височіла одна гора, чорна від лави, а понад тією чорною лявою була біла скатерть вічного снігу, над яким піднімався в день стовп диму, а вночі стовп червоного вогню. Це був вулкан Хака, або Королева і хоч він не є такий високий, як вулкан Орїзаба, Попокатепетль або Іхтак, то, на мою думку, він є найгарніший з усіх, бо має досконалу будову і вночі з його кратеру бухають кольорові вогні, серед яких переважають синій і фіолетний кольори. Народ Отомії поклоняється цій горі

як богів і приносить йому людські жертви, чому не дуже треба й дивуватися, бо одного разу лява залила Місто Ялиць. Нарід вважає цю гору святою і заклятою, тимто ніхто не вагається ступити ногою на її білий сніг. Та проте доля судила мені вийти на самий вершок.

По самій середині цього вінка гір, із вулканом Хака, що стоїть наче на сторожі, у сніжнобілій шаті і з шапкою з димів та короною з кольорових вогнів, лежить, а радше лежало, Місто Ялиць. Сьогодні воно вже в руїнах, а властиво ще тоді, як я його покинув, було в руїнах. Щодо самого міста, то воно не було таке велике, як інші, які я бачив в Анагуак, мало около тридцять п'ять тисяч населення, яке жило переважно в горах і не любило великих міст. Одначе це місто було найгарніше з усіх індіанських міст, з простими, як лінія вулицями, що перетиналися під простим кутом, а на середині була велика квадратова площа. По обидвох сторонах вулиць стояли дома з огородами, в більшості побудовані з цегли й ляви. На самій середині площі стояла висока піраміда, з святинями на вершку, прикрашеними довгими рядами людських черепів. Напроти піраміди стояла велика палата, прабатьківський дім попередників Отомії. Це був старинний і низький будинок, з багатьма подвір'ями і прикрашений усюди різьбами вужів і вишкірених божків. Піраміда й палата були побудовані з білого каменю, що світив наче срібло і чудово відбивав від усіх інших домів, побудованих з чорної ляви.

Таким було Місто Ялиць, коли я його вперше побачив, а коли я його бачив востаннє, воно було тільки чорною і димлячою купою руїн, а нині, безперечно, є схоронищем шакалів і лиликів.

Вийшовши із гірського провалля, ми їхали декілька миль рівниною, де кожна стопа землі була управлена і засіяна кукурудзою, альоесом або чим іншим. Коли ми ввійшли одною з чотирьох брам до міста, побачили, що на плоских дахах кожного дому сиділи маси жінок і дітей, які кидали на нас квіти і кликали, коли ми проходили: „Вітай, княгине! Вітай, Отоміє, княгине на Отомії!“ А коли ми дійшли до великої площі посередині міста, здалося, що там зібралося все мужеське населення з Анагуаку. І коли вони підняли могутній оклик: „Вітай, Отоміє, княгине на Отомії!“, то здавалося, що земля дрижала під нашими

ногами. І мені так само, коли я переїздив, віддавали поклін, доторкнувшись землі правою рукою, а опісля піднісши її повище голови. Але мені здається, що кінь, на якому я їхав, викликав у них більше подиву, ніж моя особа, бо вони ніколи ще не бачили коня і дивилися на нього, як на потвору або демона. Так ми перейшли серединою цієї кричучої маси, оточені зі всіх сторін тисячами воїнів, з яких багато було повбраних у блискучі панцері, і врешті спинилися перед різьбленою брамою палати. І тут ми остаточно знайшли відпочинок.

На другий день відбулася у великій залі палати велика рада отаманів і війтів племен Отомії, яких з'явилось понад сотня. Коли всі зібралися, я ввійшов до залі одягнений у стрій ацтекського вельможі. Отомія була зі мною і була одягнена в королівський одяг, у якому виглядала чудово. Всі повставали і привітали нас. Отомія дала знак усім сісти і заговорила до них такими словами:

— Слухайте слів моїх, отамани і ватажки народу моєї матері, яких я є королевою правом крові, останньою королевою із старинного роду. Насамперед представляю вам мого чоловіка, князя Тевле, з яким я була звінчана, коли в нім мешкав дух бога Тезката. Потім, коли він виминув жертівник того бога, бо став вибраний небом, як засіб нашої допомоги у війні, я звінчалася з ним згідно з нашим земним звичаєм та за згодою і волею моїх королівських братів. Знайте про це, ватажки й отамани, що оцей вельможа, мій чоловік, не є індіанської крові, але він і не є із крові тевлів. Він є радше дитиною правдивих нащадків Квецаля, які живуть далеко на півночі за великими морями і які ведуть вічну війну з тевлями. І як вони там є ворогами, так і мій чоловік є ворогом тевлів. Ви вже, певно, чули про його геройські діла, яких він довершив, убиваючи тевлів, а найзнаменитшим і найбільшим його ділом є те, що він перший відкрив їх утечу.

— Отамани і ватажки великого і старинного народу Отомії! Мене, вашу королеву, прислав сюди Куїтлягуа, мій теперішній король і ваш, щоб просити вас за одну справу. Наш король чув, і я теж чула на превеликий мій сором, що багато воїнів нашої крові пішло з тляскаляцями, які є відвічними ворогами ацтеків в їх нещасній спілці з тевлями. Тепер ми відігнали на деякий час білих людей, але вони засмакували в золоті, якого їх серце

прагне, і вони вернуться ще сюди, тільки ж власними силами не зуміють нічого зробити. Але що буде, коли разом з ними підуть тисячі і десятки тисячів індіанських вояків? Я знаю дуже добре, що тепер настав час нещастя; настав час, коли королівства розпадаються, коли повітря переповнене зловіщими ворожбами і навіть самі боги видаються безсильними. Цей час використають ті, що думають про власні користи. Є ще багато людей і цілі племена, які пригадують собі давні війни і давні лиха і які, безперечно, скажуть, що настала слушна пора помсти; і згадають усіх удів і сиріт по тих, що впали від аздецьких копій.

— Чи це, може, не так? Я дивувалася б, якби було інакше. А проте, я прошу вас розважити одне: чи те ярмо, яке ви поміжете заложити на шию королеві всіх міст, не пригнобить і вашої шиї? Чи ви думаєте, що вас пошанують, коли при вашій допомозі Теноктітлян розсиплеться в руїни, а аздеки перестануть бути вільним народом? Ні! Ніколи! Коли аздеки впадуть, то скоріше чи пізніше кожний нарід, як широка ця земля, впаде так само. Людей винищать, міста зруйнують, майно видеруть їм з рук, а їх діти будуть їсти гіркий хліб неволі й пити воду сорому. Вибирай тепер, народе Отомії! Чи хочете стояти рам'я в рам'я з людьми ваших звичаїв і вашої батьківщини, хоч ті люди, може, часами були хвилю вашими ворогами, чи хочете наосліп злучитися з чужинцями? Вибирай, народе Отомії, і знай одне, що від вашого вибору залежить доля Теноктітляну. Я є вашою королевою і ви зобов'язані слухати мене; але нині я не видаю ніякого наказу, а тільки вам кажу вибрати між союзом з аздеками і ярмом тевлів та хай бог над богами, невидимий і всемогутній, покереує вашим рішенням.

Отомія перестала говорити, а в залі піднявся шепіт признання. Я це враження приписую не так вогненному запалові, з яким вона говорила, як радше повазі й чарові її появи. Її слова взяли за серце шорстких і півдиких ватажків. Багато з них висмівало й ненавиділо аздеків, як народ збабильй, як крамарів і торгівців, багато мало з ними криваві порахунки, які тягнулися від поколінь, та проте вони знали, що королева сказала правду і що перемога тевлів над Теноктітлянном буде рівночасно перемогою над усяким іншим народом. І вони відповідно вибрали, хоч опісля, в днях нещастя і невдач, багато з них відпекалося цього вибору і перейшло на ворожий бік.

— Отоміє, — відізвався їх провідник по тім, як вони деякий час нараджувалися, — ми вибрали. Твої слова, княгине, нас переконали. Ми лучимо нашу долю з долею астеків і будемо боротися до останньої краплини крові за нашу волю і свободу.

— Тепер я переконалася, що ви є моїм народом, а я вашою королевою, — відповіла Отомія. — Так само сказали б у подібнім випадку ті великі вельможі, мої прабатьки, які давно відійшли від нас. Хай бог дозволить, щоб ви ніколи не пожалували цього рішення, мужі Отомії.

Коли ми виїхали з Міста Ялиць, то взяли з собою для короля Куїтлягуа обітницю, що двадцятьтисячна армія стане по його стороні до боротьби на смерть і життя з еспанцями.

РОЗДІЛ XXV.

Покінчивши наше діло з народом Отомії, ми вернулися до Теноктітляну. До міста ми дісталися щасливо, виїхавши з нього перед місяцем. Це був дуже короткий час, однак нові нещастя впали на це нещасливе місто. Воно закоштувало смерти від меча еспанців, а тепер прийшлося йому страждати від іншого рода смерти. Еспанці принесли з собою з Європи страшну недугу, віспу, яка тепер шаліла в місті. Щоденно вмирало тисячі людей, бо цей несвідомий нарід поборював цю пошесть так, що поливав зимною водою тіло хворого і через те заганяв недугу в середину і хворий до двох днів умирав.*)

Страшно було дивитися на хворих напів збожеволілих зі страху, які бігали по всіх вулицях і ще більше поширювали недугу. Тисячами вмирали по домах, сотнями лежали трупи на площах, чекаючи похорону, бо недуга не щадила нікого, навіть жерці падали коло жертівників, приносячи в жертву дітей, щоб переблагати гнів богів. Та найгірше мало ще прийти. Король Куїтлігуа теж захворів і коли ми приїхали до міста, лежав уже на смертнім ложі. Та проте він бажав нас побачити і наказав нас негайно покликати. Даремно просив я Отомію, щоб вона не йшла; вона, що не знала страху, розсміялася і сказала:

*) Таким способом лікують хворих на віспу індіанці в Мехіко ще й нині і дивним дивом тепер більша частина хворих видужує. -- Прим. перекладача.

— Як? Я мала б налякатися того, що ти мусиш зробити? Ти ж також мусиш іти. Ходім отже обидвоє і зложім звіт з нашої поїздки. Коли мене вхопить недуга і я вмиру, то це станеться тільки тому, що моя година вибила.

Ми пішли обидвоє. Нас зараз же впровадили до кімнати Куїтлягуа, що був накритий полотном, наче б уже був мертвий. Коли ми ввійшли, він був непритомний, але за хвилину очуняв.

— Вітай, своячко, — сказав він з-під покривала, яким була прикрита його голова і ціле тіло. — Ти застаєш мене в дуже лихій стані і мої дні вже почислені. Пошесть тевлів звалює тих, яких не вбив їхній меч. Дуже скоро інший король буде мусіти засісти на моєму престолі, як я засів на престолі твого батька. Я зовсім до нього не маю жалю, ні гніву, бо на ньому спічне слава і тягар останнього бою азтеків. А тепер твій звіт, своячко. Говори скоро, що сказали племена Отомії, твої піддані?

— Мій пане, Отомія відповіла, говорячи покійно і з похиленою вниз головою, — хай ця недуга покине тебе, щоб ти міг панувати над нами ще довгі роки. Мій пане! Ми приєднали більшу частину племен Отомії для нашої справи і під наші прапори армія з двадцять тисяч гірняків жде твого слова, а коли вони впадуть, на їх місце прийдуть свіжі сили.

— Дуже гарно, дочко Монтезуми, і ти, білий чоловіче, — прошептав умираючий король. — Боги зробили дуже розумно, коли не прийняли вас у жертву, як ви лежали на жертівнім камені, і я був дуже нерозумний, коли хотів тебе вбити, Тевле. І вам та всім іншим я говорю: будьте непохитного серця і коли мусите вмирати, то вмирайте з честю. Остання проба надходить, та я її вже не буду бачити. І хто знає, як вона скінчиться?

По цім він деякий час лежав непорушно. Але раптом, наче під впливом об'явлення, відкинув простирало і сів на ліжку.

— Горе мені! — закликав. — Горе мені! . . . Бачу вулиці Текіквітляну червоні від крові й пожегу. Бачу трупів великими горами, а коні тевлів топчуть їх. Я бачу духа мого народу, його голос є плачем, а на шиї має ланцюги. Це страшна кара на дітей за гріхи батьків. Ти є проклятий, народе Анагуаку, хоч я хотів викохати тебе, як орел викохує свої писклята. Пекло простягає по тебе свої кігті, а земля відказується тебе держати через твої гріхи. Оці нащадки, що остануть, будуть невільниками з покоління в покоління, аж доки пімста не стане завершена . . .

Висказавши це грімким голосом, упав безсилений на подушки. І поки доглядач зміг підняти свою руку, він помер, звільняючись від усяких земських клопотів. Та слова, які він висказав, вбилися глибоко в пам'ять усім, хто їх чув, хоч вони не були звернені до нікого більше, як тільки до Гватемока.

Отак помер Куїтлягуа, імператор ацтеків, що панував усього п'ятнадцять тижнів. І знову нарід оплакував смерть свого короля, володаря багатьох тисяч дітей, яких пошесть тисячами забирала разом із ним „у палати сонця“, а, може, „у темряву поза зорями“.

Жалоба по помершій не тривала довго, бо небезпека хвилини вимагала негайно коронувати нового короля, який міг би обняти команду над арміями і правити народом. Зараз слідуючого дня по похоронах Куїтлягуа зібралися на нараду чотири електори, а разом із ними усякі менші князі і вельможі, разом около триста. Між ними був і я у характері генерала і як чоловік княгині Отомії. Але тут зовсім не треба було довго нараджуватися і застановлятися, бо хоч згадано декілька імен, то всі знали, що є тільки одна людина, яка з огляду на свій королівський рід, героїство, шляхетність і розум може стояти на чолі народу в такі важкі часи. Тією людиною був Гватемок, мій побратим, свояк обидвох попередніх королів та чоловік сестри моєї жінки. Усі це знали, крім Гватемока, бо він на нараді сам назвав двох інших князів і заявив, що вибір повинен вирішитися між ними.

Це було дуже урочисте зібрання найбільших вельмож і електорів, одягнених у блискучі шати, та триста менших князів, які засіли подальше півколом, однак в такій віддалі, що могли все бачити й чути.

Так само дуже урочистою була молитва найвищого жерця, що одягнений у соболеві хутра, видавався наче плямою крові на золоті. Жрець почав молитися, а коли скінчив молитву, один з електорів устав і промовив:

— Гватемоку, в ім'я бога та волею народу Анагуак покликаємо тебе на престіл Анагуаку. Жий довгі літа і володій справедливо, хай твоє ім'я прославиться, що відбив до моря ворогів, які хочуть нас знищити. Слава Гватемокові, імператорові ацтеків і всіх залежних від них племен!

Всі електори і триста князів громовим голосом повторили неначе на потвердження:

— Слава Гватемокові, імператорові азтеків!

Князь піднявся і заговорив:

— Князі, що вибираєте, і князі, генерали, вельможі і ватажки, що потверджуєте вибір, послухайте мене. Хай бог мені буде свідком, що коли я ввійшов в оце місце, я не мав найменшого поняття, що буду вибраний до такої високої почеси, яку ви мені віддаєте. Нехай боги будуть мені за свідків, що коли б життя моє було моєю власністю і не належало до всього народу, я сказав би вам: „Пошукайте когось вартнішого, щоб засів на престолі“. Але моє життя не є моєю власністю. Анагуак кличе свого сина і я послухний тому закликові. Боротьба на життя і смерть грозить нашій батьківщині, тому як мені відтягатися, коли почуваю силу в руках, а мій мозок має здібність плянувати? І тому я посвячуюся службі батьківщині і війні проти тевлів. Я не заключаю з ними мира і не спічну, доки їх не проженемо туди, звідки вони прийшли, або доки я сам не поляжу від їх мечів. Ніхто не може сказати, яке майбутнє нам призначили боги, це може бути перемога, але може бути й упадок; може бути тріумф або смерть; тому зложім присягу, що будемо йти невмолимою війною проти тевлів і зрадників з-поміж нас в обороні наших міст, в обороні наших святинь. Присягнім, що не перестанемо боротися, доки наші міста не переміняться в руїни і згарища, засипані трупами. Та коли нам призначено перемогти, наша перемога буде певна; коли ми засуджені на загибелю, то бодай остане по нас слава. Чи складаєте присягу, браття?

— Присягаємо! — відповіли всі одним голосом.

— Добре, — закликав Гватемок. — Нехай вічний сором впаде на голову того, хто зломить присягу.

Отак Гватемока вибрано останнім і найбільшим імператором азтеків. І це найбільше щастя для нього, що він не міг передбачити того страшного дня, коли він, найшляхетніший з усіх людей, мусів закоштувати долі невільника з рук проклятих тевлів. А так воно сталося, бо доля не щадить нікого і чим хто більший і вищий, тим болючіше його карає.

Коли все скінчилося, я поспішив до палати, щоб оповістити Отомії, як усе те відбулося, але я застав її в ліжку.

— Що тобі долягає, Отоміє? — закликав я з перестрахом.

— Горе мені, — відповіла вона, — пошесть і мене захопила.

Не підходь до мене, благаю тебе, не підходь. Нехай мене доглядають мої жінки. Ти не смієш наражувати свого життя, мій найдорожчий.

— Тихо, — сказав я, приступаючи до неї. Вона сказала правду. Я, як лікар, відразу пізнав усі ознаки недуги. І якби не моє знання і зручність, Отомія зовсім певно була б померла. Три довгі тижні я боровся зі смертю коло її ліжка і вкінці переміг. Пропасниця її покинула і завдяки моїм заходам не лишився жаден знак на її чудовому личку. Вісім днів її ум мандрував бездоріжжями і тоді я переконався, як досконалою була її любов до мене. Ввесь час вона боялася тільки за мене і тоді виявила найбільшу тривогу в своєму серцю: щоб я не перестав її любити, коли краса її змарніє. Це був найважчий тягар, що давив її серце.

Коли Отомія видужала, то незабаром після того пошесть у Теноктіляні зникла. Я мав повні руки діла, бо вибір Гватемока приніс і мені підвищення. Я став командиром найвищого ступня, та головним його дорадником на зібраннях. Я працював день і ніч, підготовляючи оборону міста та вишколюючи армію, особливо ту, яка прибула з Отомії. Праця була дуже важка, бо ці індіанські племена не мали поняття, що таке дисципліна та яка сила в єдності. А без того ці тисячі не мали найменшої вартости в боротьбі з білими. Крім того поміж самими ватажками були безнастанні непорозуміння, заздрість і підозріння. Те все треба було побороти, дарма, що я сам був найбільшим предметом заздрости. Крім того деякі племена використали скрутну хвилину азтеків, щоб скинути з себе їх зверхність і, хоч не ставали отверто по стороні еспанців, то все таки були безчинні, вижидаючи, який буде кінець війни. Та ми працювали з усіх сил. Поділили армію на полки на зразок європейських армій і кожний полк розмістили в іншій квартирі, завели вправи, щоб навчити їх орудувати зброєю, забезпечили місто харчами на випадок облоги і зменшували кількість непотрібних губ, скільки могли. У Теноктіляні був тільки один чоловік, що працював більше і важче від мене, а це Гватемок, який не спочивав ні вдень, ні вночі. Я пробував навіть робити стрільний порох із сірки, яку мені принесли з самого горла вулкану Попокатепетль, але це мені не вдалося. Та навіть якби було й udało щось зробити, то воно й так не принесло б нам користі,

бо ми не мали ані самопалів, ані гармат, а в цілім краю не було людини, яка вміла б їх виробляти.

Так минали місяці, аж одного дня розвідчики принесли вістку, що еспанці наступають великими силами, разом із велетенською силою союзників.

Я хотів вислати Отомію в безпечне схоронище між власним народом, але вона тільки гнівно засміялася і сказала:

— Де ти, там і моє місце. Я ніколи не пристану на те, щоб не бути коло тебе, коли б ти згинув; хочу згинути разом з тобою.

РОЗДІЛ XXVI.

Кілька днів перед Різдвом, примаширувавши з великою силою, бо дуже багато еспанців, що приїхали з-за моря, прилучилося до нього, а так само й багато тисяч червоних союзників, Кортес станув табором у Тезкуко, в долині Мехіко. Це місто положене коло берегів озера у віддалі кількох миль від Теноктітляну, розташоване на самій границі території тляскалянців, союзників Кортеса, знаменито надавалося для його цілей. І тоді почалася одна з найстрашніших воєн, які бачив світ. Повних вісім місяців шаліла вона і, коли наостанку притихла, Теноктітлян, а разом із ним багато інших чудових міст, стали одною купою почорнілих руїн. Більша частина азтеків вигинула від меча або пошестей, а їх імперія загинула на віки. Я не маю наміру писати про всі подробиці цієї війни, бо коли б зачав, то ця книжка ніколи не скінчилася б, а я ж маю оповісти свою власну історію. Тому опис цієї війни полишаю історикам. Я тут тільки хочу сказати, що пляном Кортеса було знищити всі міста і васальні держави, поки візьметься до остаточної розправи з самим Мехіком, королевою долини. До переведення цього пляну в життя він узявся з найбільшою зручністю, непохитністю і спритом, що їх ледви чи виявив який полководець від часів Цезаря.

Першим містом, призначеним на загибель, було Ізталяпан. Тут десять тисяч мужчин, жінок і дітей вимордовано мечем або живцем спалено в пожарі. Те саме стрінуло й інші міста. Одно за одним нищив Кортес і палив їх, аж урешті цілий вінок до-

ніколи не дістануть у руки того золота за моєю допомогою. вкола був у його руках. Один тільки Теноктітлян посередині лишався самостійний. Правда, багато міст піддавалося добровільно, бо народи, що входили в склад держави, були неодної крові й через це виглядали скорше на в'язанку трощі, як на дуба. Тому то, коли еспанці зв'язали руки імперії, вони зараз стали колихатися в той то другий бік. Тож не дивниця, що коли сили Гватемока слабли, сили Кортеса рівночасно росли, бо він загортав цю повтинану трощу в свій кіш. Крім того багато народів, побачивши, що сили Мехіка стрінули могутнішого від себе ворога, пригадали собі за свої прастарі ворожнечі і звернулися проти азтеків. І це власне було найголовнішою причиною, що спричинила упадок Теноктітляну. Коли б народи zostалися були вірні своїй присязі, коли б забули були за старі ворожнечі та сварки й одностайно стали проти еспанців, тоді Теноктітлян ніколи не впав би, а Кортес із своїми еспанцями був би лежав на жертвнім камені.

Всяке зло — скорше чи пізніше — страшенно мститься на людині й на цілому народі, які вчинили це зло. Мехіко згинувало за кару, що поклонялося своїм чортівським богам. Всі ці ненависті й ворожнечі поміж поодинокими племенами зводилися все до одного й того самого коріння: приношення страшних кривавих людських жертв. У деякі часи в минувшині з усіх міст довкола Мехіка насильно брано полонених і заволікано їх на жертівники, де їх убивали й пожирали поклонники людодійства. Тепер сусідні народи нагадали собі всі ці злочини, коли зброя королеви долини ослабла. Діти тих батьків, що їх вона волікла на свої жертвні камені, повстали, щоб тепер поволікти її дітей на свої жертівники.

Коли настав місяць травень, дарма, що ми боролись так хоробро, як може ніхто перед тим, усі наші союзники були розбиті, або відступили від нас і почалася облога міста. Почалася вона воднораз від суші й води, бо Кортес із неймовірним спритом встиг побудувати тринадцять галер у Тляскаля та, розібравши їх на частини, перевезти двадцять миль через гори до свого табору. Тут їх спущено на води озера каналом, який викопало десять тисяч індіан, що працювали без відпочинку день і ніч впродовж двох місяців. Робітники, які переносили розібрані на частини кораблі, перебували під охороною двадцяти-

тисячної армії тляскалянців. Коли б я мав був свою волю, цю армію можна було заатакувати в гірських провалах. Такої самої гадки був і Гватемок, та ми не мали відповідних сил, бо наша армія була вислана на покарання міста Халько, мешканці якого, хоч були аzteками, не посоромилися стати по стороні еспанців. Я пропонував повести своїх двадцять тисяч вояків, присланих нам з Отомії, й цю справу обговорено на повній военній раді. Але більшість її членів була проти того, щоб ризикувати такою силою в боротьбі з еспанцями й їх союзниками так далеко від міста; й так минула нагода, щоб ніколи не вернутися. І це було великим нещастям, бо галери стали головною причиною упадку Теноктітляну, відтинаючи містові всяку доставку поживи, яку доведено досі човнами. Так, так! Навіть найхоробріший не всміє устояти проти голоду. Голод — це найбільший пан, як говорять індіани.

І тепер аzteки опинилися самі одні лице в лице з своїми ворогами й почалася остання смертельна боротьба. Насамперед еспанці знищили водопроводи, які доставляли містові воду з джерел на королівському горбі Хапольтепек. І від того часу аж до закінчення облоги, єдиною водою до пиття була чорна, каламутна й тепла вода з озера. В наслідку цього в місті вибухнуло багато недуг. І власне того самого дня, коли еспанці знищили водопроводи, Отомія привела мені сина, мого первородного. Вже тепер недостача, викликана облогою, була така велика і так мало було поживи в місті, що коли б вона була менше сильна, або коли б я не мав знання медицини, вона була б померла. Та, на мою превелику радість і втіху, вона подужала і, хоч я не священик, сам охрестив свого сина власною рукою, приймаючи його за члена Христової Церкви й називаючи його своїм ім'ям — Томом.

День за днем, тиждень за тижнем боротьба тривала з різними щастям, часом на передмістях міста, часом на водах озера, а часом таки на самих вулицях. Вряди-годи еспанців відпирано, завдаючи їм великі втрати, та за кожним разом вони знову приходили із своїх численних таборів. Одного разу ми полонили 60 еспанців і поверх 1000 їх союзників. Усіх їх принесено в жертву на жертвних каменях бога Гуїцеля, а їх тіла віддано на жертва аzteкам, згідно з старинним звичаєм, за яким в Агануаку народ поїдав тіла тих, вирвані з грудей серця яких приношено

в жертву богам, не тому, що, може, народ любив їсти людське м'ясо, але тому, що цього вимагала їх страшна віра.

Даремне я благав Гватемока, щоб залишив це страхіття.

— Чи тепер пора на ласкавість? — відповів він люто. — Я їх не можу врятувати перед жертівником, а коли б і міг, то не хочу. Нехай собаки вмирають за звичаєм краю. А тобі, мій брате Тевле, раджу не посувати своїх домагань надто далеко.

На жаль, серце Гватемока ставало щораз жорстокіше в міру продовжування боротьби й ледве чи можна цьому дивуватися.

Плян облоги Кортеса був такий: нищити місто по кусни-кові і він цей плян переводив безпощадно. Як тільки еспанці станули ногою в якійсь дільниці, зараз випускали тисячі тляска-лянців, які підкладали вогонь і палили живцем усіх, що були в цій дільниці. І поки облога скінчилася, Теноктітлян, королева долини, був тільки одною чорною купою руїн.

В усіх цих боях я брав діяльну участь. Врешті еспанці знали мене й уникали із зрозумілих причин. Де тільки мене спостерегли, зараз вітали мене окликами „зрадник, апостат, ренегат, білий собака Гватемока!“ Остаточо Кортес визначив велику ціну за мою голову, бо через своїх шпигів дізнався, що всі найуспішніші випадки й стратегічні пляни Гватемока походили від мене. Та мені байдужі були всі їх лайки, хоч деякі їх слова пробивали моє серце болючіше, як стріли, бо я мав багато щирих друзів поміж азтеками, а еспанців ненавидів цілим серцем. Я сам відчував, що то є найбільшим соромом, щоб християнин боровся по стороні людодів, які приносять людей у жертву. Проте, кажу, не зважав я на ці лайки, бо заєдно шукав за своїм ворогом, Гарсією. Він був поміж еспанцями, я це знав, бо багато разів бачив його, однак ніколи не міг до нього наблизитися. І коли я його пильнував, він так само пильно стежив за мною, однак з іншою ціллю, ніж я, а саме, щоб мене уникати. Як і давніше, Гарсія боявся мене і був свято переконаний, що я принесу йому смерть.

Звичаєм лицарів обидвох ворожих армій було пересилати собі виклики до двобою і багато таких поединків зведено перед лицем обидвох армій. Одного дня, зовсім утративши надію, що стріну Гарсію на полі бою, я вислав йому виклик за посередництвом окличника на його прибране ім'я Сарцеда. Годину опі-

ся окличник вернувся з відповіддю, написаною на куснику паперу еспанською мовою:

„Християни не стають до двобою з ренегатами й поганськими собаками, білими поклонниками чортів та пожирачами людського тіла. Є тільки одна зброя для таких тварин — мотузок, і він жде на тебе, Томе Вінгфілд“.

Я подер письмо на кусники і потоптав його ногами, бо тепер до всіх своїх злочинів проти мене Гарсія додав ще найчорнішу образу. Та гнів нічого мені не поміг, бо я ніколи не міг наблизитися до нього, хоч один раз на чолі десяти своїх людей з Отомії я кинувся за ним в само серце еспанської лави.

З того наступу я сам один вернувся живим, а десять лицарів Отомії впали жертвою моєї ненависти.

І яких слів мені дібрати, щоб описати страхіття, що день за днем накопичувалися над засудженим містом? Скоро не стало в місті поживи і мужі, а що гірше, ніжні жінки були засуджені їсти таку поживу, від якої відвернулися б з обридженням свині. Трава, кора дерев, гусільниці й хрущі, викинені на беріг каламутними водами озера, вважалися за ласощі. Крім того їли тіла полонених, приношених в жертву. І народ став умирати сотками й тисячами. Вмирав так густо, що не стало рук, щоб трупів хоронити. Де хто помер, там лежав, аж тіла стали гнити і ширити заразу, страшну чорну пропасницю. Вона проковтнула дальші тисячі, які в свою чергу стали джерелом зарази. На одного вбитого еспанцями, або їх союзниками двох убивала зараза. І подумати, які страшні мусіли бути жертви пошести, коли від мечів і пожерів згинуло сімдесят тисяч людей, одного дня померло від зарази сорок тисяч люда. Це був передостанній день облоги.

Одної ночі я вернувся додому, в якому мешкала Отомія із своєю сестрою Текуїпо, жінкою Гватемока, бо всі королівські палати були спалені. Я падав з ніг, бо сорок годин не мав нічого в устах. Отомія поставила передо мною на столі три малесенькі палянички, „тортіллас“, печені з муки й меленої кори. Вона поцілувала мене і припрошувала їсти, але я помітив, що вона сама теж того дня не торкалася поживи, тому я не хотів їсти, поки вона не їстиме зі мною. І тоді я завважив, що вона тільки з великим трудом могла ковтати гіркі шматочки та з усіх сил намагалася здержати сльози.

— Що сталося, Отоміє? — запитав я.

Вона вибухнула плачем і сказала:

— Наша дитинка померла, — і вона відслонила полатно, яким було прикрите малесеньке тіло.

— Тихо, — сказав я, — воно щасливе. Чи можемо хотіти, щоб дитина жила і дивилася на ці дні, а потім все ж таки померла?

— Він був нашим сином, нашим первородним сином, — вибухнула вона знову плачем. — О, завіщо ми мусимо так страшно терпіти...

— Ми мусимо терпіти, Отоміє, бо на те ми й народилися. Нам доля судила тільки таку малу крихітку щастливості, щоб спасти нас перед божевіллям. І не питай мене, чому, бо не зможу тобі відповісти. На це нема відповіді в моїй вірі.

Потім, дивлячися на мертве немовлятко, і я заплакав. Кожної години за всі ці страшні місяці я звик дивитися на багато страшніші речі, а проте вид цього мертвого немовляти зворушив мене більше, ніж щонебудь інше. Це була моя дитина, мій перший син. Його мати плакала коло мене, а його малесенькі й посинілі пальчики рвали кожную струну мого серця.

Я взяв заступ і пішов копати яму коло дому, аж докопався до води, яку всюди в Теноктітляні можна дістати на глибині двох до трьох стіп. І відмовивши молитву, зложив малесеньке тіло в яму, яку засипав землею.

Другого ранку бій загорівся знову і був страшніший за всі попередні, бо залишив по собі більше поляглих. Та ми пережили й це. Кортес післав до міста своїх послів, домагаючись здачі; місто лежало в руїнах, а три чверти його оборонців були мертві. Трупі лежали по домах, наче бджоли в уликах, а на вулицях лежали так густо, що доводилося по них ходити.

Скликано раду — висохлі й вихудлі мужі, жорстокі страхіттями війни.

— Яке твоє слово, Гватемоку, — запитав накінець їх провідник.

— Чи я Монтезума, що ви мене питаєте? Я присягнув боронити це місто до останку, — сказав він глухо, — і щодо мене, то буду боронити. Краще нам усім смерть, ніж живими попасти в руки тевлів.

— Так кажемо і ми всі, — відповіли вони.

І війна шаліла далі.

Врешті настав день, коли еспанці поновили наступ і здобули дальшу частину міста. Тут було народу, як овець у загороді. Ми намагалися його боронити, але були ослаблені голодом, а ворог стріляв з гармат, змітаючи нас лавами, як коса збіжжя. Потім випустили на нас тляскалянців, наче скажених собак. Того дня — казали — згинув сорок тисяч народу. Ранком, останнього дня облоги, прийшло знову посольство від Кортеса. Він домагався, щоб Гватемок стрінувся з ним. Відповідь була та сама, бо ніщо не було всилі зломити його шляхетного духа.

— Скажіть Кортесові, — відповів Гватемок, — що я хочу смерти де стою, і не думаю вести ніяких переговорів. Ми є безпомічні, отже хай Кортес робить з нами, що йому подобається.

В ту пору ціле місто було вже знищене, а ми всі, що були ще живі, зібралися на дорогах поза руїнами, всуміш чоловіки, жінки й діти.

І тут знову напали на нас еспанці. Великий барабан на вершку піраміди заgrimів востаннє, а дикий военний оклик атеків знявся до неба. Ми боролися з усіх сил. Я того дня вбив чотирьох еспанців своїми стрілами з лука. Стріли подавала мені Отомія, яка була весь час коло мене. Та більша частина з нас не мала більше сили й за малу дитину. Ворог наступав на нас, неначе приплив хвилі на беріг, і вбивав нас сотнями. Спихав нас у канали і там затоптував на смерть ногами, аж з наших тіл збудував мости. Як ми врятували своє життя, цього я донині не можу сказати.

Вкінці малий наш відділ, серед якого находився й Гватемок та його жінка, почав відступати до берега озера, де находилися наші човна. Ми з поспіхом дісталися до човнів, не здаючи собі зовсім справи з того, що робимо. Правдоподібно мали надію утекти, бо ціле місто було вже в руках ворогів. Галери еспанців пустилися за нами в погоню і, хоч ми веслували з усіх сил, одна галера при сприятливім вітрі нас дігнала і почала на нас стріляти. Тоді Гватемок устав і закликав:

— Я є Гватемок. Заведіть мене до Малінхе, але пощадіть цих моїх людей, які осталися ще живими.

— І для мене, — сказав я до Отомії, яка сиділа коло мене, — настала остання година, бо еспанці зовсім певно мене повісять. Тому, моя люба жінко, я зроблю наймудріше, коли сам себе вбю, щоб охоронити себе від сороміцької смерти.

— Ні, мій друже, — відповіла вона сумно, — де є життя, там усе ще є надія, а по смерті ніхто вже не вертається до життя. І цим разом може нам пощастити, але коли ти думаєш інакше, то я готова вмирати.

— Я на те ніколи не пристану, Отоміє!

— В такому випадку мусиш здержати свою руку, бо й тепер, як завжди, мушу йти з тобою.

— Слухай, — сказав я до неї шепотом, — не дай нікому пізнати, що ти моя жінка, удавай, що ти одна з прислуги королеви Текуїхпо. Коли нас розлучать і мені вдасться втекти, я старатисьму дістатися до Міста Ялиць. Там, між твоїм народом, ми зможемо знайти захист.

— Хай так буде, коханий, — відповіла вона, сумно всміхаючись. — Але я не знаю, як нарід Отомії прийме мене, яка завела двадцять тисяч найвідважніших вояків на страшну смерть.

Ми тепер найшлися на покладі еспанської галери й мусіли перестати говорити. Еспанці, які спочатку знущалися над нами, завезли нас урешті до берега, де Кортес із поспіхом приготувався прийняти полонених. Оточений своєю ескортою, стояв еспанський полководець з капелюхом у руці, а коло нього стояла Маріна, яка тепер була багато гарніша, ніж тоді, коли ми бачилися останній раз у Тобаско.

Наші очі стрінулися й вона вся здригнулася, даючи цим до пізнання, що не забула мене, хоч це мусіло бути дуже незручно для неї признаватися до свого колишнього друга. Але в ту хвилину вся увага була звернена на Кортеса й Гватемока, переможця й переможеного.

Все гордий і невгнутий, хоч виглядав, як живий труп, Гватемок ішов гордо до місця, де стояли еспанці, і почав говорити, а Маріна перекладала його слова:

— Я, Гватемок, імператор, — сказав він. — Найбільшим обов'язком його обороняти свій нарід, і я той обов'язок виконав. Подивися на висліди моєї праці, — вказав він рукою на

почорнілі руїни Теноктітляну, що розтягалися на всі боки, як далеко оком сягнути. — Тепер я опинився в цьому положенні, бо самі боги були проти мене. Зроби зі мною, що тобі подобається, однак найкраще буде, коли мене вбеш відразу, — і він доторкнувся рукою кинджала за поясом Кортеса. — Цим способом скоро звільниш мене від усього нещастя мого життя...

— Не бійся нічого, Гватемоку, — відповів Кортес. — Ти боровся, як хоробрий лицар, а такого я шаную. Зі мною ти безпечний, бо еспанці люблять хоробрих ворогів. Тут є для тебе пожива, — вказав він рукою на заставлений стіл такими ласощами, яких ми не бачили вже довгі місяці. — Їдж і нехай їдять твої товариші. Потім ми поговоримо більше.

Ми взялися їсти. Кожний може собі уявити, з яким запалом ми їли. Я був переконаний, що легше вмирати з повним шлунком, ніж з порожнім. Коли ми їли, еспанці стояли довкола нас і приглядалися нам не без милосердя на своїх лицах. За той час сторожа привела перед Кортеса Текуїпо, Отомію й інших шість жінок. Він привітав їх дуже чемно і запросив їсти. Під час того я помітив, що один з еспанців пильно мені приглядався, потім шепнув щось тихо до вуха Кортесові і я побачив, як його обличчя потемніло.

— Скажи, — заговорив він до мене по-кастільськи, — чи ти той ренегат і зрадник, що помагав аzteкам проти нас?

— Я не є ані ренегат, ані зрадник, генерале, — відповів я гордо, бо пожива й вино влили нове життя в мої жили. — Я англієць і я борюся по стороні азтеків тому, що маю дуже поважну причину ненавидіти еспанців.

— Будеш мати за хвилину ще кращу причину, зраднику, — закликав Кортес люто. — Відвести цього чоловіка й повісити на щоглі корабля!

Я зрозумів, що все скінчилося і готовився в останню дорогу, та нараз Маріна стала щось шептати Кортесові до вуха. Що вона говорила, я не чув, але кілька разів почув слова „закопане золото“. Він слухав, а потім сказав голосно:

— Не вішати його ще нині, але дуже пильно його стерегти. Завтра я розсліджу його справу.

РОЗДІЛ XXVII.

На слова Кортеса два еспанці прискочили до мене і, вхопивши за руки, повели дахом дому до сходів. Отомія чула нашу розмову й догадалася, що мене повели на смерть. Коли я переходив попри неї, вона кинулася вперед, а в її очах виднів смертельних страх. Побоюючися, що вона себе зрадить, я подивився на неї остерігальним поглядом, а потім, ніби спіткнувся з вичерпання, впав коло її ніг. Вояки, які мене вели, засміялися брутально, а один з них копнув мене своїм важким чоботом. Та Отомія приступила до мене і простягнула руку, щоб допомогти мені встати, а коли я вставав, сказав до неї шепотом:

— Прощай, Отоміє, і що б не сталося, мовчи.

— Прощай, — відповіла вона. — Коли ти мусиш вмирати, жди мене коло брам смерті, бо я там прилучуся до тебе.

— Ні, ти живи, час принесе тобі полегшу.

— Ти все моє життя, найдорожчий! Без тебе і мій час кінчається...

Я підвівся з землі, думаючи, що ніхто не почув наших слів, бо всі слухали Кортеса, який картав вояка, що мене копнув.

— Я наказав вам стерегти цього зрадника, а не копати його, — говорив він гнівно по-кастилійськи. — Хочете навести нам усім сором перед цими дикунами? Навчіться ласкавости від цієї жінки: вона сама паде з голоду, а проте оставляє їжу, щоб допомогти в'язневі встати. Заберіть його до табору і пильнуйте, щоб не сталося йому нічого лихого, бо він має мені сказати дуже багато.

Вояки вивели мене, нарікаючи. Останнє, що я бачив, це було лице Отомії, яка дивилася за мною, божеволіючи з розпачі, що нас розлучили. Коли я вийшов коло входу на сходи, Гватемок, який стояв коло них, узяв мене за руку і стиснув сильно.

— Прощай, мій брате, — сказав, сумно усміхаючися, — гра, яку ми грали, скінчена і тепер настала пора на відпочинок. Дякую тобі за поміч і відвагу.

— Прощай, Гватемоку, — відповів я, — ти переможений, однак це нехай тебе потішає, що в своїм упадку ти знайшов безсмертну славу.

— Поспішай! — закричали вояки, і я пішов, не думаючи, щоб ми ще з Гватемоком колись стрінулися.

Вони всадили мене до човна і тляскалянці повезли нас упоперек озера аж до еспанського табору. Цілу дорогу мої вартові, зі страху перед Кортесом, не заподіяли мені ніякого лиха, але кепкували і визивали мене безнастанно, питали, як мені подобалися звичаї поган і чи я їв тіло жертв сире чи варене, і багато інших подібних брутальних жартів вони собі робили моїм коштом. Деякий час я терпів мовчки, бо навчився терпеливості від індіан, та накінець не витерпів і відповів кілька гірких слів:

— Тихо, боягузи, — сказав я, — не забувайте, що я є безсильний. Коли б перед вами був узброєний чоловік, то або я не жив би, щоб слухати таких слів, або ніодин з вас не жив би, щоб їх говорити.

Вони замовкли, а я теж не відзивався більше.

Коли ми доїхали до табору, мене повели в товаристві юрби тляскалянців. Вони, певно, були б мене розірвали живцем на кусні, якби не боялися Кортеса. Я теж бачив деяких еспанців, але кожний з них був такий п'яний від індіанських напитків і перемогою над Теноктітляном, що зовсім не звертав на мене уваги. І ніколи в життю я не бачив такого божевілля, яке тепер опанувало еспанців, бо кожний з них вірив, що тепер буде їсти з золотих тарілок. Вони бо тільки в надії здобути золото пішли з Кортесом. Ради золота вони наражалися стати жертвами на жертівнім камені й ради цього золота звели сотні боїв і тепер думали, що це золото здобули.

Кімната в камінній квартирі, в якій мене зачинили, мала дерев'яні ґрати у вікні і крізь ці ґрати я міг бачити шаління вояків. Цілий день, коли вони не мали служби, а також більшу частину ночі грали в кості і пили; ставляли десятки пезетів на раз; проґраний мав заплатити із своєї пайки, коли прийде до поділу азтецьких скарбів. І ніхто не дбав, чи він виграє, чи програє, всі були певні здобичі, але грали, доки напій не звалював їх з ніг, і тоді без пам'яті падали під столи, або скакали, наче божевільні і, ловлячи проміння сонця, викрикували захриплими голосами: „Золото... Золото... Золото...“

Придивляючися тому всьому з вікна, я довідався про деякі повини, а саме, що до табору вернувся Кортес і привіз з собою Гватемока та декількох князів, як і багато шляхетних азтець-

ких жінок. Еспанці грали в кості за посідання цих жінок, коли їм сприкрилося грати в гроші. Опис одної дуже підходив до Отомії, моєї жінки. Її виставив на ліцитацію один п'яний вояк, що купив її за сто пезетів. Ці вояки ніколи не сумнівалися, що всі жінки дістануться в їх руки.

Це тягнулося кілька днів. Я сидів у в'язниці й ніхто мене не непокоїв, хіба що та індіанка, яка приносила мені їжу. Я їв, як ніколи досі, і спав багато, бо мій біль не міг позбавити мене апетиту та непереможної жадоби відпочинку. І мені здається, що під кінець тижня я значно потовстів і моя втома минула.

Коли я не спав, або не їв, то я пильно дивився з вікна, надіючися побачити Гватемока або Отомію. Та коли не бачив своїх друзів, то бодай побачив свого ворога, бо одного вечора надійшов Гарсія і дивився на мою в'язницю. Він мене не міг бачити, але я його бачив і бачив пекельний усміх на його обличчі. Яких десять хвилин або й більше він стояв і вдивлявся у в'язницю наче кіт в зачинену в клітці пташку. Я інстинктивно відчув, що він жде, коли двері в'язниці відчиняться і знав, що вони відчиняться скоро.

Це сталося ранком слідуючого дня.

Та поки воно сталося, я, виглядаючи крізь вікно в'язниці, зауважив, що в настрій цілого табору зайшла зміна. Вояки перестали грати в кості, перестали пити, але збиралися малими гуртками і з запалом і люттю над чимсь дебатували. Над чим — я ніяк не міг розібрати. Того дня, коли Гарсія прийшов і вдивлявся в мою в'язницю, на площі перед нею відбулося велике зібрання. Я бачив, як сам Кортес приїхав на білому коні. Зібрання було задалеко, щоб я міг почути, що там говорили, але я зауважив, що кілька офіцерів говорили до Кортеса дуже люто, а вояки голосно оплескували їх мову. Накінець полководець відповів їм довшою промовою, по якій настала мовчанка. Наступного ранку, зараз по сніданні, чотирьох вояків прийшло до мене і забрали мене з собою.

— Куди? — запитав я.

— До капітана, зраднику, — відповів їх командир.

— Гарзд! Всяка зміна побажана.

— Певно, — відповів він. — Це твій останній прохід.

З цих слів я зміркував, що цей чоловік вірив, що веде мене на смерть. І не минуло п'ять хвилин, як я стояв перед Кортесом

в його приватному мешканню. З ним була Маріна і декілька найвищих офіцерів. Цей славний чоловік вдвигався в мене якийсь час, а потім сказав:

— Ви називаєтеся Вінгфілд, пів англієць, пів еспанець. Вас викинуло море на беріг ріки Тобаско, а потім вас забрали до Теноктітляну. Там вас засудили представляти бога азтеків Тезката. Ми вас врятували від смерти, коли здобули велику піраміду. Опісля ви стали по стороні азтеків і брали участь у бою в часі „страшної ночі“. Далі ви стали приятелем і дорадником Гватемока і помагали йому в обороні Теноктітляну. Чи це все правда?

— Все це правда, генерале — відповів я.

— Добре. Ви тепер є нашим в'язнем, бо ви стали зрадником свого народу і крови. В причини, які спонукали вас до того, не хочу входити, бо факт все остане фактом. Ви власною рукою вбили багато еспанців і їх союзників, а це значить, що ви будиши зрадником, замордували їх. Вінгфілд, ваше життя пропало і я засуджую вас на смерть через повішення, як зрадника і відступника.

— В такому випадку нема що більше балакати — відповів я холодно, а кров захолола в моїх жилах.

— Ні, ще є, — заявив Кортес. — Хоч ваші злочини великі, я готов подарувати вам життя і волю під одною умовою. Я навіть готов вчинити для вас щось більше: знайти спосіб переїзду до Європи при першій нагоді, де ви — можливо — могли б забути всі поповнені тут злочини, якщо Господь дозволить вам забути. Умова така: ми маємо причину вірити, що ви знаєте місце, де сховано золото Монтезуми, яке нам украдено в часі нашого відвороту тієї страшної ночі. Ми зовсім певні, що ви знаєте це місце. Отже вибирайте поміж ганебною смертю й волею.

На коротеньку мить я завагався. З одного боку ждала мене втрата чести й життя та воля й надія побачити родинний дім, з другого страшна смерть. Та я згадав зложену присягу, згадав Отомію, мою дружину і що вона думатиме про мене мертвого або живого, якби я виконав це бажання Кортеса. Мое вагання скінчилося.

— Я не знаю нічого про ті скарби, генерале, — відповів я холодно. — Посилайте мене на смерть.

— Це значить, іншими словами, що ви нічого не хочете сказати, зраднику. Подумайте добре. Коли ви зложили якусь присягу, то її зломив сам Бог. Імперія азтеків скінчилася, їх король є моїм в'язнем, їх велика столиця в руїнах. Правдивий Бог переміг за посередництвом моєї руки цих поклонників чорта. Їх майно є моєю власністю і я мушу його мати, щоб заплатити ним своїм хоробрим помічникам і товаришам, які не можуть розбагатіти руїнами. Подумайте добре.

— Я нічого не знаю про той скарб, генерале.

— А однак пам'ять часами пробуджується, зраднику. Я сказав, що вас жде смерть і це вас не мине, але смерть не завжди приходить скоро. Є способи, а безперечно ви, що жили в Іспанії, знаєте про них і чули — тут він подивився на мене значуче, — що чоловік може вмирати, а проте жити ще довго. І як мені здається, ваша пам'ять все ще спить, тому я мушу знайти способи її розбудити, поки вмерете.

— Я в ваших руках, генерале, — відповів я. — Ви беззастанно називаєте мене зрадником. Я не є ніяким зрадником. є підданим короля Англії і не був ніколи підданим короля Іспанії. Я прийшов сюди в погоні за злочинцем, який заподіяв мені і моїй родині страшне лихо. Він є у вашому товаристві й називається де Гарсія або Сарцеди. Щоб знайти його, крім інших причин, я прилучився до азтеків, а тепер я у ваших руках. Зробіть зі мною принайменше так, як годиться поступати переможцеві з переможеним. Я не знаю нічого про скарб. Вбийте мене і зробіть всьому кінець.

— Як людина я, може, маю охоту це вчинити, пане Вінгфілд, але я тут щось більше, як людина. Я тут полководець. Ви брали участь у приношенні в жертву ваших товаришів, християн. За це одне ви повинні бути засуджені на вічні муки. Що до лицаря Дон Сарцеди, я знаю його тільки як хороброго товариша зброї й не хочу слухати скарг на нього першого ліпшого волокити-відступника. І це нещастя для вас, — тут дивна усмішка появилася на лиці Кортеса — що між вами обидвома панує давня ворожнеча, бо власне під його опіку я задумав вас віддати. І тому тепер в останній раз кажу вам: Вибирайте! Чи відкриєте нам місце сховку скарбів, поки вас передам у руки Сарцеди?

Мені помішалося в голові, бо я з тих слів пізнав, що мене засудили на тортури і саме Гарсія має мене тортурувати. Якого милосердя було можна мені надіятися від його жорстокого серця, якої пощади міг я ждати від мого найбільшого ворога? Та проте моя воля і почуття честі не захиталися і я відповів:

— Я сказав, генерале, що зовсім нічого не знаю про скарби. Робіть щонайстрашніше і нехай Господь простить вам вашу жорстокість.

— Не важся виповідати Святого Імени, відступнику і поклоннику ідолів та людодіде. Покличте сюди Сарцеду.

Післанець вибіг. Якийсь час панувала тишина. Я стрінув погляд Маріни, в якому вичитав вираз милосердя. Та вона тут не могла мені допомогти, бо Кортес божеволів з люті, не знайшовши золота. І тільки грізна постава і крик вояків, що домагалися заплати, довів його до цього ганебного кроку, з природи він зовсім не був жорстокий. Та все таки Маріна намагалася вставитись за мене в нього і почала щось поважно шептати йому до вуха. Кортес зразу спокійно слухав, але потім відіпхнув її від себе.

— Тихо, Маріно, — закликав, — з якої причини я маю опаджувати цього англійського собаку, коли моя армія, а можливо, і моє життя залежать від цього золота. Ні, він дуже добре знає, де воно закопане; ти це сама сказала, коли я наказав його повісити як зрадника, і зовсім певно він був одним з тих, яких бачили наші шпиги, що вони несли золото в сторону озера. І чим властиво є ця людина для тебе, що ти так просиш за нього? Перестань мене нудити, Маріно, бо я і без того маю багато клопотів.

По цих словах Кортес закрив лице руками і в такій позиції сидів довший час. Маріна подивилася на мене сумним поглядом і важко зідхнула, наче б хотіла сказати: „Я зробила все, що в моїх силах“.

Нараз почувлися кроки, я підняв голову і побачив Гарсію перед собою. Час дуже мало змінив його, а смужки срібного волосся в його кучерях на голові і в бороді додавали тільки поваги його шляхетній постаті. І коли я дивився на нього, випосаженого всією еспанською красою, одітого в багатий стрій, як він з капелюхом у руці низько кланявся Кортесові, я мимоволі мусів признати, що годі було собі уявити гарнішого й шля-

хетнішого лицаря. Та знаючи, чим він був, на його вид уся кров заграла в мені ненавистю. Тільки ж, коли я згадав свою власну безсильність і положення, в якому находжуся, я заскреготав зубами і проклинав день, коли народився. Гарсія поздоровив мене незначним, жорстоким усміхом, а потім промовив до Кортеса:

— Який ваш наказ, генерале?

— Вітаю вас, товаришу, — відповів Кортес. — Чи ви знаєте цього ренегата?

— Аж задобре, генерале. Три рази він намагався мене вбити.

— Та ви врятувалися і тепер настала ваша година, Сарцедо. Він говорить, що поміж вами була якась сварка. Що це таке було?

Гарсія на мить завагався і почав гладити свою бороду, а опісля відізався:

— Я нерado про це говорю, бо це оповість гріха, за який я часто жалую і чиню покуту. Одначе бачу, що мушу говорити, бо ви готові подумати про мене гірше, як я на це заслуговую. Цей чоловік має деяку причину не любити мене, бо, щоб бути отвертим, я, коли був у молодших роках і віддавався всім дурійкам молодости, будучи в Англії, стрінув чудової краси дівчину, еспанку, яка на своє нещастя вийшла заміж за англійця, батька цього чоловіка, який жорстоко знущався над нею. Скажу коротко: та дівчина мене любила і я вбив її чоловіка у двобою. З цієї причини цей зрадник ненавидить мене.

Чуючи ці слова, мені здавалося, що моє серце трісне з люті. До всіх своїх злочинів Гарсія ще й насміхався з мого батька, та очернив честь моєї матері.

— Брешеш, бандите! — закричав я, шарпаючи шнури, якими був зв'язаний.

— Я мушу просити вас охоронити мене перед такими зневагами, генерале, — сказав Гарсія холодно. — Якби цей в'язень був гідний мого меча, я попросив би розв'язати йому шнури і віддати нам трохи вільного місця, але моя честь була б сплямлена тим навіки, тому я не можу стати з ним до двобою.

— Відважся ще раз таке сказати до еспанського лицаря, — сказав холодно Кортес, — то тобі вирвуть язик, поганський собако, розпаленими кліщами. Дякую, Сарцедо, за довір'я. Коли не маєш більшого злочину на своїй совісті, як ця любовна

афера, то не маєш причини боятися вогнів чистилища. Та ми задармо витрачуємо слова і час. Цей чоловік знає тайну скарбів Гватемока і Монтезуми. І коли Гватемок і його прибічники не зрадять нам тайни, де закопані скарби, то його можна змусити говорити, бо муки, які індіанин уміє стерпіти без одного зойку, витягнуть правду з уст білого зрадника. Бери його, Сарцедо, й особливо заопікуйся ним. Насамперед муч його разом з іншими, а потім, коли він буде впертий, окремо. Способи лишаю вам до вибору. Коли він виявить правду, покличте мене.

— Вибачте мені, генерале, але це не є зайняття для еспанського лицаря. Я волію пробивати ворогів своїм мечем, ніж скувати його кліщами. . . — Та хоч Гарсія говорив ці слова, я побачив, як у його очах зажеврів блиск тріумфу.

— Я це знаю, друже, — відповів Кортес, — однак й це мусить бути зроблене, коли немає іншого виходу. Це золото мені кінечне. Вояки говорять, що я його вкрав, і немає сумніву, що ці вперті індіанські собаки ніколи не будуть говорити, хоч би їх муки були не знати які великі. Цей чоловік знає тайну і я віддаю його вам тому, що ви вже обзнайомлені з його злочинним характером і та свідомість не дозволить, щоб до вашого серця вкралося милосердя. Не жалуйте його і не забувайте, що за всяку ціну він мусить виявити тайну.

— Ваш наказ виконаю сумлінно, хоч це немила для мене робота. Одного тільки вимагаю, щоб ви видали наказ на письмі.

— Це станеться негайно, — відповів генерал. — А тепер ідіть з ним!

— Куди?

— До в'язниці, звідки його приведено. Все приготоване, там він знайде товаришів.

Сторожа потягнула мене до в'язниці, а Гарсія закликав за мною, що за хвилину зустрінемося.

РОЗДІЛ XXVIII.

Привівши мене до в'язниці, задержали в малій кімнатці, в якій спали вартові. Тут я сидів якийсь час зв'язаний. Два вояки витягненими мечами пильнували мене. Коли я так сидів, шарпаний безсильною люттяю, за стіною почув удари молотка, а потім важкий стогін. За хвилину двері відчинилися і два гляска-

лянци вхопили мене за вуха та волосся й тягнули до попередньої моєї кімнати.

— Нещасливий бідака, — почув я голос еспанського во-
яка. — Зрадник він чи ні, але це кривава робота.

Я опинився в кімнаті тортур. Кімната була затемнена, та присмерк роз'яснювали вогні, що горіли в малих бляшаних печах. І тільки завдяки цим вогням я міг доглянути, що є в кімнаті. Посередині кімнати стояли три важкі крісла: одне було порожнє, в другому сидів Гватемок, імператор азтеків, а в третьому його приятель, кацик з Такуба. Вони були прив'язані до крісел, а печі приставлені до їх ніг. Позад них стояв писар з пером і рогом на чорнило. Довкола вешталися індіанці. Один з них ухопив босу ногу князя Такуби і пхнув її в розжарене вугілля. Деякий час панувала мовчанка, але за хвилину князь почав страшно стогнати. Гватемок звернувся до нього і я зауважив, що його нога була теж в горючій печі.

— Чого нарікаєш друже, — сказав він спокійним голосом, — коли я мовчу? Чи я для приємности відпочиваю в ліжку? Наслідуй мене, як завжди, друже, і заховай свої терпіння за мовчанкою.

Потім Гватемок побачив мене. Його лице було сіре з страшного болю, однак він говорив спокійно:

— І ти тут, мій друже, Тевле? Я мав надію, що це тебе не досягне. Бачиш, як еспанці додержують свого слова? Малінхе присягнув, що буде поводитися зі мною чесно, а тепер бачиш, як чесно він мене забавляє. Вони думають, Тевле, що ми закопали скарб і хочуть цим способом видерти від нас тайну. Ти знаєш, що це неправда. Якби ми мали який скарб, то радо віддали б його еспанцям, синам бога Квецаля. Ти найкраще знаєш, що ніщо не остало, крім руїн наших міст і трупів наших людей.

Раптом він замовк, бо кат, який його мучив, ударив його в лице і закричав:

— Мовчи, собако . . .

Однак я зрозумів усе і щерез присягнув у душі, що радше вмиру страшною смертю, а не зраджу тайни. Дуже скоро однак моя присяга перейшла пробу, бо тляскалянци посадили мене в третє крісло і прив'язали. А Гарсія почав говорити мені до вуха по-еспанськи:

— Дивні дороги Провидіння, свояче Вінгфілд. Ти гонив за мною по цілому світі і скільки разів ми зустрілись, все виходило на твоє нещастя. Я думав, що маю тебе в руках на кораблі з невольниками, я думав, що кинув тебе у воду на поталу людозерам, однак за кожним разом тобі вдавалося втекти. Я сумував тоді, але тепер уже не сумую, бо бачу, що ти зберігся на теперішню хвилину. Свояче Вінгфілд, тепер тобі важко буде втекти з моїх рук. Але я хочу бути лицарський з тобою і буду старатися задовільнити тебе якнайкраще. Оці зовсім не розуміються на справі розпалення вугілля, це все, що вони знають. Але бачиш, я тут маю декілька інструментів — і він вказав пальцем на декілька знарядів тортури, — котрий з них ти хотів би собі вибрати?

Я не відповів ні слова, бо вирішив не відзиватися ні словом і не видати із себе ніякого звуку болю, що б він і не робив зі мною.

— Чекай, хай подумаю, хай подумаю... Ага...

Я не думаю тут описувати всього того страхіття, яке мене стрінуло тоді. Досить сказати, що повні дві години ці пекельні виродки з допомогою тляскалянців мучили мене. Коли я омлівав, вони мене приводили до свідомості зимною водою або алькоголем. А проте, я це можу заявити з гордощами, впродовж цих двох страшних годин я не видав із себе ніодного звука і не сказав ніодного слова, злого або доброго.

Це був не тільки фізичний біль, який мені довелося терпіти, бо весь час мій ворог насміхався з мене, і його слова палили мою душу неменше, як розжарене вугілля тіло. Врешті він задержався знесилений і став проклинати мене й називати впертою англійською свинею. Та в ту хвилину ввійшов до середини Кортес, а разом із ним Маріна.

— Як він поводитьсь? — запитав він, хоч його лице побіліло на вид страшних тортур.

— Кацик з Такуба признався, що золото закопане в його городі, а ті два не сказали нічого, — відповів писар.

— Хоробрі люди, — почув я, як Кортес прошептав до себе, а потім сказав голосно: — Занести завтра кацика до городу, про який говорить, щоб показав те місце. А щодо цих двох, то перестаньте їх мучити нині. Можливо, що завтра вони змінять свою думку. Я вірю, що вони це зроблять для свого власного добра...

Це сказавши, Кортес відійшов у кут кімнати і там нараджувався із Сарцедою і двома іншими катами, оставивши Маріну зі мною і Гватемоком. Якийсь час вона вдивлялася в короля з острахом; опісля дивне світло запалало в її чудових очах і вона відізвалася до нього тихим голосом мовою азтеків:

— Чи ти пригадуєш собі, королю, як ти мене колись відіпхнув у Тобаско, і що я тобі тоді сказала? Я сказала, що стану великою і без тебе. І бачиш, усе сповнилося, а ти зійшов так низько. Чи не прикро тобі тепер, Гватемоку? Мені самій прикро, хоч якби я була така, як багато жінок, я б повинна тепер тішитися.

— Жінко, — сказав король важким голосом, — ти зрадила свою батьківщину і довела мене до упадку й мук. Якби не ти, цього всього не було б. І мені прикро, що я тоді тебе не вбив. А за все інше твоє ім'я хай покриється соромом і ганьбою, а твоя душа хай буде на віки проклята. Твої слова сповнилися, так само сповняться мої.

Вона, почувши ці слова, відвернулася вся дрижучи. Деякий час панувала тишина. Потім вона поглянула на мене і почала плакати.

— Бідний ти, чоловіче, — плакала вона, — нещасний мій друже...

— Не плач надо мною, Маріно, — відповів я, — бо твої сльози нічого неварті, але коли можеш, допоможи мені.

— Ох, якби ж я могла, — захлипала вона і, відвернувшись, скоро втекла з кімнати. За нею вийшов і Кортес.

Тепер приступили до нас еспанці, зняли з крісла Гватемока й кацика Такуби й понесли їх, бо вони не всілі були йти самі. Кацик зімлів.

— Прощай, Тевле, — сказав Гватемок, — ти є правдивим сином Квецаля і хоробрим лицарем. Нехай боги заплатять тобі за все, що ти витерпів для мене і моїх, бо я вже відплатитися не можу.

Потім і його винесли і це були останні слова, які я чув від нього.

Я лишився сам один із тляскалянцями і Гарсією, який став насміхатися з мене, як передтим.

— Трохи змучений, друже Вінгфілд, що? І не диво, забава трохи жорстока, поки привикнеш до неї. Сон уночі відсвіжить

тебе і завтра будеш як новонароджений. Може ти думаєш, що я вичерпав уже всі засоби? Може думаєш, що твоя впертість мене гніває? Дурню, це тільки початок. А за це друге я тільки молю Бога, щоб твої уста були зачинені навіки. Я з найбільшою втіхою віддам цілу свою пайку золота, яке маю дістати, за других два дні, як цей. Я маю ще дуже багато тобі віддячитися, і бачиш, я знайшов спосіб, як це зробити. Є багато більше способів мучити чоловіка, як тільки шарпанням його тіла. Коли я хотів помститися на твоєму батькові, я вдарив ту, яку він найбільше любив. Ага, бачиш, що я трапив і на тебе і ти, певно, дивиєся, що я під цим розумію. Добре. Я тобі скажу... Ти певно мусиш знати одну паню з королівського роду азтеків, якій на ім'я Отомія?

Тут пораз перший я заломався і почав благодати помилування, дарма, що від найбільшого свого ворога.

— Пощади її, — застогнав я. — Роби зі мною, що хочеш, тільки її пощади. Ти мусиш мати серце, хоч ти не є людиною. Кортес ніколи на таке не пристане...

— Щодо Кортеса, — відповів він, — то він не буде знати нічого, поки все не відбудеться. Я маю письменник наказ, який дозволяє мені вжити всяких засобів, щоб зламати твій опір. А щодо серця, то ти хіба мене зовсім не знаєш. Ти знаєш, що таке ненависть, бо мене ненавидиш. Помножи свою ненависть через десять, а тоді дізнаєся, як я тебе ненавиджу. А ненавиджу тебе з причини крові, яка пливе в твоїх жилах, ненавиджу тебе, бо ти маєш такі самі очі, як твоя мати, а найбільше ненавиджу тебе за тебе самого, бо чи не ти вибив мене, лицаря Еспанії, дрючком і не поведився зі мною, як із собакою? І чи мені здрігнути перед таким учинком, коли можу наситити свою ненависть? Але, можливо, що хоч ти був хоробрим чоловіком дотепер, я хочу бути одвертим з тобою: я тебе боюся. Коли я тебе вперше побачив, боявся тебе, і тому хотів тебе вбити. А коли час проходив, я більше й більше боявся тебе, і це доходило інколи до такого, що я не міг спати з невимовного страху, який шарпає мене і якого ти є причиною. І тільки зі страху перед тобою я втік з Еспанії, і тільки через тебе я поведився наче боягуз. Щастя завжди було зі мною у тім дивнім двобою між нами, а все таки, скажу одверто, що я й тепер тебе боюся, хоч ти в такому нужденному стані. Якби я міг, я вбив би

тебе такі зараз, але тоді ти мене переслідував би безнастанно, як переслідує мене твоя мати, а крім того я мусів би відповісти за цей учинок перед Кортесом. Страх, свояче Вінгфілд, є матір'ю жорстокости, і мій страх перед тобою робить мене жорстоким до тебе. Живий чи мертвий — я це знаю — будеш тріюмфувати надо мною, але тепер моя черга, і як довго ти дихаєш, або дихає хтось тобі дорогий, я наражую своє життя, щоб довести тебе або того когось до нещастя і смерти, як я привів до смерти твою матір, хоч вона присилувала мене до того сама. Для мене й так нема вже прощення і скоріше чи пізніше через тебе піду на вічні муки. Та поки це станеться, я хочу тріюмфувати, навіть коли мав би взятися до різницької роботи, яку тепер власне виконую.

Він раптом відвернувся і вийшов з кімнати.

Ослаблення і страшні болі поконали мене, і я зімлів. Коли ж прочунав, то лежав на чімсь у роді ліжка, а надо мною похилилася постать якоїсь жінки, що шептала слова любови і співчуття. Була ніч, одначе в кімнаті було досить ясно, і я пізнав Отомію.

— Отоміє... Ти тут? — простогнав я, і в ту хвилину пригадалися мені всі погрози мого ката, Гарсії.

— Так, мій коханий, це я, — прошептала вона. — Вони дозволили мені доглядати тебе, дарма, що вони такі чорти. О, горе мені, що мушу бачити тебе в такому страшому стані й бути безсильною пімститися за тебе.

І вона вибухнула плачем.

— Цить, серце, не плач... Чи маємо що їсти?

— Досить. Якась жінка принесла їжу від Маріни.

— Дай мені щось з'їсти, Отоміє.

Вона почала мене годувати, наче дитину, і за хвилину мене покинуло ослаблення, хоч тіло пекло мене і палило тисячними ранами.

— Слухай, Отоміє, чи ти бачила Гарсію?

— Ні. Тому два дні розлучили мене від сестри Текуїхпо й інших, але зі мною поводитися добре, і я не бачила ніякого еспанця, за винятком цих вояків, які мене привели сюди, сказавши, що ти дуже хворий. Але я тоді не знала, з якої причини ти хворий...

— А проте деякі еспанці мусіли тебе бачити і їм донесли, що ти моя дружина.

— Це дуже правдоподібне, бо це знали всі азеки. Та чому вони поступили отак із тобою? Чи тому, що ти боровся проти них?

— Чи ми тут самі? — запитав я.

— Вартові стоять за дверима, а в кімнаті нема нікого.

— То похили свою голову до моїх уст, і я тобі скажу. — І я пошепки оповів їй усе. Коли ж я скінчив, вона зірвалася з палаючими очима і, притиснувши руки до серця, закликала:

— О, коли я любила тебе попередньо, то тепер люблю **сто**-кратно більше, коли це можливе, бо ти витерпів такі **страшні** муки і лишився вірний присязі. Щасливий той день, коли я **вперше** побачила тебе. О, мій друже, найшляхетніший і найвірніший з усіх мужчин. І тепер, коли це вже сталося, я тебе **коханням** і піклуванням приверну знову до здоров'я. Певно все вже **скінчене**, бо йнакше вони не дозволили б мені прийти до тебе.

— На жаль, Отоміє, воно ще не скінчене, — сказав я і дрижачим голосом почав продовжувати сумну оповість. Я теж сказав їй, для чого її сюди спровадили. Вона слухала мене без слова, хоч її лице побіліло.

— Насправді, — сказала вона, коли я скінчив, — ці еспанці багато жорстокіші від наших жерців. Коли ці тортурують і **приносять** криваві жертви, то роблять для богів, а не для золота або ненависти. І що ти тепер радиш вчинити? Ти мусиш **знати** якусь раду?

— Не маю ніякої, яку відважився б сказати, Отоміє, — **про**-стогнав я.

— Ти такий боязкий, неначе дівчина, яка не має **відваги** сказати, що любов спалює їй серце на попіл, — відповіла **Отомія** з гордим, але гірким сміхом. — Коли так, то я скажу за тебе. **Чи** ти маєш на думці, щоб ми разом померли нині вночі?

— Так! — сказав я. — Смерть нині, або страшні муки і **все** одно смерть завтра, це все, що нам лишається.

— Добре. Там лежить шнур. Це вікно має ґрати і **дуже** скоро наші душі будуть в дорозі до сонця та поза всією жорстокістю тевлів. Та ми маємо доволі часу. Говорімо ще якийсь **час**, бо ледве чи вони зачнуть муки перед сходом сонця.

І ми говорили довший час, наскільки на це дозволяли **мені** мої болі й терпіння. Згадували ті часи, коли вперше стрінулися. Опісля згадували, яким способом Отомія була звінчана зі мною,

як персоніфікацією Тезката, Душі Світу. Потім згадали день, коли ми лежали побіч себе на жертівному камені та про наше дійсне вінчання, про облогу Теноктітляну, голод і пощесть, на-
родини і смерть нашого сина. Так ми говорили аж до другої го-
дини по півночі. Опісля запанувала поміж нами мовчанка.

— Любий! — сказала вкінці Отомія тихим, урочистим голо-
сом. — Ти дуже знеможений терпінням і муками, а я також зму-
чена. Настав час, коли це мусить статися. Сумна й важка наша
доля, але принаймні перед нами є відпочинок. Дякую тобі за
твою шляхетність. Ще більше дякую тобі за твою вірність для
мене, моєї родини, нашого народу і нашої справи. Чи маю при-
готовити все для нашої останньої подорожі?

— Так, приготуй.

Вона встала і почала поратися коло шнурів. Урешті все було
готове і наспіла хвилина нашої смерті.

— Мусиш допомогти мені, Отоміє, — сказав я. — Власними
силами не можу йти.

Вона приступила до мене і підняла мене догори своїми ніж-
ними, але сильними раменами та поставила на стільчику, який
стояв під решіткою у вікні. До решітки вона прикріпила шнур,
а зав'язану петлю заложила на мою шию. Таку саму петлю за-
ложила на свою шию. Ми поцілували себе в урочистій мовчанці,
бо не мали вже нічого собі сказати. Проте Отомія все таки за-
держалася хвилинку й запитала:

— Про кого ти думаєш в цю хвилину, коханий? Думаєш
про мене і мого померлого хлопчика, чи, може, про ту другу
жінку, яка живе далеко за морями? Ні, ні, я не хочу знати. Я була
щаслива своєю любов'ю і цього мені досить. А тепер любов
і життя мусять скінчитися рівночасно і я не нарікаю; тільки мені
жаль. Скажи, чи маю штовхнути стілець з-під наших ніг?

— Так, Отоміє, бо для нас нема надії, тільки одна смерть.
Я не можу зламати довір'я, яке має до мене Гватемок, а так само
життя для мене не буде можливе, коли тебе віддадуть на ганьбу
й муки.

— Коли так, то поцілуй мене останній раз!

Ми поцілувалися ще раз і, коли вона зайнята відштовхуван-
ням ногою стільчика під нашими ногами, раптом відчинилися
й зараз же зачинилися двері нашої в'язниці. До середини
ввійшла густо ослонена жінка із смолоскипом в руці й клунком

у другій. Вона стала і, побачивши нас у цій страшній позиції, прискочила до нас.

— Що ви робите? — закликала, і я зараз по голосі пізнав, що це Маріна. — Чи ти втратив цілком розум, Тевле?

— Хто це є, що тебе так добре знає, і не хоче дозволити, щоб ми умерли в спокою? — спитала Отомія.

— Я, Маріна, — відповіла ослонена серпанком жінка, — і я прийшла сюди, щоб вас рятувати!

РОЗДІЛ XXIX.

На ці слова Отомія зірвала петлю з своєї шиї і, зіскочивши зі стільчика, станула перед Маріною.

— То ти, Маріно, — сказала вона холодно й гордо, — і ти прийшла сюди, щоб нас рятувати? Ти, що привела руїну на наш край і на свою батьківщину, яка тобі дала життя й вигодувала, ти, що спровадила смерть соткам тисяч дітей, а сотки тисяч жінок і дівчат віддала на страшні муки й неславу... О, коли б це залежало тільки від мене, я ніколи не прийняла б із таких рук порятунку. Я волію врятувати себе сама таким способом, як задумувала, ніж каляти свої руки дотиком такої, як ти...

Так говорила Отомія й ніколи перед цим не видавалася вона мені більше королівською, як в оцю хвилину, коли відкидала останній проміньчик надії рятунку з рук полюбовниці Кортеса, без помочі якої Кортесові ніколи не пощастило б покорити Анагуак. І я задривав усім тілом, коли почув її гнівні слова, бо хоч які невимовно страшні муки я витерпів, проте життя видавалося мені занадто солодким. Я не сумнівався, що по цих словах Маріна лишить нас і відійде. Та воно так не сталося. Правда, вона вся затряслася й побіліла під ударами обидливих слів Отомії. І бачилося дивну противність у красі цих жінок, коли вони стояли лице в лице перед собою: одна королівського духа і крови, ослонена тінню соромної смерті або ще соромнішого життя, а проте побідниця над індіанською дівчиною, яку примха долі винесла високо понад звізди.

— Скажіть, королівська пані, — сказала Маріна своїм лагідним голосом, — з якої причини, коли оповідання голосять

правду, ви поклалися коло цього чоловіка на жертівний камінь?

— Бо я його люблю, Маріно!

— Власне, з тієї самої причини я, Маріна, поклала свою честь на інший жертівник. Тільки з тієї причини я боролася проти дітей мого власного народу, тільки тому, що люблю іншого чоловіка, так само, як і ви любите. Тільки з любови до Кортеса я йому помагала. І тому, прошу вас і благаю, не докоряйте мені, але нехай ваша любов вставиться і виправдає мою любов, знаючи, що для нас, жінок, любов є всім на світі. Я знаю, що я вчинила великий гріх і зовсім не обманююся, що за цей мій гріх я на цім чи на тім світі буду покарана.

— Це не дуже влучне порівняння, — відповіла Отомія, — бо моя любов не заподіяла нікому лиха і виглядає наче мале зеренце супроти необчисленного жнива в порівнянні з тим, що накоїла твоя любов. В тім кріслі нині Гватемока, твого короля, піддавав тортурам твій пан, Кортес, який присягнув, що буде поводитися з ним шляхетно. При його боці сидів на кріслі тортур Тевле, мій чоловік, а твій приятель. Його віддав Кортес в руки його особистому ворогові, тому, якого ви називаєте Сарцеда. Подивися, як він тепер виглядає. Ні, не здригайся, шляхетна пані. Подивися на всі його рани і подумай, до якої розпуки нас доведено, коли ти нас найшла в хвилині готових умерти, неначе собаки; він, мій чоловік, не хотів і не мав сили бачити, щоб я при його боці була віддана такому соромові і таким тортурам, які він витерпів. Це все є тільки одно зеренце твоєї роботи, зраднице й відступнице, одно зеренце з того жнива, що лежить заховане під руїнами і попелами Теноктітляну. І коли б я мала свою волю, повторюю, я готова вмерти сто разів, раз за разом, ніж прийняти поміч з такої руки, на якій ще не засохла кров мого і твого народу, яка . . .

— О, перестаньте пані, замовчіть! — застогнала Маріна, закриваючи свої очі руками. — Що сталося, вже пропало. Не додавайте до моїх мук нових. Та чи я добре зрозуміла ваші слова перед хвилиною, що вас, пані Отоміє, приведено сюди, щоб віддати на тортури?

— Так, і ці тортури мали бути перед очима мого чоловіка. І з якої речі дочці Монтезуми й княгині на Отомії мали б заощадити долі, яка стрінула імператора азтеків? Коли її жіноцтво не ослонює її, то чого їй надіятися по втраченім становищі?

— Присягаю, що Кортес про це зовсім нічого не знає, — сказала Маріна. — А до іншого його зневолили крики вояків, які голосять, що він украв скарб, якого ніколи не найшов. Але щодо цього останнього злочину, то він цілком невинний.

— В такому випадку нехай він зажадає від свого ката, Сарцеди, оправдання.

— Щодо Сарцеди, то, присягаю вам, пані, що як тільки зможу, то помщуся за цю його погрозу. Та час дуже короткий і я прийшла сюди з відомости Кортеса, щоб старатися видістати від Тевля тайну заховання скарбів, та, бачите, я готова зрадити довір'я Кортеса і допомогти вам втекти. Чи ви все ще відкидаєте мою поміч?

Отомія не сказала ні слова і тепер я вперше відізався сам.

— Ні, Маріно, мені зовсім не подобається ця кара для злодіїв і коли маю нагоду врятуватися перед нею, то скажи, як це може статися.

— Вигляди дуже малі, Тевле, та я думаю, що коли ви раз видістанетесь з цієї в'язниці, то на волі легше зможете знайти нагоду втекти. Перед сходом сонця тільки дуже мало хто є на ногах та й ті будуть у такому стані, що мало звертатимуть увагу на особи й події. Бачиш, я принесла сюди тобі одіж еспанського вояка, твоя шкіра є темна і серед присмерку ти легко можеш уважатися за одного з них. Для княгині, твоєї дружини, я принесла іншу одіж і, хоч як стидаюся предложити їй, це єдина одіж, яка не зверне уваги в цій порі. Так само, Тевле, я принесла тобі меч, той самий, який тобі забрано, хоч я думаю, що він колись мусів мати іншого власника.

Маріна, говоривши це, розв'язала принесений клунок і в нім ми побачили одяги і меч, той самий, який я відібрав еспанцеві Діязові в часі масакри „страшної ночі“. Маріна насамперед виїняла жіночий одяг і подала його Отомії. Я зараз спостеріг, що це одяг продажних індіанських дівчат, які вештаються по вояцьких таборах. Це була одіж з червоними й жовтими красками. Отомія так само це помітила й відскочила від неї, неначе від огню.

— Дівчино, ти принесла мені помилково свою власну одіж, — сказала спокійно, однак таким способом, що морозив кров у жилах. — В жадному разі не можу вбрати на себе цього одягу.

— Бачу, що мушу зносити образи за образами, — відповіла Маріна, остаточно виведена з рівноваги та насильно здержуючи сльози, що хвилию напливали до її очей. — Я тому відходжу й оставлю вас у спокою.

І вона почала поспішно звивати клунок.

— Прости їй, Маріно, — сказав я поспішно, бо бажання втікати зростало в моїй душі з кожною хвилиною. — Біль і жаль зробили її язик гострим, як бритва.

По цих словах, звернувшись до Отомії, я додав:

— Прошу тебе, будь ласкавішою, Отоміє, коли не для себе, то для мене. Маріна є нашою єдиною надією.

— О, хай би вона була лишила нас у спокою вмирати, мій любий. Але хай буде, як хочеш, тільки для тебе я вберуся в цю одіж. Та як нам втекти з цього місця, а потім із табору? Чи ці двері відчиняться перед нами, а вартові уступлять? А коли ми їх перейдемо, чи ти взагалі будеш могли йти?

— Двері не відчиняться, пані, — сказала Маріна, — бо ті, що стоять за ними, коли я пройду, подивляться, чи вони зачинені. Та вам нічого лякатися вартових. Решітка в цьому вікні з дерева і цей меч дуже скоро перерубає її; а коли вас в таборі хтось стріне, ви мусите вдавати п'яного вояка, якого веде дівчина, що провела з ним ніч. Що далше буде, не знаю, хіба тільки те, що для вас я наражуюся на велику небезпеку. Якби хтось довідався, що ви втекли за моєю допомогою, то мені буде важко переблагати Кортеса, який тепер, коли виграв війну, — тут вона важко зідхнула, — не потребує мене, як давніше...

— Я можу йти, підскакуючи на правій нозі, — сказав я, — а щодо решти, то мусимо здатися на ласку Божу. Бог не може дати нам нічого гіршого від того, що було досі.

— Коли так, то прощай, Тевле, бо я не можу лишатися тут довше. Нехай твоя щаслива зоря заясніє над твоєю головою й поведе тебе в безпечне місце. А ти, Тевле, коли ми не стрінемося вже ніколи більше, згадай мене часом ласкавим словом, бо в днях, які надійдуть, буде дуже багато таких, які робитимуть інакше.

— Прощай, Маріно, — сказав я, і вона відійшла.

Ми чули, як двері зачинилися за нею; далше почувалися віддалені голоси тих, які принесли її сюди в ношах. Потім настала

мовчанка. Отомія надслухувала якийсь час коло вікна. Видавалося, що вартові кудись відійшли.

— Отже до праці, — сказав я до Отомії.

— Як хочеш, любий, але я боюся, що це надармо. Я зовсім не довіряю цій жінці. Зрадниця батьківщини напевно зрадить і нас. Та на випадок найгіршого маєш меч, яким можеш боронитися.

— Це нічого не значить, — відповів я. — Наше положення не може бути гірше, ніж є. Життя не має страшнішого нещастя, як муки і смерть, а того ми вже зазнали.

Сказавши це, я сів на стілець і, маючи зовсім здорові й сильні руки, почав рубати мечем дерев'яну решітку в вікні, відрубуючи штаби одну за одною, аж прорубав такий отвір, яким ми могли обидвоє пролізти. Потім Отомія, одягнула мене в стрій еспанського вояка і сама одягнулася в принесену їй червону і жовту одіж, одіж сорому і ганьби, і з іронією в голосі почала глузувати з себе передо мною:

— Гарний вояче, чи я подобалася тобі?

— Тихо, любя, не час жартувати, — відповів я. — Наше життя висить на волоску. Яке це має значення, в що ми одягнемося, коли можна життя врятувати.

— Це багато значить, мій друже, але як тобі це зрозуміти, коли ти чужинець? Тепер я перелізу крізь вікно, а ти підеш за мною, коли ж не зможеш, то я вернуся до кімнати і ми зробимо кінець цьому перебиранню.

Сказавши це, Отомія легко просунулася крізь отвір у вікні, бо була струнка і зручна, а до того й незвичайно сильна. Я теж зробив спробу піти її слідом, оскільки на це дозволяли мені рани. Врешті мені вдалося вилізти. Довкола не було видно ні живої душі, тільки вершок Попокатепетль зарожевів сяйвом недалекого сходу сонця.

— Куди підемо? — запитав я.

Отомія мала дозвіл ходити по таборі з своєю сестрою та іншими жінками азтеків. Вона вміла орієнтуватися в кожному місці, куди переходила бодай один раз.

— До полудневої брами, — відповіла шепотом. — Можливо, що тепер, коли війна скінчилася, там нема вже вартових.

Ми пустилися в дорогу. Вона йшла, а я скакав на одній нозі. Так, дуже поволі, перейшли ми яких триста ярдів, нікого не

стрінувши. Та скоро щастя покинуло нас, бо з-поза будинків вийшли нараз три вояки, які верталися до квартири з нічної гулянки. З ними було декілька індіанських слуг.

— Кого маємо перед собою? — закликав один з них. — Ваше ім'я, товаришу?

— Добраніч, брате, добраніч, — відповів я по-еспанськи, наслідуючи п'яного.

— Скажи краще добрий день, — відповів той, сміючись, бо якраз почало світати. — Але як називаєтеся? Я вашого лица не знаю, хоч, здається, що ви були у війнах, — і він знову засміявся.

— Ви не повинні питати товариша про ім'я, — відповів я врочисто, похитуючися то в один, то в другий бік. — Капітан може післати по мене, а він дуже гнівна людина. Подай мені руку, дівчино. Пора спати, сонце заходить...

Всі три голосно засміялися, а один з них сказав до Отомії:

— Кинь його, красуне, й ходи з нами.

Сказавши, він ухопив її за руку. Отомія подивилася на нього таким поглядом, що він відразу пустив її руку. Не чекаючи, що буде далі, ми почали йти і за хвилину ріг другої хати закрив нас перед їхнім поглядом. Обезсилений болем, повалився я на землю, бо весь час я був змушений послугуватися обидвома ногами, щоб не викликати у вояків підозріння. Отомія підняла мене й закликала:

— Скоро, найдорожчий, мусимо поспішати, а то загинемо!

Я встав. Серед страшних мук ми дійшли до південної брами. Еспанська сторожа спала у вартовому домі й тільки три тляскалянци сиділи, скулившись, перед невеликою ватрою, закутавшись у килими, бо ранок був холодний.

— Відчиніть браму, собаки, — закликав я гордим і наказуючим голосом.

Побачивши еспанського вояка, один із них устав, щоб виконати наказ, але нагло задержався і запитав:

— Длячого і на чий наказ?

Я не міг бачити лица цього чоловіка, однак його голос видався мені дуже знайомий. Я занепокоївся, але мусів відповісти:

— Длятого, що я п'яний і хочу полежати в ліску та прочуняти. На чий наказ? На мій. Я є офіцером дня і коли не по-

слухаєш, накажу вибити нагаями, аж не будеш мати сили ставити більше питань.

— Чи маю закликати тевлів з вартівні? — запитав цей непевним голосом своїх товаришів.

— Ні, — відповіли. — Пан Сарцеда змучений і дав гострий наказ не будити його без важної причини. Затримай їх або пусти, але не буди його.

Я задрижав усім тілом. Значить, Гарсія у вартовому домі, кілька кроків від мене. А що станеться, коли він випадково пробудиться й побачить мене? Що більше — я тепер здогадався, чому цей голос мені такий знайомий. Це був один із тих тляскалянтів, які мене мучили. Що станеться, коли він пізнає мене? Я зовсім занімів з переляку і не міг промовити слова. І коли б не сприт і дотеп Отомії, моя історія була б, певно, скінчилася коло цієї брами, але вона почала жартувати з індіанцями і своєю роллю відіграла так знаменито, що він засміявся і відчинив браму. Та ледве ми перейшли браму, мене опанувало цілковите знеможення і я впав.

— Вставай, друже, вставай! — кликала Отомія, сміючись, — коли так дуже хочеш спати, зачекай, аж знайдеш якийсь захисний корчик. — При цих словах вона почала мене підіймати на ноги. Тляскалянець підійшов допомогти їй і я встав, але при тому мій капелюх, який і так був завеликий для мене, впав мені з голови. Тляскалянець підняв його і подав мені, а при тому наші очі стрінулися. Моє лице, на щастя, було трохи в тіні. Ми пішли далше. Та коли я оглянувся, тляскалянець не рушився з місця, він дивився за нами незвичайно здивований, зовсім як людина, що не є певна, чи вірити своїм очам.

— Він пізнав мене, — сказав я до Отомії, — і за хвилину, коли прочуняється із здивування, побіжить за нами.

— Швидше, швидше, — відповіла Отомія, — за цим вуглом є корчі альоесу, в яких можна сховатися.

— Я не маю сили... не можу... — простогнав я й осувався на землю.

Отомія вхопила мене й, напруживши всі свої сили, понесла, наче мати малу дитину, яких п'ятдесят кроків. Любов і розпука додавали їй надлюдської сили. Врешті ми дісталися на край альоесових корчів і тут обидвоє повалилися на землю. Я подивився на дорогу, якою ми йшли. З-поза вугла виходив тляска-

лянець з великим келепом у руці. Він видко, хотів роз'яснити свою непевність.

— Все скінчене, — простогнав я, — він надходить.

Замість відповіді Отомія витягнула мій меч із піхви і сховала його в траві.

— Вдавай, що спиш, — сказала, — це наша остання шанса.

Я закрив лице руками і вдавав, що сплю. За хвилину почув шелест і тляскалянець станув надо мною.

— Чого хочеш? — запитала Отомія. — Не бачиш, що він спить? Дай йому спокій.

— Мушу подивитися на його лице, жінко, — сказав він, відтягаючи мою руку. — На богів, я так і думав. Це той самий тевле, з яким ми поралися вчора.

— Ти збожеволів, — закликала Отомія, сміючись. — Він не втік нізвідки, хіба від пиятики.

— Говориш неправду, жінко, — відповів, — а коли не говориш неправду, то не знаєш нічого. Цей чоловік знає тайну скарбів Монтезуми і він вартий королівського окупу. — З цими словами підняв догори келеп.

— Одначе ти хочеш його вбити... Це правда, що я не знаю нічого про нього. Забери його туди, звідки він прийшов. Він смертельно п'яний і я охоче позбудуся його.

— Це мудра рада. Глупо було б убивати його. Відвівши його до пана Сарцеди, я здобуду похвалу й заплату. Ходи і поможи мені.

— Помагай собі сам, — закликала вона непривітно, — але насамперед перешукай його кишені. Там ще може бути щось, чим зможемо поділитися.

— Знов мудро сказано, — відповів він і, приклякнувши, похилився надо мною і почав відв'язувати калитку.

Отомія стояла позад нього. Я бачив, як її лице нараз змінилося і стало страшне: дикий вогонь запалав у її очах, такий самий, який я бачив в очах жерців, коли вони стояли з ножем коло жертівного каменя. Скоро вона підняла меч з трави і з цілої сили вдарила в зігнуту шию вояка. Без жадного звуку він упав, а вона коло нього, але за мить була знову на ногах і вдивилася в нього дико, держачи скривавлений меч у руці.

— Втікаймо звідси, — закликала, — поки прийдуть інші шукати його.

Ми посувалися корчами з найбільшим трудом. Мої думки, сповнені незвичайного подиву, почали розпливатися. Якийсь час мені здавалося, що все це тільки сон і що я у сні йду розпаленим до червоности залізом. Опісля прийшла візія озброєних людей з піднятими списками й Отомія, яка з простягненими руками побігла їм назустріч.

Більше я не пам'ятаю нічого.

РОЗДІЛ XXX.

Коли я прийшов до свідомости, помітив, що знаходжуся в якійсь печері, куди світло доходило дуже слабо. Отомія похилилася надо мною, а недалеко якийсь чоловік ставив горщик над вогнем.

— Де я і що зі мною? — запитав я.

— Ти в безпечному місці, найдорожчий, — відповіла вона, — бодай тепер. Коли з'їси, я оповім тобі більше.

Вона принесла мені їжу, і я з великим смаком їв, а коли заспокоїв голод, вона почала оповідати:

— Ти пригадуєш, як тляскалянець біг за нами і як... як я його позбулася?

— Це пригадую Отоміє. Та ніяк не годе знайти пояснення, як ти знайшла стільки сили, щоб його вбити.

— Любов і розпука додали мені сили, і я благаю тебе, ніколи не згадуй про це. Не говори про це ніколи, бо це багато страшніше, як усе, що було перед тим. Одне тільки мене потішає, що я його не вбила, бо меч скрутився мені в руці і я його тільки приголомшила. Потім ми втікали. Та оглянувшись назад, я помітила, що два інші тляскалянци, його товариші, слідували за ним і за нами. Вони натрапили на наш слід і почали бігти. Я бачила, що дуже скоро вони нас зловлять, бо ти ледве ворушився. Ти втратив свідомість, а я не мала сили тебе нести. Все таки ми якось воліклися. І коли погоня за нами була ледве на п'ятдесят кроків, я побачила вісім озброєних чоловіків, які йшли в нашу сторону. Це були люди мого народу, з Отомії, вояки, які служили під твоїми наказами. Вони крутилися коло еспанського табору і як тільки побачили якого еспанця самотою, нападали і вбивали його. І вони мало що тебе

не вбили, поки я змогла кількома словами виявити їм своє ім'я й становище та наше прикре положення. Та коли обидва тляскалянци були коло нас, я вівзвала вояків з Отомії, щоб нас охоронили. Вони напали на тляскалянців ще поки ті отямилися й одного вбили, а другого взяли в полон. Потім вони зробили ноші і несли тебе двадцять миль без відпочинку в сторону гір. Коли ми опинилися в цьому місці, схоронилися в цю печеру, де ти перележав непритомний три доби. Тевлі шукали тебе по цілому краю далеко й широко, але даремно. Тільки вчора два з них із десятком тляскалянців переходили яких сто кроків звідси, і я мала багато клопоту, щоб здержати наших людей від нападу на них. Вони пішли назад, і я думаю, що ми на якийсь час безпечні. Може швидко подужаєш і ми заберемося звідси.

— Та куди нам піти, Отоміє? Ми наче птахи без гнізда.

— Мусимо шукати захисту в Місті Ялиць, або втікати за море. Для нас іншого схоронища нема.

— Нам неможливо втікати за море, Отоміє, бо всі кораблі, які сюди припливають, еспанські, а як нас привітають у Місті Ялиць, коли наша справа пропала?

— Мусимо спробувати. Все ще zostалися щирі серця в Анагуаку, які стануть по нашій стороні, не зважаючи на наше нещастя. А тепер дозволь оглянути твої рани.

Отак я пролежав ще три дні в печері в горах, а Отомія доглядала мене. Мій стан настільки поліпшився, що я міг подорожувати далі в ношах, та все таки ще кілька тижнів я не був у силі поставити стортурованої ноги на землю. Четвертої ночі ми пустилися в дорогу. Мене несли ті люди в ношах, поки ми не дійшли до просмику, що веде до Міста Ялиць. У просмику задержала нас сторожа, якій Отомія оповіла наші пригоди. Вона вислала кількох вартових до міста і наказала переповісти цю оповість отаманам. Ми йшли дуже повільно, бо люди, які мене несли були втомлені. Ми дійшли до брам цього напричуд мальовничого і гарного міста в хвилину, коли червоне проміння заходячого сонця обагрило сніги на вершку вулькану Хака.

Вістка про наше прибуття блискавицею рознеслася по місті. Тут і там народ збирався гуртками, щоб подивитися на нас. Люди заховували гробову мовчанку, тільки вряди-годи якась жінка, що її чоловік згинув у часі облоги, кинула голосний проклін у нашу сторону.

Який відмінний був наш теперішній в'їзд до міста від попереднього! Тоді нас супровожала десятитисячна армія, з музиками і співами, а під ноги нам кидали квіти. А тепер? Тепер ми були утікачами, що шукали захисту перед помстою тевлів — я в ношах, що їх двигали чотири змучені вояки, а Отомія, їх княгиня, все ще одягнена в одяг вуличниці, з якої жінки голосно насміхалися, змучена воліклася коло мене, бо не було нікого, хто б хотів нести її в ношах. А мешканці міста кидали на нас прокльони, як на спрчинників їх нещастя. І ми не знали, чи це закінчиться на самих тільки словах.

Врешті ми перейшли площу в тіні великої піраміди і ввійшли до старинної різьбленої палати якраз у хвилину, коли зайшло сонце, і вершок вулкану Хака почав червоніти вогнем власного нутра. В палаті ми застали дуже скромні приготування на наше прийняття. Цієї ночі при світлі смолоскипів ми з'їли вечерю, а потім удалися на відпочинок. Коли я лежав, не мігши заснути, я почув, як Отомія, яка думала, що я сплю, почала тихо плакати. Її горда вдача була вже зломана, вона, що ніколи майже не плакала, тепер плакала гірко, як мала дитина.

— Що тобі, Отоміє? — запитав я по хвилині.

— О, я не знала, що ти не спиш, — відповіла вона крізь сльози, — а то була б опанувала свій сум. Мені невимовно прикро з приводу того, що стрінуло нас і наш нарід, а також тому, що тебе так нікчемно прийняли, наче б ти був чоловіком без значення.

— Це справді важна причина. Скажи, що ці люди думають зробити з нами? Чи вб'ють нас, чи може видадуть еспанцям?

— Не знаю, завтра довідаємося, але одного я певна, що живою мене еспанці не дістануть у свої руки.

— Ані мене, люба. Смерть краща і ласкавіша від цих ніжних ласкавостей Кортеса та його помічника Гарсії. Чи нема для нас ніякої надії?

— Так, надія є, найдорожчий. Тепер нарід Отомії пригноблений і ще пам'ятає, що ми забрали з краю квіт молоді й повели на смерть. Та народ хоробрий і шляхетний у своєму серцю і, коли я вспію порушити його серце, все буде гаразд. Втома, біль і згадки перебутого відібрали нам сили, коли ми повинні бути повні відваги і надій після того, як урятувалися від стільки нещастя. Спи, мій любий, а мені дозволь думати. Все від-

тепер повинно повернутися на добре, бо і нещастя має свій кінець.

Я заснув і пробудився досить пізно вранці, але відсвіжений і повний рожевих надій, бо, всякий, відсвіжений сном і ogrітий промінням сонця, відчуває себе краще.

Коли я розплющив очі, сонце стояло вже високо. Отомія встала раніше і не дармувала за той час. Вона встигла роздобути поживу й одяг, відповідніший нашому становищу, ніж це лахміття, в якому прибули до міста. Крім того, вона збрала кілька довірочних людей, які осталися вірні, попри всі нещастя, і вислала їх до міста. Вони мали повідомити нарід, що Отомія хоче говорити до нього вполудне. Отомія знала дуже добре, що легше порушити серце народу, як отих холодних і непривітних радних.

— Але, чи нарід прийде нас послухати? — спитав я.

— Не бійся, прийде, — відповіла вона. — Бажання подивитися на тих, що пережили облогу, й дізнатися всієї правди, приведе всіх до палати. Крім того деякі прийдуть шукати способу помститися.

Отомія сказала правду, бо коли надходило полудне, я бачив, як мешканці міста збиралися тисячами коло палати. Площа від брам палати аж до стіни піраміди була повна народу. Отомія причесала своє кучеряве волосся і вплела квіти, а на плечі накинула плащ з блискучого білого пір'я, на шию почепила чудовий нашийник з емеральдів, що його дав мені Гватемок у підземеллі. В руці тримала мале берло з гебанового дерева, прикрашене золотом, та всякі інші відзнаки своєї гідності. Опісля наказала покласти мене на ноші, ті самі, в яких мене принесли до міста, й коли настало полудне, наказала воякам, які мене принесли сюди, нести й тепер. Вийшовши з брами палати, ми станули на верху платформи, зараз коло входу на сходи. Нарід, побачивши нас, зняв величезний крик. Це був страшний крик диких звірів, які домагаються своєї жертви. Вище й вище та страшніше піднімався крик, який міг затривожити навіть і найвідважніше серце.

— Вбити їх, — кричав нарід. — Віддати брехунів тевлям...

Отомія виступила на самий край площі і, піднявши догори гебанове берло, стояла в соняшному сяйві непорушно й мовчазно. Нарід кричав, ревів, божеволів. З усіх боків сипалися на

нас погрози й образи, дехто навіть кинувся на неї, наче бажаючи розірвати її на шматки, але коли добігли до останніх сходів, раптом здержалися і відступили; раз спис перелетів попри неї.

Вояки, що принесли мене сюди, думали, що настала для нас остання хвилина і, не маючи охочи гинути разом із нами, втекли. Та це все не зробило на Отомію найменшого враження. Вона навіть не здригнулася, коли спис перелетів повз її обличчя. Стояла непорушно, а на її лиці палав вираз гніву. Це була правда королева. І помалу маєстат її спокою й величність її відваги зневолили нарід замовкнути. Коли врешті настав спокій, Отомія почала говорити чистим, дзвінким голосом, який лунав далеко й широко:

— Чи я серед свого народу Отомії? — запитала гірко, — чи може я заблукала в дорозі й попала до якогось дикого племені тляскалянців? Слухай мене, народо Отомії! Я маю тільки один голос і ніхто не всилі перекричати юрбу. Виберіть з-поміж себе один язик, щоб говорив за вас всіх і нехай він вискаже те, що лежить вам на серці.

Крик зірвався знову, бо одні викликали одне ім'я, інші друге. Врешті одначе вибрали Махтля, жерця і великого вельможу, людину, яка мала велетенську силу серед народу Отомії й яка все була за союзом з еспанцями. Він не прийшов сам, бо з ним були чотири отамани, яких я по їх одержі зараз пізнав, як тляскалянців, висланників Кортеса. Побачивши їх, я затремтів, бо не важко було догадатися, чого і в якій цілі вони сюди прийшли.

— Говори, Махтле, — сказала Отомія, — бо ми мусимо почути насамперед, поки зможемо дати відповідь. А тебе, народо Отомії, бажаю, поведись спокійно і тихо, щоб міг стати суддею, коли наша розмова скінчиться.

Настала гробова мовчанка, яка важко лягла на душу. Кожний напружив слух, щоб почути слова, які говоритиме Махтля.

— Моя промова до тебе, княгине і твого злочинного чоловіка, тевле, буде коротка й гостра, — почав він образливо. — Недавно ти була тут і домагалася армії на поміч Куїтлягуї, імператорові азтеків, у війні з тевлями, синами Квецаля. Ту армію ти дістала проти моєї волі і проти волі багатьох з нас, бо ти перемогла на раді медом своїх слів, і нас, які домагалися миру,

а бодай обережності з білими людьми, переголосовано. Ти пішла звідси й забрала з собою двадцять тисяч молоді, квіт нашого народу. А де вони тепер? Я тобі скажу. Не більше двісті з них потай вернулися додому, а решта спочиває в черевах шакалів. Їх усіх має в своїх обіймах смерть, а ти їх повела на те. І чи це може забагато, що ми домагаємося тепер вашого життя в заплату за смерть двадцяти тисяч наших синів, чоловіків і батьків? Та ми за це навіть не питаємо і не жадаємо цього. Тут стоять висланники від Малінхе, капітана тевлів, які прибули до нас годину тому. А ось домагання, що його передають власними словами Малінхе:

— Видайте Отомію, дочку Монтезуми, і зрадника, її любовника, який утік перед справедливістю і карою за свої злочини, тоді я обійдуся з вами ласкаво, народе Отомії. Сховаєте їх, або відмовитесь їх видати, то доля Міста Ялиць буде така сама, як Теноктітляну, Королеви Долини. Отже вибирайте поміж моєю любов'ю і гнівом. Коли мене послухаєте, все минуле піде в непам'ять і моя влада буде для вас дуже легка. Коли відмовитесь, ваше місто буде зрівняне з землею, а ваше ім'я викреслене з книги життя.

— Скажіть тепер, післанці Малінхе, чи це його власні слова?

— Це власні слова Махтлі, — сказав начальник посольства.

Тепер знову зчинився крик і вереск. Тисячі голосів репетували:

— Видати їх!.. Видати їх Малінхе як ціну миру!

Отомія виступила наперед, щоб промовити, і крик затих, бо всякий хотів почути її слова. Коли настала тиша, вона заговорила:

— Мені здається, народе Отомії, що я в суді і мене судять мої власні піддані. Коли так, то я буду боронити нашу справу, а ти, народе, маючи владу, маєш бути суддею поміж мною і Махтлею та його союзниками, Малінхе і тляскалянцями. Яка наша провина? Та, що ми прийшли сюди з наказу Куїтлягуї, щоб просити у вас помочі проти тевлів. Що я сказала вам тоді? Я сказала, що коли нарід Анагуаку не буде держати єдності й не буде спільно боротися проти білих людей, буде зломаний. Чи, може, я говорила неправду? Ні, я говорила правду, бо з при-

воду тляскалянців упав Анагуак, а руїни Теноктітляну засіяні трупами.

— Це правда, — гукнув хтось із юрби.

— Так, народе Отомії, це правда, і я скажу ще, що коли б усі племена відіграли таку роль у війні, яку відіграли ваші сини, все було б інакше. Але вони мертві, а ви з приводу їх смерти хочете видати нас нашим і вашим ворогам. Я зовсім не плачу над тими героями, хоч поміж ними є багато з мого роду. Це краще і щасливіше для них, що вони чесно поклали свої голови в обороні батьківщини й здобули безсмертну славу в Палаті Сонця, ніж мали б жити невольниками, чого — як мені здається — ви хочете, люди з Отомії. В словах, які я вам сказала, нема ні зеренця неправди. Вже тепер ці невірні сини, тляскалянці, є невольниками Малінхе. Чи ви не чули його наказу, що всі племена, які були його союзниками у війні, мають працювати по каменеломах і на вулицях, щоб спалене ним місто могло повстати знову з попелу? І вам, видко, незвичайно спішно, народе Отомії, доложити й своїх рук до цієї праці, яка не знає ні відпочинку, ні заплати, крім батога наставника і прокльонів тевлів. Вам дуже спішиться закоштувати нагая, мешканці гір! Ваші руки, певно, створені до лопати і кайла, а не до лука й спису, і вам буде приємніше виконувати волю і збирати майно для Малінхе в пекучому сонці долини, ніж буяти вільними по горах і полонинах, на яких ще ніякий ворог не поставив своєї ноги.

І знову вона задержалася, а серед народу, що слухав її слів, понісся тихий шепіт. Махтля виступив вперед і хотів говорити, але нарід не дозволив і закричав його, викликаючи:

— Отомія... Отомія! Хочемо чути слова Отомії!

— Дякую вам, громадяни, — сказала вона, — бо маю вам ще дуже багато повісти. Отже нашим злочином є те, що ми забрали з собою армію, яка мала боротися з тевлями. І яким способом ми забрали цю армію? Чи може я видала наказ і покликала до армії всю молодь? Ні, я вияснила цілу справу і сказала: вибирайте самі. Ви самі вибрали і з вашої власної і непримусованої волі вислали ті славні полки, що нині лежать на побоєвищі. Отже моїм злочином є те, що ви помилилися, як це говорите, а ми постійно кажемо, що ви поступили благородно. І за цей наш уявний злочин ви хочете видати нас тевлям, щоб окупити мир. Дозвольте мені сказати ще кілька слів про ту

війну, в якій ми боролися, поки видасте нас тевлям. Я породила дитину. Якби той хлопчик нині жив, він був би вашим князем. Але на нього я дивилася власними очима, як він умирав з голоду. Я бачила, як голод висушував дрібне тіло моєї дитини. Але це дрібниця. Бо чим я є, щоб плакати і нарікати над утратою свого сина, коли стільки тисяч жінок втратили своїх синів і тепер жадають, щоб я за їх кров заплатила своєю? Слухайте далі... — і вона вогненними словами почала оповідати про всі страхоття облоги, про всі жорстокості і звірства еспанців, про хоробрість лицарів з Отомії, яких я був начальником. Цілу годину говорила вона, а нарід із запертим віддихом слухав її слів. Вона оповідала, яку важливу участь брав я у тій війні, а від часу до часу якийсь вояк, що служив під моїми наказами і якому вдалося втекти і перед голодом і смертю та масакрою, голосно вигукував:

— Це все правда. Я все це бачив на власні очі.

— І так, — кінчала вона, — все пропало. Теноктітлян у руїнах, мій свояк і король, славний Гватемок, попав у полон в руки Малінхе, а разом з ним мій чоловік, моя сестра, я сама і багато інших. Малінхе присягнув, що буде поводитися з Гватемоком чесно. А знаєте, як він поступив з ним? За кілька днів Гватемок, король, сидів на кріслі тортур, а невільники палили його розпеченим залізом, щоб зневолити виявити, де захований скарб Монтезуми. Так, тепер можете кричати „ганьба і сором“, можете кричати багато голосніше, як кричали перед тим, але знайте, що Гватемок не терпів сам. Тут лежить один, що терпів разом з ним і не сказав ні одного слова. А я, ваша княгиня, так само була засуджена на тортури. Та нам вдалося втекти, коли смерть стояла на порозі, бо я сказала своєму чоловікові, що народ в Отомії має шире серце й охоронить нас. І тільки з тієї причини я одягнула розпусниці і втекла сюди. Якби я була знала наперед, що мені доведеться побачити й почути, я радше була б умерла сто разів, ніж мала б тепер благи вашої ласки...

— О, мій нещасний народе! Благаю тебе, не заключуй ніякої угоди з фальшивими тевлями, але будь вільний і свободний. Ваші шиї не до ярма невольника, ваші сини й дочки є занадто шляхетні, щоб служити чужинцям. Не слухайте Малінхе. Деякі з вас упали, але все ще остали тисячі. Тут, у ваших скельних гніздах, ви можете відбити всякий напад тевлів з Анагуаку,

як давніми часами фальшиві тляскалянци відбивали наступи азтеків... І тоді тляскалянци були свободні, а нині стали невольниками. Кажіть, хочете поділяти і ви їх неволю? Мій народе, не думай, що я благаю за себе саму, або за свого чоловіка, що є для мене дорожчий від усього, за винятком хіба честі. Ви й не думали, що ми погодимось, щоб нас живими видати цим собакам тляскалянцям, якими Малінхе ображує вас, виславши їх до вас своїми послами? Дивіться — вона поступила і підняла з землі спис, який перед годиною кинено на неї, — тут є нагода смерти, яку прислав мені якийсь невідомий друг, і коли ви не послухаєте мого прохання, побачите, в який спосіб його вживається таки власними руками. А тоді, як хочете, можете післати наші тіла Малінхе, як ціну помилування. Я прошу вас тільки для вашого добра. Не слухайте Малінхе і коли мусите вмирати, то вмирайте як вільні, а не як невольники і раби тевлів. Приймете тепер його зрадливу ласку, то скоро побачите, що вас зустріне і до чого вас хоче довести Махтля.

По цих словах Отомія приступила до мене і почала здійснювати перев'язки з моєї ноги.

— Дивіться, — кликала вона пронизливим голосом, показуючи мої рани, — дивіться на діло тевлів і тляскалянців, дивіться, якої ласки дізнає той, хто піддається їм. Піддайтеся і ви, коли хочете, покиньте нас, коли хочете, та я вам кажу, що тоді і ваші тіла будуть пошарпані і позначені таким самим способом, аж доки остання порошок золота не дістанеться до рук тевлів, доки лишиться ще хоч один юнак або дівчина, щоб могли задовільнити їх звірячість.

Вона замовкла і опустила мене додолу, бо я не міг стояти. І так стояла надо мною із списом у руці, наче чекаючи, чи встроїти його в моє серце, коли нарід зажадає нашої видачі післанцям Кортеса.

Якийсь час серед народу панувала глуха мовчанка. Але нараз зірвався гамір і крик, який хвилями видавався багато страшніший, як спочатку. Та цей крик не був звернений проти нас. Шляхетні слова Отомії, її краса, оповідання про наші терпіння та вид страшних ран наповнили серце народу страшним гнівом проти тевлів, які знищили його армію. Цей гнів звернувся і проти тляскалянців, які помагали ворогові. І хіба ніколи сприт і вимова жінки не довели до такої повної і цілковитої зміни на-

строю народу, як у цю хвилину. Вони кричали, ревіли, рвали на собі одіж, вимахували зброєю. Махтля хотів говорити, та його стягнули і за хвилину він утікав з усіх сил, рятуючи життя. Після цього народ кинувся на тляскалянців і став бити їх палками, викрикуючи:

— Це наша відповідь для Малінхе. Гоніть звідси, собаки, і заберіть це з собою . . .

І вигнали послів палками з міста.

Коли замішання й заколот скінчилися й настав спокій, деякі з найбільших ватажків приступили до Отомії й поцілували її руку:

— Княгине, — говорили вони, — ми твої діти й будемо стерегти тебе до смерти. Ти вложила в наші груди нове серце. Твої слова святі, краще десять разів умерти на волі, ніж жити в розкошах невірником.

— Бачиш, чоловіче, — сказала до мене Отомія з блискучими сльозами в очах, — я не помилилася, коли говорила тобі, що мій нарід сердечний і вірний. Але тепер мусимо готувитися до війни, бо нарід зайшов задалеко і, коли до вух Малінхе дійде вістка про таку поведінку з його послами, він буде пінитися зі злости як пума, якій зрабовано котята. А тепер дозвольте нам відпочати, бо я незвичайно втомлена.

— Отоміє, — сказав я, — не було на світі більшої і благороднішої жінки, як ти.

— Цього не можу сказати, мій любий, — відповіла вона, усміхаючись. — Коли я заслужила на твою похвалу, це найбільша заплата для мене.

РОЗДІЛ XXXI.

Якийсь час ми жили спокійно і мирно в Місті Ялиць і я дуже повільно вилікуватися з ран. Та ми знали, що цей мир не буде тривати вічно. Знав це також і народ Отомії, бо ж це він дрючками вигнав з міста післанців Кортеса. Багато з них тепер жалували того передчасного вчинку, та що сталося, не могло відстатися.

Ми приготувлялися до війни. Отомія проводила всіми нарадами, в яких і я брав участь. Накінець прийшла до нас вістка,

що відділ, зложений із п'ятдесяти еспанців і п'яти тисяч тляскалянців машерує в сторону міста. Я обняв начальну команду над армією Отомії, а було всіх вояків коло десять тисяч, всі, як на їх погляд, добре узброєні. Я вирушив з міста та спинився у віддалі двох третин дороги просмиком, що вів через гори до міста. Але я не повів цілої армії у цей просмик, бо там не було місця, а крім того я мав інший плян. Я вислав яких сім тисяч людей довкола горами, де вони знали укриті й тільки їм відомі стежки і наказав їм вийти на сам верх скелистих гір, що з обох сторін підіймалися над просмиком. Там, де ті стіни були поверх тисячі стіп заввишки, мали нагромадити велику кількість каміння. Решту армії, за винятком п'ятсот людей, я задержав коло себе, узброїв у луки й списи та розставив у відповідних місцях у засідках, де стіни просмику були попереривані та де кидане згори каміння не могло нам накоїти ніякого лиха. Після того вислав довірених людей, як розвідників, які мали остерегти мене, коли надходитимуть еспанці.

Я був переконаний, що мій плян знаменитий. Все видавалося дуже гарно, а проте я був би потерпів цілковиту невдачу.

Махтля, наш ворог і приятель еспанців, був у нашім таборі. Я сам наказав йому йти за мною в тій цілі, щоб легше його пильнувати. А він не дармував.

Коли еспанці були всього тільки пів дня маршу від просмику, один з людей, яких я вислав наперед, щоб повідомив мене про прихід еспанців, вернувся до табору й повідомив мене, що Махтля перекупив його і наказав йому удатися до еспанців та виявити цілий плян засідки. Цей чоловік узяв заплату від Махтлі й уже йшов до еспанців, але в половині дороги серце його зворушилося й він вернувся та прийшов до мене, щоб розкрити зраду. На цій підставі я наказав зловити Махтлю і, поки зайшло сонце, він одержав відповідну заплату за зраду.

Другого дня рано, по смерті зрадника, еспанська армія ввійшла у просмик. У половині дороги я стрів її з своїми вояками й почалася гаряча битва. В часі битви я дозволив, щоб вони нас відперли трохи назад, з деякими для нас втратами. І в міру того, як вони нас тиснули назад, ставали сміливіші. Ми відступали щораз скоріше, а далі почали навіть утікати. За нами пустилися в погоню ті еспанці, що були на конях. В деякій віддалі від місця, де просмик входить у долину Міста Ялиць,

він раптово звертається і звужується: тут стіни по обидвох сторонах провалу такі високі, що надоліні навіть в само полудне майже темно.

Неначе сполошені зайці бігли ми вузьким просмиком, вдаючи відворот, а за нами гнала еспанська кіннота, викрикаючи тріумфально та п'яніючи легкою перемогою. Та ледве ми завернули на закруті просмику, вони заспівали іншої пісні. Ті, що тисячу стіп над нами очікували від нас гасла, сипнули камінням, яке зовсім затемнило повітря. Багато ворогів згинувло в одну мить. У смертельному страху кинулися вони туди, де бачили перед собою більше світла і ширшу дорогу, але там ждали на них наші лучники і замість каміння сипнули на них зливу смертельних стріл. Це dokonало їх. Десятковані камінням і стрілами, не мавши можливості оборонятися, вони завернулися і почали щосили втікати, звідки прийшли. Це довершило битву, бо ми вдарили на них збоку, а за хвилину знову на них посипалося згори каміння. Кінець битви був такий, що тільки дуже небагато еспанців і їх союзників врятувало життя.

По цій битві еспанці нас більше не турбували довгі роки. Вони тільки безнастанно грозили. Мое ім'я стало славне серед народів Отомії.

Одного еспанця я врятував із загальної масакри і пстім звільнив його. Від нього я довідався про все, що чинив серед еспанців Гарсія або Сарцеда. Він оповів мені, що Гарсія все ще находився на службі Кортеса, одначе Маріна додержала даної нам у в'язниці обітниці й привела на нього неславу за його замір віддати на тортури Отомію. Крім того Кортес був гнівний на нього за нашу втечу, за яку всю вину звернула Маріна на Гарсію, даючи до зрозуміння, що він дався підкупити і дозволив нам втекти.

Про чотирнадцять літ мого життя по погромі еспанців у просмику можу написати коротко, бо цих чотирнадцять років у порівнянні з тими кількома, що їх я пережив перед тим, були життям у мирі, спокою й щасті. За той час Отомія обдарувала мене трьома синами, яких я пристрасно любив. Окрім легкого забарвлення шкіри по своїй мамі вони були правдивими англійськими хлопцями, а не індіанськими. Я їх усіх трьох охрестив, зивчив своєї мови і віри, а їх поведінка й звичаї були більш

англійські, ніж індіянські. Проте я не мав щастя з дітьми, як і не мав щастя з тією дитиною, якою обдарувала мене Лілі. Двоє з них померло — один на пропасницю, другий упавши з високого кедра, на який поліз шукати гнізда. Таким чином з трьох моїх синів — я вже й не згадую про свого первородного сина, що помер у часі облоги Теноктітляну, — залишився мені тільки один, найстарший і наймиліший, про якого говоритиму пізніше.

Разом з Отомією вибрано мене „качиком“ Міста Ялиць на великій раді, яка була скликана зараз після того, як ми знищили еспанців і їх союзників. Внаслідок того ми дістали майже необмежену владу. І тільки в виконанні тієї влади я зміг нарешті заборонити приношення кривавих жертв, але це було причиною, що велике число подальших племен відпало від нас, а вся ненависть жерців звернулася проти мене. Останнє жертвоприношення, за винятком того, про яке напишу опісля, відбулося безпосередньо по нашій перемозі в просмику.

Коли я жив три роки в Місті Ялиць і дістав двох синів, прибули до міста тайні післанці від приятелів Гватемока, який пережив тортури і все ще находився в руках Кортеса. Від них ми дізналися, що Кортес вибирався з виправною до краю, який тепер відомий під назвою Юкатан і що він брав із собою Гватемока та інших азтецьких вельмож, бо боявся їх залишати. Ми також довідалися, що серед поневоленого народу велике невдоволення з приводу невимовних жорстокостей еспанців і страшних данин. Багато думало, що якби тепер вибухнуло повстання проти еспанського панування, воно мало б успіх.

Власне один із послів просив мене, щоб я зібрав армію в Отомії і помашерував з нею впоперек Юкатану. І поки інші зберуться, щоб ждати доброї нагоди, щоб я в Юкатані напав на еспанців у часі переходу болотами, і визволив Гватемока. Така була основна ціль змови.

Мені доручили це завдання виконати, хоч я не бачив ніяких виглядів на успіхи. Та провідник посольства відвів мене набік і сказав:

— Гватемок пересилає такі слова: „Я чув, що ти, мій брате, на волі разом із моєю своячкою Отомією і живеш у горах в Отомії. А я — горе мені — коротаю свій вік у тюрмі тевлів, наче каліка орел у клітці. Мій брате, коли є в твоїй силі допомогти

мені, то допоможи, прошу тебе в ім'я нашої давньої приязні та в ім'я всього, що ми спільно витерпіли. А тоді ще може прийти пора, що я знову буду панувати в Анагуаку, і ти тоді засядеш біля мене“.

Почувши ці слова, моє серце затремтіло, бо до цього часу я вірно любив Гватемока, як свого брата.

— Вертайсь, — сказав я послові, — і знайди спосіб побачитись з Гватемоком. Скажи йому, що як зможу врятувати його, зроблю все, хоч не маю великих надій. Все таки нехай він викидає мене в лісах Юкатану.

Коли Отомія почула про цю обітницю, була незвичайно здивована і сказала, що це божевільля, яке скінчиться тим, що я втрачу своє життя. Та проте, коли я вже обіцяв, мушу додержати слова. Я зібрав п'ятсот людей і вирушив у тяжкий похід, який я обчислив так, щоб стрінути Кортеса в часі переходу провалами Юкатану. В останній хвилині Отомія вперлася йти зі мною, та я заборонив їй, вказуючи, що вона не сміє покидати ні дітей, ні свого народу.

Про всі труднощі й небезпеки виправи та маршу не буду писати. Два і пів місяця ми продиралися горами, переправлялися через ріки й праліси та непроходимі багна. Врешті ми дісталися до мертвого міста. Індіани, мешканці цих околиць, називали це місто Паленке. Воно було пусте, без людей від багатьох поколінь. Це місто є найдивнішим кусником світу, який мені доводилося бачити. Хоч більша частина міста заросла хащами й корчами, однак мандрівник усе ще може стрінути величаві палати з мармору, різьблені зверху і зсередини величезні піраміди та велетенських розмірів вишкірені зображення індіанських богів. І не раз я даремно ставив собі питання, який нарід мав стільки сили, щоб побудувати ці велетенські будівлі і де ті могутні королі, що тут колись панували. Та це все покрите тайною, яка належить до минулого і ніхто не може їх відгадати, доки якийсь учений не знайде ключа, що відкриє значення різаних у каменю символів і того письма, яким покриті густо всі камінні стіни.

В цім порожнім місті я сховався із своїми людьми. Це була зовсім нелегка справа намовити їх, щоб замешкали серед духів померлих, які за віруваннями індіан населявали це опустіле місто. Та крім духів страшніші були пропасниці й дикі звірі та

їдовите гаддя, яке тут загніздилося. Я дістав повідомлення, що еспанці думають переходити мочарами, поміж містом і рікою, і в цім місці я мав зловити їх у засідку. Та восьмого дня розвідчики донесли, що Кортес переправився через велику ріку повище і прорубував собі дорогу пралісом. Тому я вирішив теж чимскорше переправитися на другий берег ріки. Цілий день і цілу ніч падав великий дощ, як ніде у світі. Ми, по коліна в воді, машерували нашою дорогою і коли добилися до переправи, побачили, що ріка перемінилася у шаліючого й ревучого звіра. Над берегом ріки ми мусіли довгий час ждати безчинно. Коли вода впала, ми переправилися на другий беріг.

Це сталося четвертого дня. Пораз другий я укрити своїх людей у засідці і тільки з шістьма людьми вибрався на розвідку, надіючись, що знайду якийсь слід еспанців. І справді, по годиннім шуканню ми натрапили на їхній слід і пішли ним із великою обережністю. Ми прийшли на місце, де ліс був значно рідший і де Кортес мусів стояти табором, бо ми побачили попіл з ватри і тіло індіянину, що помер від недуги. Не цілих п'ятдесят ярдів від табору росло велетенське дерево „сейба“, дуже подібне до наших дубів, хоч кору має білу. Ніколи я не бачив такого великого дуба, як цей. На ньому було багато супів і яструбів. Коли я наблизився, то зміркував, чого вони зібралися коло цього дерева в такій великій кількості: на одній гілці висіли три трупи.

— Тут оставили еспанці свої сліди, — сказав я до своїх товаришів. — Ходім подивитися на них.

Коли ми підходили, один яструб сів на голову трупа і тіло повішеного обернулося лицем до мене. Я подивився, відскочив назад і, стогнучи, повалився на землю. Це був той, якого я мав низволити, мій друг, мій брат Гватемок, останній імператор Анагуаку. Він висів на гілі у далекій лісі, згинув смертю, якою карають злодіїв. Я сидів оголомшений і пригадав собі гордий знак королівської родини азтеків: яструба з вужем у кігтях. Отут висів останній з королівського роду, а королівський птах держав його за волосся... Це хіба була найвідповідніша емблема упадку Анагуаку і королів азтецьких.

Я зірвався на ноги і, з прокльоном на устах, вхопив лук і пустив стрілу на яструба, який упав на землю, квілячи і тріпаючи крилами. Потім наказав зняти Гватемока, князя Такубу

і ще одного вельможу, викопати гріб і похоронити. Отак я востаннє стрінувся з Гватемоком, якого вибрався рятувати, але знайшов приготованим еспанцями до похоронів.

Поки ми рушили з поворотну дорогу, мої люди зловили тляскалянца, який знав трохи по-еспанськи. Він утік з армії з причини великих трудів і небезпек, на які був наражений у часі важкого походу еспанців. Цей чоловіка був приявний у часі вбивства Гватемока і його товаришів та чув останні його слова. Виходило, що якийсь злочинець зрадив Кортесові, що в часі походу буде спроба визволити короля і тому Кортес видав наказ його повісити. Гватемок прийняв свою смерть відважно й холодно, як усі свої нещастя. А його останні слова були такі:

— Я зле зробив, Малінхе, що здержався від самовбивства, поки віддався в твої руки. Моє серце вже тоді говорило мені, що всі твої обітниці фальшиві й це була правда. Я радо стрічаю смерть, бо жив тільки на те, щоб терпіти неславу, поневіряння і тортури та бачити свій народ у неволі. Та все таки говорю тобі, що Бог дасть тобі належну заплату за твоє діло.

Понад два місяці мандрували ми, вертаючись додому. Всі були докраю втомлені і знеможені. Я застав Отомію в квітучім здоров'ю; вона не могла знайти слів, щоб виявити свою втіху з приводу мого повороту, бо ніколи не надіялася побачити мене живого. Та коли я їй оповів, яка смерть стрінула Гватемока, вона гірко заплакала; плакала і за ним і плакала над рідним краєм, для якого пропала вже всяка надія. І годі було її потішити та втихомирити її плач.

РОЗДІЛ XXXII.

Ще довгі роки по смерті Гватемока я проживав з Отомією в Місті Ялиць у спокою. Наш край був бідний і непривітний і хоч ми не слухали еспанців і не платили їм данини, то вони тепер, коли Кортес відїхав до Еспанії, не мали відваги нападати на нас. За винятком кількох племен, які жили подібно як ми, в неприступних горах, цілий Анагуак находився під їх владою; в горах вони не надіялися ніяких користей. Та й коло нас лишилися тільки останки колишньої Отомії, бо згодом багато

племен піддалося еспанцям. Вкінці дійшло до того, що ми волюділи тільки над Містом Ялиць і краєм кілька миль довкола міста.

Може дехто запитає мене, чи я був щасливий в ті роки? Було дуже багато даних, які мусіли мене робити щасливим: жаден другий чоловік на світі не мав гарнішої і більше люблячої дружини, яка своєю любов виявила багато разів безприкладними виявами самопожвяти. Її сприт врятував мені життя кілька разів, а її любов потішала мене в хвилинах найбільшої розпачі. Та чи може вдяка, чи може навіть сама могутня любов, яка панує над цілим нашим життям і всіми нашими вчинками спричинити, щоб чоловік забув свій родинний дім? Чи міг я, індійський отаман, що боровся на чолі поваленого народу проти призначення, забути про свою молодість, її надії і побоювання? Чи міг я забути за долину Ваверлей і за ту ніжну квіточку, що в ній проживала? І хоч я був кривоприсяжником, чи сила моя була викинути з пам'яті ту присягу, яку я колись з власної волі зложив і все звернулося проти мене. Обставини повалили мене і мені здається, що дуже мало знайдеться таких, що прочитавши цю історію, не знайдуть у ній достаточного оправдання того, що я вчинив. Зовсім певно знайшлося б хіба лише кілька людей, які серед таких обставин, в яких я був, окружені зі всіх сторін, як я сумнівами, труднощами й небезпеками, були б поступили інакше, як я.

Одначе згадка все піднімалася проти мене, часом я безсонно пролежав цілу ніч, згадуючи минуле і роблячи собі викиди, оскільки людина може собі робити викиди за те, над чим не має контролю. Я все уважав себе чужинцем в чужім краю: хоч мій дім стояв там і там жили мої діти, палюча туга за іншим домом не давала мені спокою, бо я ніяк не міг викинути з серця і пам'яті Лілі, яку втратив на віки. Її перстень я все ще носив на пальці, але поза тим нічого більше. Я не знав, чи вона вийшла заміж чи живе самотою, не знав, чи померла чи живе. Пропасть, яка нас розділювала збільшувалася, а проте думка про неї не опускала мене, як тінь. Вона світила мені крізь пристрасну любов Отомії, я її нагадував навіть у поцілунках своїх дітей. А найгірше з усього, що я не мав сили гніватися на себе за ті злочинні думки і гадки. Ні, коли найгірше може мати ще щось найгіршого, то і це мене стрінуло, бо я побоювався, що

Отомія відчитала стан моєї душі, хоч ніколи не сказала ні одного слова про те.

„Серденьку серце, хоч як далекому“, — звучали слова на заручиновому персні Лілі і так було зі мною. Правда, ми були дуже далеко від себе, так далеко, що ніякий міст не був у силі получить нас понад ту прірву, одначе я ніяк не міг сказати, що все перестало бути „серденьку серце“. Її серце, може, вже і не било більше, але моє все ще билося гаряче до неї. Понад всі краї, понад океан, понад прірву смерти — якщо вона вже померла — я в найбільшій тайні мусів по всяк час прагнути цієї любови, якої вирікся.

Отак минали роки за роками, приносячи з собою дуже мало зміни, аж поки я не набрав певности, що тут, в цім місці, я мушу дожити свого віку й померти. Та, видно, що це не було мені призначене.

Одного дня, десь на чотирнадцятому році мого правління в Місті Ялиць, дійшла до мене відомість, що жерці сусіднього племені захопили в полон християнського священика і мають його принести в жертву богіві Тезкат.

Окружений малим відділом вартових я пішов скоро горами, задумуючи відвідати кацика того племені, яке виповіло нам послух і не підлягало більше нашій владі, але ще було з нами в союзі. Я хотів просити його, щоб він пустив на волю полоненого. Та я не встиг на час. Кривава жертва була принесена.

Мала це була подія, але її наслідки були велетенські. Якби мені було вдалося врятувати священика з рук жерців, я нині не сидів би в Англії і не писав би цієї історії. І я не можу сказати, чи я міг би був його врятувати, якби і прийшов був на час, а тільки знаю, що в наслідок його смерти впало на мене велике нещастя.

В ту пору в Анагуаку був новий віцекороль, який прибув з Еспанії і вістка про смерть священика його дуже розлютила. Він вирішив покарати бунтівничий і поганський народ Отомії за цей злочин.

В короткому часі мені донесли, що збирається велика сила тляскалянців та інших індієських племен, а разом з ними поверх сотня еспанців з наказом знищити нас до коріння. Ця експедиція находилася під наказами не кого іншого, як капітана

Берналя Діаза, того самого, якому я врятував життя в часі масакри в „страшну ніч“ і якого меч по нинішній день висить при моїм боці.

Ми мусіли приготувати оборону і наша єдина надія лежала в зухвалості. Вже давніше еспанці напали були на нас з тисячами своїх союзників та з них всього лише кілька врятувало своє життя і побачило табор Кортеса. Що зроблено раз, можна зробити ще раз — так говорили люди в Отомії неустрашимі в своєму серці. Та, на жаль, за чотирнадцять років багато змінилося в нашу некористь. Перед чотирнадцяти роками наша влада розтягалася над великими просторами в горах і племена на наш заклик прислали на сотні вояків. Тепер ці всі племена від нас відпали і наших наказів слухали тільки мешканці Міста Ялиць і кілька сусідніх осель. Коли еспанці пораз перший раз на нас війною, я міг поставити проти них армію з десяти тисяч людей. Тепер з найбільшим трудом мені вдалося зібрати около три тисячі людей, з яких багато втекло, коли настала хвилина небезпеки.

Та проте я мусів ставити чоло конечності і боронитися своїми силами, які мав, хоч в серцю дуже був зневірений в успішне закінчення боротьби. Та про мої побоювання я зовсім нічого не казав Отомії, а коли і вона мала деякі сумніви, то заховала їх глибоко в серці. Хоч, по правді, я переконаний, що її довір'я до мене було безмежне. Вона була певна, що я сам один своєю особою зрівноважу всі еспанські армії.

Остаточно ворог наблизився і я уложив плян бою, як тому чотирнадцять років. Я вирушив вузьким просмиком, яким ворог міг дістатися до міста на чолі малого відділу, а решту своєї армії поділив на два відділи і розмістив на вершках скель над просмиком. Вони мали знищити еспанську армію камінням, а я мав із своїм відділом удавати втечу. Та я поробив ще й інші заходи, передбачаючи, що, не зважаючи на все, нас можуть підперти до міста. Тому я наказав сильно укріпити мури і брами міста та поставив усюди залоги. Як останнє місце оборони, я приготував верх піраміди, яку ми тепер уживали на склад зброї. На верху я згромадив великий запас поживи й води, а стіни укріпив камінням та іншим способом. І справді, коли подивитися на те укріплення, могло здаватися, що воно не до здобуття, як довго хоч кільканадцять людей його обороняє.

Це було одної ночі вчасним літом. Я попрощався з Отомією і, взявши сина з собою, бо він був уже в тому віці, коли за індіанським звичаєм юнаки ставали лице в лице всім небезпекам війни, я вислав відділи на призначені місця, а сам на чолі кількисот вояків рушив у темне гирло просмику. Я знав від своїх розвідчиків, що еспанці, які стояли коло протилежного входу до просмику, будуть намагатися перейти ним годину перед сходом сонця, задумуючи напасти на нас несподівано й заскочити у сні. І справді, другого ранку, ще поки перші промені сонця зачервонили білі поля снігів на верху вулькану Хака, далекий гомін сповістив мене, що ворог почав марш. Я негайно рушив у долину просмиком, щоб його зустріти і це мені пішло легко, бо згори не впав ніюдин камінь ні на мене, ні на моїх людей. Та для еспанців цей похід не був такий легкий. Багато з них сиділо на конях, а крім того вони тягнули за собою два мездіри. І що хвилини ці важкі гармати застрягали десь подорожі, бо серед темряви невільники, які їх тягнули, не могли знайти відповідних проходів. Урешті їх полководець, не хотівши наставляти на небезпеку цих грізних засобів війни, спинив похід і ждав сходу сонця.

Врешті засвітало і соняшне світло освітило глибокі челюсті просмику, освічуючи довгий ряд еспанців та граючись іскрами на їх блискучих панцерах; за ними показалися тисячі їх союзників, повбирані в свої сорокати національні строї та в шоломи, прикрашені блискучим пір'ям. Вони побачили нас і, глузуючи з наших сил, почали пнятися догори скelistим просмиком і опинилися яких сто кроків перед нами. Тоді еспанці підняли свій бойовий оклик і, наїживши списи, кинулися на нас. Ми стрінули їх дощем стріл і задержали на хвилинку, одначе не надовго. Скоро вони були коло нас і почали нас відпирати вістрям своїх списів. Багато з нас упало, бо індіанська зброя була безсильна проти людей і коней, повбираних у сталеві панцері. Ми мусіли втікати, а втеча була в моєму пляні, бо нею я мав надію звабити ворога в ту частину просмику, де була засідка. Все йшло якнайкраще. Ми втікали, а за нами гонили еспанці, спіянілі побідою. Ми найшлися серед скель, де була уставлена засідка. Тепер полетів один великий камінь згори і, впавши на коня, роздавив його та відбившись від землі наніс багато шкоди, покалічень і замішання серед тих, які находилися недалеко. За ним полетів

другий і третій і я почав радіти в серці, бо, видавалося, що вже вся небезпека минула і пораз другий моя стратегія здобуде перемогу.

Та раптом із гори понад нами понісся інший гомін, ніж падучих додолу скель. Це був голос битви, який за хвилину перемінився у пекельний гамір. Щось затемніло у повітрі. Я поглянув догори. Згори летів не камінь, але один із моїх вояків. Та це була тільки перша краплина у зливі.

Горе, я зараз зрозумів цілу правду! Еспанця, посивілого в битвах не можна зловити два рази на той самий підступ. Правда, вони рушили в просмик із своїми моздірами, бо мусіли, бо не було іншого проходу. Та перед тим вони вислали великі відділи людей, які вночі, під ослоною темноти, вдерлися на гори тайними стежками, які їм зраджено, і тут порішили покінчити з тими, які з вершків скель задумували здержувати їх марш просмиком. І справді вони дуже добре справилися з ними, бо мої люди з Отомії лежали на самім краю провалу і пильно стежили за ходом подій у долині й зовсім не звертали уваги на те, що ворог може з'явитися на горі, коло них самих. І ворог заскочив їх зовсім несподівано. Ледве дехто з них мав час вхопити за зброю, що лежала коло них, коли ворог значно переважними силами впав на них. Наступила боротьба коротка, але рішальна.

Запізно я довідався про це й став проклинати свою неоглядність, що не забезпечив себе на подібний випадок. Та я ніколи навіть і не мріяв, що еспанці вперше знайшли або дізналися про тайні проходи по тій стороні гір, забуваючи зовсім, що зрада валить кріпості неможливі до здобуття.

РОЗДІЛ XXXIII.

Битва була вже програна. Із тисячів грудей понад нами понісся оклик перемоги. Битва була програна, а проте я мусів далі боротися. І так скоро, як тільки міг, я відкликав тих, що були коло мене, в одне вузьке місце просмику, де кільканадцять рішених на все людей могли довше здержувати цілу армію. Коли ми там опинилися, я наказав, щоб деякі лишилися коло мене. Багато хто відповів зараз на мій поклик. З них я вибрав п'ятдесят людей, а решті велів бігти щосили до Міста Ялиць.

і там остерегти тих, що творили залог, та коли б ми згинули, завізвати мою жінку, Отомію, щоб ставила якнайбільший опір ворогові, аж доки не вспіє видістати від еспанців обітницю безпечного виходу з міста для себе, своєї дитини й свого народу. Я тим часом здержуватиму напір ворога в просмику так довго, щоб дати мешканцям міста доволі часу зачинити брами й обсадити мури вояками. З тими, що їх я післав до міста, відіслав і свого сина, хоч він із сльозами в очах благав мене, щоб йому було вільно лишитися коло мене. Та я, бачучи перед собою тільки одну видиму смерть, відмовив.

За хвилину всі відійшли, а еспанці, побоюючися нової засідки, наближались дуже поволесеньки з-поза угла закруту. Побачивши таке малесеньке число людей, вони набрали ще більшої певности, що ми заставили нову засідку, бо їм видавалося немислимим, щоб цих кількадесять людей мали відвагу станути проти їх тисяч. Просмик у цьому місці був того роду, що тільки кілька з них могли нараз виступити проти нас. Вони не могли тут ужити проти нас своїх моздирів, а навіть їх самопали не приносили багато користи. Крім того дорога була така стрімка, що вони мусіли позсідати з коней і йти до наступу пішки. І це останнє вони порішили зробити. В часі боротьби багато людей упало по обох сторонах. Я сам не відніс ніякої рани. Та кінець боротьби був остаточно такий, що вони відперли нас назад. Крок за кроком тих, що zostалися в живих з-поміж нас, вістрями списів перто до виходу з просмику, який був віддалений яких п'ять миль від мурів Міста Ялиць.

Боротися далі не було виглядів, ні потреби. Нам прийшлося вибирати поміж боротьбою й смертю або втечею. І як можна було легко догадатися, ради наших жінок і дітей, а не ради спасення нашого життя я вибрав утечу. Ми побігли впоперек долини, наче сполошені олені. За нами пігнали еспанці й їх союзники, як собаки. На щастя, шлях був густо засипаний великим камінням і їх коні не могли пуститися навздогін. Завдяки цьому деякі з нас, яких двадцяттеро, добігли до брами. З цілої моєї армії вернулося назад до міста не цілих п'ятсот людей. Можливо, що таке саме число я залишив був у місті, так що до оборони мав тепер коло тисячі людей.

Важкі ворота відчинилися і ледве їх устигли зачинити грубими бельками з дубового дерева, як найшвидші з еспанців

явилися перед нами. Я все ще держав у руці свій лук, а в сагайдаку полишилася мені одна однісенька стріла. Я наложив її на тятиву й, напнувши лук з усіх сил, крізь бельки воріт випустив стрілу на молодого, незвичайно пишно зодягненого лицаря, який гнав конем перший із усіх.

Стріла поцілила його в тому місці, де шолом сходиться з панцером круг шиї, й він, розкривши широко рамена, повалився на плечі з коня і більше не ворухнувся. Після цього решта еспанців відступила на безпечну віддаль. Одначе за хвилину явився перед брамою один із них, несучи білу хоругву. Це був пишно зодягнений чоловік, в багатому панцері, і я, пильно йому придивляючися, зауважив, що в його безжурній поведінці, рухах і способі, як сидів на коні, є щось для мене незвичайно знайоме. Явившись перед самою брамою, він підніс шолом і почав говорити.

Тепер я зараз його пізнав. Передо мною стояв Гарсія, мій давній ворог, про якого я не чув нічого від більше, як дванадцять літ. Правда, зуб часу і його вже задраснув, чому й не треба дуже дивуватися, бо він тепер був чоловіком коло шістдесятки. Його шпичаста, червонява борода була густо попереплітана сивим волоссям, його щоки запали, а здалека його уста видавалися двома червоними лініями. Одначе його очі були все такі самі, повні жару й проникливі. Так само на його устах грав той самий холодний усміх. Зовсім певно це був ніхто інший, як Гарсія, який щераз, коли моя доля знову важилася, явився передо мною, щоб узяти її в свої руки й довести до нещасливого кінця. Проте я відчував, коли дивився на нього, що надійшла хвилина останнього рішучого бою поміж нами і що не мине довго, коли давня ненависть одного, або й обидвох нас буде похована в холодній мовчанці гробу. І я лютівся, що доля заглузувала тепер з мене, як і попередніми разами. Коли перед хвилиною я накладав на тятиву лука свою останню стрілу, я деякий час вагався, чи випустити її на юнака, який був ще майже дитиною, чи на лицаря, який їхав зараз коло нього. І я вбив того, якого не знав і ніколи не бачив, а полишив у живих свого найбільшого ворога.

— Слухайте-но там, — закликав Гарсія по-еспанськи, — я хочу говорити з ватажком збунтованої Отомії в імені капітана Берналя Діяза, команданта цієї армії.

Я за цей час вийшов на верх оборонної стіни драбиною і зараз відповів:

— Говори, я є тим, за яким питаєш.

— Ти говориш по-іспанськи незвичайно, гарно, мій друже, — сказав Гарсія, пильно мені придивляючися. — Скажи, де це ти того навчився. Та яке твоє ім'я і яке походження?

— Я навчився мови, Хуане де Гарсія, від донни Люїзи, яку ти знав у днях своєї молодости. А я називаюся Том Вінгфілд.

Гарсія захитався в сідлі, а з його уст мимоволі вирвався голосний проклин.

— Мати Божа! — закликав. — Перед роками мені сказано, що ти схоронився серед якогось дикого племені в горах. Та я тоді був далеко відси, вернувшись до Іспанії. Та коли я приїхав сюди з поворотом, я був того певний, що ти вже давно не живеш. І дійсно моє щастя є надзвичайне, бо найбільшим сумом і нещастям цілого мого життя все було те, що ти втікав із моїх рук, ренегате. Та будь певний, що цим разом уже не втечеш.

— Я більш, ніж певний того, що тепер не буде втечі для одного з нас, Хуане де Гарсія, — відповів я. — Тепер ми заграємо останню ставку нашої гри, однак не перехвалюйся наперед, бо тільки Бог знає, кому присуджена перемога. Ти жив щасливо довгий час, проте можливо, що вже завтрашній день буде тим, коли твоє щастя полетить із твоїм останнім віддихом. А тепер, чого тобі треба, Хуане де Гарсія?

Хвилину сидів він мовчки та скубав свою гостро стрижену борідку, а я пильно приглядався йому і зауважив, як тінь давно забутого страху затемнила його очі. Та коли так і було, це скоро минуло, бо він, піднявши голову догори, почав говорити зухвало й голосно:

— Таке посольство до тебе, Томе Вінгфілд і до тих собак з Отомії, яких ти привів до міста. Капітан Берналь Діаз пропонує вам умови від імені віцекороля.

— Які ж це умови? — запитав я.

— Досить ласкаві, як для таких бунтарів і поган, — відповів він люто. — Піддайтеся на ласку й неласку віцекороля, а він у своїм милосерді прийме до відома цю піддачу. Все таки, щоб ви потім не говорили про зломання даного слова, знайте, що ваші злочини не можуть піти в забуття безкарно. Вас жде така кара: всі, що брали участь у вбивстві священика-місіонера,

мають бути спалені живцем на кострі; всім, хто дивився на те діло, мають видовбати очі. Ті з ватажків Отомії, яких виберуть судді, мають бути повішені, а між ними і ти, свояче Вінгфілд, особливо ж одна жінка, Отомія, дочка Монтезуми, колишнього короля. Окрім того всі мешканці Міста Ялиць мають віддати все своє майно до скарбниці віцекороля, а самі, чоловіки, жінки і діти будуть виведені з міста й розділені по плянтаціях тих еспанських вельмож, яких вкаже віцекороль, щоб ви навчилися рільництва і праці по копальнях. Такі умови вашої здачі. Я маю наказ сказати вам, що ви маєте годину часу до надуми прийняти їх або відкинути.

— А коли ми їх відкинемо?

— Тоді капітан Берналь Діаз має наказ віддати місто на грабунок, а потім знищити його, пустивши вперед на дванадцять годин тляскалянців погуляти. Після того всі, що осталися в живих, мають бути зібрані в одне місце й заведені до Мехіка, де будуть продані на торговиці, як невільники.

— Добре, відповів я, — дістанеш відповідь за годину.

Давши наказ пильно стерегти брам міста, я побіг до палати, передтим розіславши післанців скликати раду. В дверях палати я стрінув Отомію, яка привітала мене дуже ніжно, бо почувши про наше нещастя, вона старалася побачити мене.

— Ходи зі мною до залі нарад, — сказав я, — маю з тобою поговорити.

Ми пішли до залі нарад, де вже почали збиратися члени ради. І як тільки більша частина з них зібралася, — а всіх тепер було всього тільки вісім, я повторив їм слова Гарсії, не додаючи нічого від себе. Потім заговорила Отомія. Я вже чув її бесіду, коли вона промовляла до народу в справі оборони перед еспанцями, як ми прибули до міста з наказу Куїтлягуи просити помічі проти Кортеса і другий раз, яких чотирнадцять років тому, коли по упадку Теноктітляну ми вернулися до Міста Ялиць, як утікачі.

В обидвох випадках Отомія перемогла своєю вимовою, славою свого імени й маєстатом своєї присутності. Але тепер усе було не так і якби навіть вона й хотіла вжити давніх способів, навряд чи вони були б на що придалися в теперішнім становищі. Її велике колись і славне ім'я було тепер тільки тінню давнього. А проте коли й тепер спробувала промовити

до сімох радних, що, застрашені й німі, вдивилися в її лице, вона видалася гарною, як, може, ніколи давніше, а її слова плили з серця, вдаряючи в серця присутніх.

— Друзі, — сказала вона, — ви знаєте, яке нас стрінуло нещастя. Мій чоловік передав вам жадання тевлів. Наша справа розпачлива. Ми маємо не більше, як тисячу людей до оборони міста. Землі наших прабатьків у неволі, а єдині ми з усіх народів Анагуаку маємо відвагу ставляти опір пануванню білих людей. Перед роками я сказала вам: Вибирайте між смертю з честю і життям у соромі. Нині знову говорю вам: вибирайте. Для мене й для моїх немає вже ніякого вибору, яке б і не було ваше рішення, бо так чи сяк смерть мусить нас стрінути. Але з вами справа стоїть інакше. Хочете згинуть горді й вільні, із зброєю в руці, чи хочете, ви й ваші діти, служити ворогові до кінця життя невольниками?

Кілька хвилин радні нараджувалися тихо поміж собою, а потім виступив найстарший із них і промовив:

— Отоміє і ти, Тевле! Ми слухали ваших порад довгі роки, а вони принесли нам дуже мало щастя. Та ми не робимо вам з цього ніякого закиду, бо боги Анагуаку покинули нас, як ми покинули їх, а тільки одні боги мають силу і владу станути між людиною й лихою долею. Та всі ті нещастя, які спадали на нас, ви терпіли разом з нами і нехай вже буде так до кінця. Ми не думаємо ломити нашого слова в останній годині народу Отомії. Ми вибрали: ми народилися й жили свободні, на волі, ми ще тепер свободні, в оцю годину, і хочемо вмирати свободними. Бо ми так, як і ти, переконані, що краще пропасти вільними на волі, ніж жити собачим життям у неволі і коротати свої дні в ярмі тевлів.

— Це гарно, — сказала Отомія. — Тепер нам не лишається нічого іншого, як шукати смерті такої славної, щоб про неї співали думи у майбутні дні.

Я вернувся на оборонну стіну міста. За хвилину надійшов післанець з еспанського табору. Цим разом це вже не був Гарсія, але хтось інший. Я сказав йому кількома короткими словами, що ті, які zostалися при житті, хочуть умерти під звалищами свого батьківського дому, як це вчинили діти Теноктітляну. Як довго вони мають списи і як довго рука одного з них

може кидати спис на ворога, вони не піддадуться на ласку еспанців.

Посол вернувся до табору й за годину почався наступ. Уоставивши моздіри у віддалі яких сто кроків від брам, еспанці почали стріляти в брами залізними кулями. А робили це спокійно й серед жартів, бо наші списи і стріли зовсім не долітали до них. Ми не дармували, це правда, і, бачивши, що дерев'яні ворота скоро впадуть, ми валили доми й ставили з них барикади зараз за воротами. За барикадами я наказав викопати глибокий і широкий рів, який не можна було перескочити конем. Впоперек головної дороги, що вела до великої площі й піраміди, я побудував більше таких барикад, забезпечуючи кожна з них спереду і ззаду ровами впоперек дороги. На випадок, якби еспанці відважилися проходити вузькими бічними вуличками з місті, щоб напасти на нас з боків, я наказав вибудувати барикади й викопати рови на інших трьох дорогах, що вели на площу.

Аж до пізньої ночі еспанці бомбардували останки поломаної брами, та це не спричинювало нам великої шкоди, бо кулі вбили за весь час лише кількадесят людей. Цього дня вони й не пробували більше наступати. Коли настала ніч, стрілянина припинилася, але наша праця ні. Більша частина людей стерегла брами і слабших місць в укріпленнях довкола міста, тому будова барикад припала жінкам, над якими я обняв команду. Отомія сама давала найкращий приклад, а кожна жінка і кожна дівчина, які були в місті, напруженням усіх своїх сил помагали коло будови укріплень.

Це був справді дивний вид, коли сотні й тисячі жінок працювали при світлі скипок і смоляків. Одні вгиналися під тягарем кошів з камінням і землею, другі копали тверду, як камінь, землю дерев'яними заступами, а треті валили доми й стягали камінь і дерево на барикади. Ніодна з них не нарікала, не жалувалася. Всі працювали мовчки. Жаден стогін, жадна сльоза не появилася на їх лицах, навіть тих, що втратили своїх синів або чоловіків, яких ворог скинув з вершка пропасти сьогодні вранці. Вони знали, що наш опір даремний, що смерть жде нас усіх, та все таки ніодна не висловилася за піддачу еспанцям. Ті з них, які взагалі щонебудь говорили в цій справі, годилися з Отомією, що краще вмерти на волі, ніж жити в неволі, але більшість

Забгалі нічого не говорила. Молоді й старі, матері й жінки, вдови й дівчата працювали мовчки, з затисненими зубами, а діти працювали коло них.

І коли я дивився на них, мені прийшло на думку, що ці мовчазні й терпеливі жінки пройняті якоюсь одною ідеєю, що вони мають якусь одну розпачливу ціль, про яку всі знають і до якої всі йдуть, але про яку ніодна з них не має відваги сказати голосно.

— Чи будеш працювати так завзято і для своїх панів, тевлів? — запитав якийсь чоловік іронічно, коли попри нього переходив ряд дівчат, що гнулися під тягарем великих каменів.

— Дурний, — відповіла одна з них, що була їх провідницею. Це була чудової краси дівчина, дочка одного з найбільших вельмож у місті. — Хіба ти не знаєш, що мертві не працюють?

— Так, — відповів весельчак, — я це знаю, але такі, як ти, за гарні, що їх тевлі вбивали. Тебе ждуть довгі роки неволі, бо ти ще дуже молода. Скажи, яким способом думаєш врятуватися від їх рук?

— Дурний, — відповіла щераз дівчина, — чи вогонь при-
тахає тільки з браку палива, а кожна людина мусить жити так довго, аж її зломить старість? Ми врятуємося від еспанців так, — сказала вона, кинувши до землі смолоскип і прибивши його ногою.

Тоді я набрав певности, що вони мають готовий плян. Отомія не хотіла мені нічого сказати.

— Отоміє, — сказав я до неї тієї ночі, коли ми випадково зустрілися. — Я маю поділитися з тобою поганою новиною...

— Вона мусить бути справді погана, коли ти згадуєш про неї в цю пору ночі.

— Де Гарсія знаходиться серед наших ворогів.

— Я знала це.

— А як і від кого ти довідалася?

— Я догадалася з вогню ненависти в твоїх очах, — відповіла вона.

— Мені здається, що тепер настала пора його остаточного тріумфу, — зауважив я.

— Ні, дорогий, це не його, а твоя година настала. Ти знищиш Гарсію, але заплатиш за це дуже дорого. Я це відчуваю своїм серцем. Не питай мене, як і чому. Подивися, королева

вбирає свою корону, — і вона вказала рукою на вершок вулкану Хака, який став рожевіти сходом сонця, — і ти мусиш негайно йти до брами, бо еспанці за хвилину заворушаться.

Ще Отомія не скінчила своїх слів, як я почув голос сурми поза мурами міста. Поспішаючи до воріт при світлі перших променів сходячого сонця, я бачив, як еспанці готувалися до наступу. Вони чекали, аж добре розвидниться. Тоді почали засипати нас своїм вогнем, що розбив ворота на порошок, а навіть змів сам вершок нашої оборонної барикади поза воротами. Нараз стрільання втихло. Приблизно тисячка тляскаляців рушила в наступ. За ними пішли еспанці. За яких дві хвилини я побачив їх голови понад насипом. Почався бій. Тричі ми відпирали ворогів нашими списами і стрілами, але за четвертим разом хвиля людського тіла перевалилася через насип.

Ми відступили поза другий вал, бо не мали ніяких виглядів у боротьбі проти такої переваги на відкритій вулиці. І як тільки засипано рів за барикадою й очищено дорогу для коней і моздірів, ворог рушив за нами. І знову розгорівся бій, бо ця барикада була дуже сильна. Ми боронили її поверх дві години з великими втратами для нас, але й удесятеро більшими для еспанців. Та знову мусіли відступати й знову повторився наступ. Так боролися ми цілий день. З кожною годиною наше число маліло, а наш спротив ставав щораз слабший. На двох останніх барикадах сотні жінок і дівчат Отомії боролися разом із нами побіч своїх братів, чоловіків і суджених.

Та ворог здобув останній насип якраз у хвилині, коли сонце ховалося на спочинок. І в тіні надходячої ночі ті з-поміж нас, що zostалися в живих, схоронилися на піраміду, де я приготував останнє місце оборони. Тієї ночі не було жадного бою.

РОЗДІЛ XXXIV.

На подвір'ю святині, на піраміді, при світлі горючих домів, які еспанці в міру свого просування вперед підпалювали, ми упорядкувалися і побачили, що нам лишилося коло чотириста вояків та коло дві тисячі жінок і дітей. Піраміда, хоч не була така висока, як та, на якій знаходилася найбільша святиня в Мехіко, то зате похилість її стін була далеко стрімкіша й збудо-

вана вона була далеко сильніше, бо стіни всюди були скріплені камінням, а відкрите місце на вершку піраміди було майже таке завбільшки, як у Мехіко, бо числило майже по сто кроків з кожного боку. Увесь цей вершок був вимощений бльоками мarmору. На самій середині стояла святиня бога війни, де все ще стояв його ідол, хоч йому вже віддавна не приношено ніяких жертв. Перед самою святиною була глибока, щільно виложена камінними плитами яма, завбільшки великої кімнати, яка в давні часи правила за шпихлір на випадок голоду. Цю яму я велів виповнити водою. У самій святині зложено великі запаси харчів, так що ми могли не боятися довгий час ні спраги, ні голоду.

Але тепер ми знайшлися перед новою небезпекою. Хоч який великий був верх піраміди, він одначе не міг помістити всіх людей. Їм треба було дати інший захист. Скликавши провідників я пояснив їм положення і доручив вирішити, що має статися. Вони якийсь час нараджувалися, а потім передали мені таку відповідь: всі ранені й старці, а також більша частина дітей і ті, що самі зголосяться, мають цієї ночі покинути піраміду й, коли зможуть, вийти з міста, а коли це їм не вдасться — віддатися на ласку еспанців.

Я на це згодився, бо смерть і так чекала нас усіх, тимто й не мало це великого значення, де вона нас знайде. Після того вибрано коло п'ятнадцять сот або й більше з-поміж народу й опівночі відчинено їм ворота. Страшний був вид останнього пращання. Дочка обняла за шию свого старенького батька, чоловік і жінка прашалися, щоб уже ніколи не побачитися на цій землі, мати в останнє цілувала своїх дрібних дітей. З кожної сторони чути було стогін і плач, зойки страшної розпачі тих, що розставалися назавжди. Я закryw обличчя долонями й важко стогнав.

Нараз хтось легко мене діткнувся. Це була Отомія. Я зараз запитав її чи не післати й нашого сина разом з іншими дітьми. Перебраний за звичайного хлопця він міг передістатися.

— Ні, мій коханий, — відповіла вона — краще для нього смерти разом із нами, ніж жити невольником в еспанців.

Врешті страшна церемонія розстання скінчилася й ворота зачинилися. За якийсь час ми зачули у віддалі заклик еспанських вартових, потім кілька вистрілів і кілька зойків.

— Це, певно, тляскалянци масакрують нещасливих, — зауважив я.

Одначе так не було. Команданти еспанців запримітили, що вони ведуть війну проти безборонної юрби, передовсім проти самих старців, жінок і дітей, і тому командир Діаз, людина милосердного серця, хоч і шорсткий, видав наказ припинити стрілянину, а коли вибрано всіх сильних мужчин і старших дітей, які могли знести всі невигоди довгого маршу, він дозволив решті відійти, куди хто хоче. І вони відійшли, хоч донині не знаю, що з ними сталося.

Ніч ми провели на подвір'ї коло піраміди. Коли почало світати, я наказав усім жінкам і дівчатам, які zostалися з нами, — всі дівчата й молоді жінки не хотіли покинути нас, — вийти на верх піраміди. Зі сходом сонця почався наступ і коло полудня, дарма, що ми напружували всі свої сили, еспанці здобули стіни. Ми втратили коло сотні вояків і мусіли відступити на стрімку спіральну дорогу, що виляся довкола піраміди й вела на її верх. Тут ворог ударив на нас знову, але дорога була дуже вузька й стрімка, тому велике число еспанців не могло вміститися, внаслідок чого ми відперли їх з великими для них втратами. На цьому закінчився бій того дня.

Наступну ніч я провів на вершку піраміди. Другого дня боротьба розгорілася наново і цим разом з кращими успіхами для еспанців. Крок за кроком, під охороною сильного вогню з моздирів і самопалів вони витискали нас щораз вище догори. Цілий день велася боротьба на вузькій дорозі довкола піраміди й, коли сонце почало заходити, перший ряд ворогів з окликом тріумфу дістався на площу на вершку піраміди й кинувся в сторону святині, що стояла на самій середині площі. Жінки й дівчата придивлялися тому наче закам'янілі. Та нараз одна з них зірвалася на ноги і закликала на весь голос:

— Зловити їх! Їх лише кільканадцять!

З пронизливим криком ненависти й розпачі юрба жінок, наче дикі фурії, кинулися на еспанців і тляскалянтів, звалюючи їх з ніг самим тягарем свого числа. Правда, ворог убив багато з них та кінець був такий, що жінки перемогли і взяли в полон усіх ворогів, прив'язуючи їх шнуром до мідяних колісцят, які полишилися тут ще з тих часів, коли до них прив'язували не-

щасні жерви. Увесь час я й мої вояки з німим подивом приглядалися цій події. Та я, отямившись, закликав:

— Якто, мужі з Отомії? Чи мають про нас оповідати, що жінки перевищають нас відвагою?

І не сказавши ні слова більше, я пустився бігти, а за мною сотня вояків, уділ вузькою стежкою довкола піраміди. На першому закруті ми стрінули головну еспанську силу. Еспанці й їх союзники підходили догори дуже повільно, будучи певні перемоги, й зовсім не спішилися. Наш наскок був для них такий несподіваний і заскочив їх неприготованих, так що багато з них полетіли стрімголов вділ, не здаючи собі справи, що сталося. Бачивши долю своїх товаришів напереді, ті, що були поза ними, спинилися, а потім почали відступати. Але тягар нашого наскоку почав тиснути їх щораз сильніше вділ. Передні вояки, відступаючи перед нами, натискали своїх товаришів позаду і серед тих настала паніка, так що довжезна лінія людей, яка перед хвилиною тонким вузем повзла догори довкола піраміди, почала втікати. Багато з них згинуло, бо натиск тих, що були вище, спихав з піраміди тих, що були нижче. Дорога, як сказано, була дуже вузька й стрімка і коли хто раз утратив рівновагу, не мав чого вхопитись, щоб її відзискати. Упадок такого вояка здержувало хіба каміння на подвір'ї довкола піраміди, де його тіло спало розбитою масою. І так за коротких п'ятнадцять хвилин ми відібрали все, що еспанці здобули були за цілий день, бо, за винятком полонених, ніхто з них не залишився на вершку піраміди. А їх охопила така паніка, що вони, забираючи з собою своїх трупів і покалічених, залишили навіть здобуте попереднього дня подвір'я піраміди й відступили до свого табору.

Втомлені, ми вернулися на вершок піраміди. Коли я перейшов один закрут, то звернув увагу, що на другому закруті дорога була так побудована, що горішня її частина находилася яких двісті стіп над долішньою. Мені прийшла тоді думка, яку я рішив негайно перевести в діло. Витягаючи й відкидаючи камінні бльоки, що творили цю дорогу, ми скочували їх у долину. Відкинувши одну верству каміння, а потім другу і врешті землю, що була під ним, ми створили в тому місці, де була дорога, велику прогалину, завширшки яких тридцять стіп або й більше.

— Тепер, — сказав я, приглядаючися нашій праці при сві-

тлі сходячого місяця, — еспанець, який схоче дістатися до нашого гнізда, мусітиме мати хіба орлині крила.

— Так, Тевле, — відповів хтось коло мене, — але яких крил вам треба, щоб вийти звідси?

— Крил смерти, — відповів я понуро, йдучи догори.

Було вже коло півночі, поки я дійшов до святині, бо праця коло дороги зайняла нам багато часу і вечерю нам принесли вдолину. Коли я наближався до святині, з найбільшим здивуванням почув урочисті звуки гімну, які добувалися з відчинених дверей святині Гуїцеля. Вогонь, який там не горів уже довгі роки, дико палахкотів на жертівнику. Я став, надслухував. Чи я справді чую страшний жертівний гімн? І от знову понісся дикий рефрен серед тиші ночі:

Тобі ми жертвуємо,
Спаси нас Гуїцелю,
Гуїцелю царю й боже . . .

Я кинувся вперед і оббігши ріг святині, став лице в лице з минувшиною, перед тими давніми часами, коли жерці, одягнені в чорні ризи, з довгим волоссям, що спадало на плечі, держали страшний кремінний ніж у руці і видирали дрижаче серце з грудей живої жертви. Там, направо від жертівника, стояли ті, що їх призначено на жертвування, і саме вели першу жертву — тляскалянського полоненого. Коло нього стояв у червоних ризах жрець, один із моїх полководців, який колись був жерцем, коли ще не були заборонені ці криваві жертвоприносини.

Я зрозумів усе. В крайній розпачі, доведені до божевілля втратою своїх батьків, чоловіків і дітей, доведені до божевілля своєю страшною долею, та самі стоячи перед лицем смерти, жінки розпалили знову вогонь на жертівнику своєї давньої віри. Тут стояла святиня, тут був жертівний камінь, а в їх руках полонені. І вони принесуть їх у жертву, як останній акт своєї мести. Принесуть їх у жертву прабатьківським богам, як робили їх батьки, діди й прадіди. Так, полонені вороги мусять умирати, а вони самі підуть до Палати Сонця, освяченої кров'ю проклятих тевлів.

Я сказав, що це жінки співали страшний гімн, але не сказав найстрашнішого. Перед вела, одягнена в білі шати, з нашийни-

ком з великих емеральдів на грудях, з королівською короною з зеленого піря на голові, Отомія й давала такт до співу. Ніколи ще я не бачив її такою гарною, але й такою страшною. Та чи це взагалі була Отомія, яку я все бачив із солодкою й ніжною усмішною на обличчі і в очах? Тут стояла не Отомія, але втілення страшної мести в жіночій постаті. І я зараз догадався всієї правди. Отомія, хоч сама не була навернена, дуже сприяла християнству. Вона довгі літа ні одним словом не згадувала про ті страшні обряди. Отомія, якої кожне слово, кожний погляд, кожний учинок був ласкавістю й ніжністю, все таки була в своїй душі ідолопоклонницею й варваркою. Вона дуже дбайливо приховувала це від мене і, хоч я жив уже довго з нею, навіть не здогадувався цієї її тайни, хоча два рази дотепер був свідком страшного вибуху жорстокости її серця. Перший раз, коли Маріна принесла їй одяг вуличної дівчини, а другий раз того самого дня, коли вона вбила тляскалянца, щоб захистити мене в утечі.

Ці гадки й багато інших блискавкою пролетіли в моїй голові, за той час Отомія визначувала час смерті для жертви. а жерці тягнули її на жертвник.

Ще мить і я стояв коло неї.

— Що тут діється? — запитав я грізно.

Отомія подивилася на мене з холодним здивуванням, а її порожні очі неначе зовсім мене не пізнавали.

— Відступися, білий чоловіче, — сказала вона, — чужинцям не дозволено мішатися до наших обрядів.

Я стояв, неначе закамений, не знаючи, що діяти, а вогонь палахкотів і гімн гудів перед ідолом Гуїцеля, демона Гуїцеля, пробудженого по довгих роках зі сну.

І знову піднявся врочистий гімн. Все це здавалося мені тільки страшним сном. Я вихопив меч і кинувся в сторону жерця, щоб посікти його на кусні. Мужчини не ворухнулися, але жінки були скоріші від мене. Вони кинулися на мене, як ягуари, й засичали мені до вуха:

— Уступися, Тевле, а то й тебе положимо на жертвник коло твоїх братів, — і відштовхнули мене набік.

Я відступив і якийсь час ховався в тіні святині. Мій зір спився на довгій лінії полонених, які ждали своєї черги. Полонених живих було ще з тридцять, між ними п'ять еспанців.

Я зауважив, що еспанці були приковані на самому кінці лінії. Значить, їх задержали на кінець святкування та мають принести в жертву сходячому сонцю. І я почав думати, яким способом можна б їх урятувати. Моя влада скінчилася. Жінок нема сили відвернути від помсти. Крім того були вони божевільні від терпінь, які пережили. Деякі мужчини вмішалися теж до цієї оргії, однак більша частина стояла осторонь і зі страхом приглядалася видовищу, не беручи в ньому участі. Коло мене стояв один вельможа з Отомії. Він усе був моїм приятелем, і зараз по мені командантом вояків. Я підійшов до нього і сказав:

— Друзе, ради честі твого народу, допоможи мені.

— Я не можу, Тевле, — відповів він, — а ти не мішайся до забави, бо ніхто не стане при тобі. Тепер жінки дістали владу і сам бачиш, як її вживають. Вони самі мають умирати, та поки вмруть, роблять те, що робили їх батьки, бо їх серце хворе.

— А чи не можна нам врятувати хоч би самих тевлів? запитав я.

— А пощо нам рятувати їх? — запитав він. — Чи вони врятовують нас, коли ми дістанемося в їх руки?

— Можливо, що ні, — відповів я. — Але коли ми мусимо вмирати, то вмираймо чистими.

— Хочу, щоб ти знайшов трьох-чотирьох людей, які ще не впали в це божевілля і з ними поміг мені звільнити тевлів, бо інших нам неможливо врятувати. Коли це станеться, ми зовсім певно зможемо спустити їх шнурами в долину в тім місці, де завалена дорога, щоб вони могли втекти до своїх.

— Спробую, — відповів він, здвигаючи раменами, — не з ласкавости й милосердя для проклятих тевлів, яких я сам найрадше бачив би розтягнених на жертівному камені, але тільки тому, що це твоє бажання і ради приязни, яка є між нами.

Він відійшов і за хвилину я побачив кілька людей, що непомітно, наче випадково станули в тому місці, де находився в лінії останній індіанець та лежав перший еспанець. Вони станули так, щоб заслонити еспанців перед очима збожевільних жінок, зайнятих своєю оргією.

Тепер я підповз до еспанців. Вони сиділи на землі, прив'я-

зані за руки й ноги до мідяних коліс. Сиділи мовчки й вижидали страшного кінця.

— Тихо, — шепнув я по-еспанськи першому з них до вуха, якого я знав, що служив ще під Кортесом. — Хочете, щоб вас врятувати?

— Хто ви, що говорите про рятунок? Яка сила може нас вирвати з рук отих чортиць?

— Я Тевле, чоловік білої крові й християнин, але — на жаль, мушу сказати, — командант отих дикунів. При допоміж кількох, мені вірних, я хочу поперетинати ваші шнури, а опісля самі побачите. Знай, еспанцю, що це роблю, наражаючися на велику небезпеку, бо якби мене переловили, я сам мусів би витерпіти те, від чого намагаюся врятувати вас.

— Будь спокійний, Тевле, — відповів еспанець, — коли ми врятуємося, ніколи не забудемо тобі твоєї прислуги. Вирятуй нас тепер, а прийде час, коли ми тобі віддячимося. Та коли нас навіть і звільниш, то яким способом ми перебіжимо те відкрите місце в місячнім сяйві?

— Мусимо пробувати щастя, — відповів я.

Дивним дивом щастя мені сприяло, бо еспанці в таборі помітили, що діється на вершку піраміди. Страшний крик піднявся знизу, і вони відкрили вогонь з моздірів і самопалів. Одначе кулі перелітали понад нашими головами і не робили нам ніякої шкоди. Крім того велика їх маса кинулася на подвір'я піраміди в надії, що візьмуть її приступом, бо ніхто з них не знав, що дорога завалена.

Я намагався здійснити свій замір. Мій приятель, полковонець з Отомії, був коло мене разом з кількома людьми, яким можна було довірити. Кількома скорими рухами я перетяв шнури, якими зв'язані були еспанці. Ми збилися всі в купу, дванадцять нас або більше, взявши еспанців у середину, а я закликав:

— Тевлі йдуть наступом!..

Це була правда, бо їх довга лінія показалася вниз на крутій дорозі догори. Ми збігали вниз. Ніхто не бачив, що сталося, а коли й бачив, не намагався нас здержати, бо всі були зайняті новою жертвою. З тієї причини гамір був такий великий, що, як я опісля переконався, на нас ніхто не звернув уваги. За дві хвилини ми опинилися на крутій дорозі і я відітхнув вільніше,

бо ми сховалися від очей жінок. Скоро ми пустилися в долину й дісталися до того закруту, де була прірва. Еспанці, що атакували, дійшли власне до другого берега провалу. Хоч ми їх і не могли бачити, але чули їх люті оклики, коли вони спинилися безраді, зрозумівши, що ніяк не можуть допомогти своїм товаришам.

— Ми таки пропащі, — закликав еспанець, з яким я говорив. — Дорога пропала, а спускатись вниз по узбіччю піраміди — певна смерть.

— Зовсім ні, — відповів я, — яких п'ятдесят стіп нижче ця дорога продовжується й ми спустимо вас в долину шнуром.

Ми зараз взялися до роботи. Обв'язавши вояків шнуром по під пахи, ми легко спустили їх у долину, де їх повітали товариші, як людей, що воскресли з мертвих. На самім останку ми спустили того еспанця, з яким я говорив.

— Прощайте, — сказав він, — і нехай Бог благословить вас за ваше милосердя, хоч ви й ренегат. Скажіть, чому не йдете з нами? Я даю в застав своє життя і честь, що будете безпечні. Ви мені говорили, що ви християнин. Чи це відповідне місце для християн? — і він показав рукою на верх піраміди.

— Певно, що ні, — відповів я, — однак я не можу йти з вами, мушу вернутися, щоб умерти з ними, коли буде треба. Та коли відчуваєте до мене якунебудь вдяку, старайтеся врятувати життя моєї жінки й сина, бо за своє життя я зовсім не дбаю.

— Добре, — відповів він, і ми спустили його шнуром в долину.

Потім ми вернулися до святині, заявляючи, що еспанці відступили, не маючи можливості перейти прірву в дорозі. Перед святинею оргія тривала далше. Осталися всього лише два індіанці живих. Жерці, які приносили криваві жертви, були вже втомлені.

— Де є тевлі? — закричав якийсь голос. — Скоро принести їх до жертівника!

Однак тевлів не було ніде.

— Їхній Бог схоронив їх під свій покров, — закликав я зміненим голосом з темного кутка святині. А цей мій оклик зараз підхопили інші і повторили по всіх закутках.

Потім я непомітно виповз із святині, і ніхто не здогадався, хто це говорив.

Тільки з уст до уст передавали слова:

— Бог християн схоронив їх під своїм покровом. Забавмося отже тими, яких нам залишив . . . — і останніх індіанських полонених потягнули до жертівника.

Я думав, що вже все скінчилося. Та воно так не було. Як я попередньо говорив, жіноцтво, яке залишилося на верху піраміди, мало якийсь укритий і таємний плян. Божевілля все ще горіло в серцях жінок; вони довершили свого жертвування, але головний їх празник мав ще надійти. Вони всі відступили на подальший край піраміди і, зовсім не зважаючи на вистріли, які вряди-годи пробивали груди одної з них, бо вони були виставлені на вогонь еспанських самопалів, почали свої приготування. Разом із ними пішли і жерці, які приносили перед хвилиною криваві жертви, а тепер чоловіки остали на боці мовчазними групами і придивлялися, що має статися, однак не підняли ні пальця, ні голосу, щоб здержати те пекло.

Одна тільки жінка не пішла з усіма, а це Отомія.

Вона все ще стояла коло жертівника, бо божевілля спалилося вже і вона стала тепер зовсім нормальною. Неначе камінна статуя стояла вона з широко розкритими очима і з острахом дивилася на висліди страшного обряду, то на свої руки, наче б бачила їх червоними від людської крові. Я приступив до неї і торкнувся її рамени. Вона обернулася і з зойком закликала:

— Чоловіче! . . . Чоловіче! . . .

— Не називай мене більше своїм чоловіком!

— О, що я вчинила, що я вчинила . . . — заридала вона конвульсійним плачем і впала без пам'яті в мої рамена . . .

РОЗДІЛ XXXV.

Взявши Отомію на руки, я заніс її до одного з магазинів, прибудованих до святині. Тут було багато дітей, а між ними і мій син.

— Що сталося нашій матусі, тату? — запитав мене хлопець. — Чому вона зачинила мене тут з дітьми, коли там ведеться боротьба?

— Твоя мама зімліла, — відповів я, — а оставила тебе тут

певно тому, щоб захистити від небезпеки. Заопікуйся матір'ю, поки не вернуса.

— Певно, що так, — відповів хлопець, — одначе краще було б, якби я боровся коло тебе з еспанцями, замість доглядати тут хворих жінок.

— Роби, що я тобі наказав, — закликав я гостро, — не вільно тобі залишати це місце, поки я не вернусь.

Я вийшов. За хвилину одначе я був би віддав половину свого життя за те, щоб був міг лишитися там, де був, бо, вийшовши на платформу, я побачив страшний вид. На платформі я побачив жінки, поділені на чотири великі групи, деякі з них держали на руках дітей. Вони йшли співаючи й танцюючи. Багато з них були нагі до пояса. Попереду жінок танцювали жерці й ті, що мали значіння між ними. Всі провідники чоловічої і жіночої статі співали, підскакували, танцювали та викликали імена своїх демонів-богів, а за ними, наслідуючи їх, кричали й танцювали всі жінки.

Вони прибігали і відбігали і за кожним разом складали поклін обридливій статуї ідола Гуїцеля, раз падаючи на коліна перед ідолом його сестри, богині смерти, що сиділа побіч нього на камінному престолі і держала в руках вінок з людських черепів, то знову вкладаючи свої обнажені рамена в полуміння „святого“ вогню. Годину або й більше вони святкували свій дикий карнавал, якого значіння не міг догадатися навіть я, добре вже обзнайомлений з усіма індіанськими звичаями. Нараз, наче на якийсь тайний наказ, вони задержалися і відскочили на саму середину отвертого місця, де створили подвійний круг, у середині якого стояли жерці, і раптом почали співати такий дикий і зловіщий гімн, що кров заморожував.

Співаючи жінки крок за кроком відступали назад. Разом з ними йшли й провідники кожної групи, звернувши свої очі непорушно на статуї богів. З подвійного колеса зостався відтенок, бо жінки відступали від святині. Йшли назад, повільно й урочисто і щораз ближче й ближче підходили до краю піраміди. А коли з них усіх створилася тільки одна лінія, бо ті, що попередньо творили середнє коло, виповнили прогалини в першому колесі. Врешті вони спинилися на самому краю піраміди. На даний знак всі почали помалу перехилятися назад, а потім закричали:

„Спаси нас, Гуїцелю! Прийми нас царю-боже у свій дім...”

Три рази вони закричали, кожний раз голосніше і нараз кинулися стрімголов униз. Жінок Отомії не було вже більше на світі.

Цим страшним масовим самовбивством вони завершили обряд жертвування, який уже ніколи не мав повторитися в Місті Ялиць. Пекельні демони пропали, померли, а разом з ними і їх поклонники.

Тихий шепіт зірвався з уст чоловіків, які мовчки придивлялися всьому. Один тільки закричав голосно, а його голос звучав дико у смертельній тиші:

— Хай наші жінки спокійно спочивають у Домі Сонця. Вони нам показали, як умирати за батьківщину.

— Так, — відповів я, — тільки не таким способом. Хай уперед наші мечі знайдуть дорогу до серця ворога.

Я вже хотів відійти, коли переді мною з'явилася Отомія.

— Що сталося, — закликала. — Де мої посестри? О, я хіба бачила страшне сонне марииво... Мені снилося, що боги моїх прабатьків знову стали могутні й знову напилися людської крові.

— Твій сон скінчився ще гіршим пробудженням, Отоміє, — відповів я. — Пекельні боги все ще сильні, це правда, й вони забрали всіх жінок у свої руки.

— Чи це можливе? — спитала вона тихо. — А проте у сні я бачила, що це була їх остання сила, поки вони потонули у безкраю смерті. Подивися туди — і вона показала рукою на покритий снігами верх вулкану Хака.

Я подивився. Чи справді я бачив вид, який беруся описати, чи може це була тільки моя уява по страхіттях пекельної ночі, донині не знаю. Одначе опісля я переконався, що і між еспанцями були деякі, які присягали, що вони так само бачили цей вид.

На високому вершку Хака, як завжди, підіймався височенний стовп димів і вогню. Коли я дивився, мені видалося, наче б цей дим і вогонь відділилися один від одного. З вогню постав помалу вогненний хрест, що світив блискавкою й розтягався на великому просторі неба, маючи за підставу вершок вулкану. У стіп цього хреста клубилися страшні чорні хмари димів, які щохвилини змінювали свої форми, які були повторенням тих

страшних постатей, що сиділи, тесані з каменю, на престолах у святині, тільки стократно побільшені.

— Дивися, — сказала Отомія знову. — Хрест твого Бога ясніє над постатями моїх богів, пропавших богів, яким я нині вночі поклонялася, хоч не з власної волі. — Сказавши це, вона відвернулася й відійшла.

Декілька хвилин я стояв наче закаменілий, з жахом вдивляючися в явище на вершку Хака. Та нараз із-за гори вдарили перші промені сходячого сонця і все розвіялося.

В трьох дальших днях ми відбили всі наступи еспанців. Вони ніяк не могли дістатися до нас, а їх кулі перелітали понад наші голови. Впродовж цих трьох днів я не говорив з Отомією. Ми уникали одне одного. Цілими годинами вона сиділа в магазині, справжній образ розпачі і самотності. Потім я намагався говорити до неї, бо моє серце щеміло співчуттям до її муки й розпачі, але вона відвертала голову від мене й не відповідала ні слова.

Коли еспанці довідалися, що ми нагорі маємо стільки харчів і води, що можемо оборонятися місяць або й довше й бачивши, що нема способу здобути твердиню наступом, вони зажадали переговорів.

Я зійшов униз, і говорив з їх послом, який стояв на нижчій закруті дороги. З самого початку вони зажадали, щоб ми піддалися на їх ласку й неласку. Я відповів, що ми воліємо вмерти там, де находимося. Потім вони заявили, що коли видамо їм всіх тих, хто брав участь у кривавому жертвуванні полонених, то всі інші можуть бути свободні. На це я відповів, що жертвування переводили жінки, які згинули добровільно. Тоді вони запитали чи й Отомія теж не живе, на що я відповів, що вона єдина ще живе, одначе я ніколи не здам піраміди, поки вони не присягнуть, що ані їй, ані її синові не станеться нічого злого. На це еспанці не згодилися. За кілька днів вони одначе кинули мені на вістрю спису пергамен, із прийняттям моїх умов. Цей пергамен підписав капітан Берналь Діаз, який взяв до уваги врятування еспанських полонених від смерти на жертівнику і дав мені та моїй жінці й дитині повне прощення, як також і тим, що були з нами на піраміді. Ми можемо йти, куди нам подобається, але наші землі, все наше майно вважається за skonфісковане на власність віцекороля.

Цими умовами я був зовсім задоволений, бо я вже не мав найменшої надії, що зможу врятувати життя й волю з цієї війни.

Щодо мене самого, то я був би повітав смерть з найбільшою втіхою, бо тепер між мною і Отомією стояла непроходима стіна, якої не можна було усунути ніяким чином. Проте я був зв'язаний з нею, з тією жінкою, яка з власної волі або під примусом забагрила свої руки кров'ю. Правда, я мав ще сина, який не знав нічого про всі ті події.

Прийшовши до святині, я зібрав усіх, що там були, й повідомив їх про перемир'я. Вони його прийняли мовчки. Люди білої раси були б тішилися, що врятували своє життя й свободу, бо смерть для нас усіх видавалася неминучою, та ці індіанці мають інший характер. Коли їх покине щастя, вони не дбають про життя. А мужі з Отомії втратили батьківщину, жінок, майно, братів, дома. Тому для них життя з волею — мандрувати, куди очі понесуть, — не мало ніякої принади. Тому теж вістку про волю, яку я виборов для них, прийняли вони з такою мовчанкою, з якою були б прийняли й засуд смерти.

Я підійшов до Отомії і сказав їй цю новину.

— Я мала надію, що помру, де я є, — відповіла вона. — Але нехай буде й так: смерть всюди однакова.

Тільки один мій син тішився, бо він знав, що нас врятував Бог від смерти від меча або з голоду.

— Тату, — сказав він, — еспанці дарували нам життя, але вони забрали нам нашу батьківщину й виганяють нас. Куди ми тепер підемо?

— Я сам не знаю, сину.

— Тату, — сказав хлопець по хвилині, — покиньмо цей край, де нема нічого більше, крім еспанців і суму. Знайдім корабель і попливім через море до Англії, до твоєї батьківщини.

Хлопець висловив моє задушевне бажання і моє серце радувалося на ці його слова, хоч я не мав ніякого пляну в цій справі. Я подумав хвилину й подивився на Отомію.

— Думка добра, Тевле, — заговорила вона, наче відповідаючи на моє невисловлене питання. — Для тебе й для твого сина не може бути нічого кращого, але для мене — я відповім приповідкою мого народу: „Рідна земля найлегше лежить на наших кістках“.

І більше між нами не було розмови в цій справі.

Поки сонце зайшло, громада змучених мужчин з декількома жінками й дітьми перейшла подвір'ям, яке оточувало піраміду, бо з дерева, забраного з святині, побудували міст над прірвою в дорозі.

Коло брами ждали мене еспанці. Деякі з них проклинали нас, деякі кепкували, але ті, що мали шляхетнішу вдачу, не говорили нічого, бо вони поважали нас за відвагу, яку ми виказали в останній боротьбі. Їх індіянські союзники також там були і шкірили, неначе голодна пума, свої зуби, та їх пани наказали їм мовчати. Останній акт упадку Анагуаку відбувся так само, як і початковий: собака загризав собаку, оставляючи всю здобич левові, що спокійно придивлявся.

За брамою нас пересортували: чоловіків з дітьми відокремили й під ескортою відставили в гори та пустили там на волю. Всіх знатніших повели до еспанського табору, де їх мали випитати перед звільненням. Мене з жінкою й сином повели до палати, нашого давнього дому, щоб дізнатися про дальші розпорядження капітана Діяза.

Це було лише кільканадцять кроків, а проте на цій короткій дорозі сталося щось, про що треба згадати. Коли я поглянув, передо мною, оподалік від інших, із заложеними на грудях руками стояв де Гарсія. Я майже зовсім забув за нього за останні дні, але тепер нагло пригадав собі, що як довго цей чоловік живе, нещастя й біль не можуть мене покинути.

Він дивився, як ми проходили, пильно на все зважаючи, й закликав до мене, коли я переходив попри нього:

— Прощай, свояче Вінгфілд. Ти не тільки пережив усе, але й дістав вільний вихід, ти, твоя жінка й твоє кодро. Якби цей старий кінь, якого поставили над нами командантом, був послухав мене, ви всі були б згоріли живцем на кострі. Прощай, на короткий час, друже. Я вертаюся до Мехіка, щоб здати про це все звіт віцекоролеві, який теж матиме сказати своє слово.

Я не відповів нічого, але запитав нашого провідника, яким був власне той еспанець, що його я врятував від жертівника, що мають означати слова цього сеньйора.

— Це, Тевле, випала сварка між нашим капітаном і товаришем Сарцедою. Сарцедо не хотів згодитися на ваші умови, а коли це сталося, то він домагався, щоб вас тільки виманити з піраміди обіцянками, а потім усіх вирізати, як невірних і по-

ган, для яких присяга нікого не може в'язати. Та капітан на таке не хотів пристати й казав, що даного слова треба додержати навіть поганам, а ми всі, яких ви врятували, закричали Сарцеду. Прийшло до дуже гострої сварки і, врешті, сеньйор Сарцеда, який є третім у команді між нами, заявив, що не хоче мати нічого спільного з цими умовами, але поїде до Мехіка з своїми слугами і про все повідомить віцекороля. На це капітан Діяз сказав, що може йти і до самого пекла, коли схоче і повідомити самого чорта. Він завжди вірив, що Сарцеда тільки через помилку втік із пекла. Вони розійшлися в великому гніві, бо й так від „страшної ночі“ один одного не міг стерпіти. Кінець усього такий, що Сарцеда їде до Мехіка і то за годину, щоб накоїти там лиха, скільки в нього буде сил, на дворі віцекороля, і я думаю, що ми всі позбудемося його.

— Тату, — сказав до мене мій син, — що це за еспанець, що так жорстоко на нас дивиться?

— Це той, про якого я тобі оповідав, сину. Це Гарсія, який був прокломом нашої родини від двох поколінь. Це той, що замордував твою бабку і віддав мене на тортури. Стережися його, сину, тепер і по всяк час.

Ми прийшли до палати, майже єдиного дому, що залишився цілий у Місті Ялиць. Тут, на кінці довжезного будинку, віддали нам одну кімнату. За хвилину принесли наказ, що я і моя жінка маємо ставитися перед капітаном Діязом.

Ми пішли, хоч Отомія не хотіла йти, не хотіла залишати сина самого в кімнаті. Я добре пам'ятаю, що на відході я поцілував його, хоч сам не знаю, що мене спонукало до того. Можливо, я подумав, що він уже буде спати, поки ми вернемось. Капітан Діяз мав свою квартиру на другому кінці довгого будинку, яких двісті кроків від нас. За хвилину ми були в нього. Це був шорсткий, неокресаний чоловік, уже добре в літах, з блискучими очима і незвичайно чесним обличчям селянина, що все життя управляв ріллям в погоду й негоду. Саме в цю хвилину він жартував з кількома своїми вояками такими грубими жартами, які зовсім не надавалися для ніжного жіночого вуха, та коли побачив нас, замовк. Я вклонився йому індіанським звичаєм, бо нічим іншим я тепер не був, як тільки індіанським полоненим.

— Ваш меч! — сказав він коротко, обкинувши мене гострим поглядом.

Я відв'язав меч і передав йому, кажучи по-еспанськи:

— Візьміть його, капітане, бо ви перемогли, а до того він і так вертається до свого давнього власника.

Це був той самий меч, який я здобув від Діяза в часі боротьби в „страшну ніч“.

Він подивився на нього, страшно закликав і по хвилині сказав:

— Я думав завжди, що це не може бути ніякий інший чоловік. І так ми стрічаємося знову по стільки літах. Так, ви подарували мені життя раз і я щасливий, що дожив до цієї пори і можу сплатити вам свій борг. Якби я не був певен того, що ви справді є тим самим чоловіком, ви ніколи були б не дістали таких добрих умов, мій друже. Як ви властиво називаєтеся? Ні, я знаю ваше індіанське ім'я.

— Я називаюся Вінгфілд.

— Отже друже Вінгфілд. Я вам кажу, що я був би сидів коло цього пекельного дому, — він показав головою в сторону піраміди, — поки ви не згинули б з голоду. Ні, друже Вінгфілд, затримайте собі цей меч. Я вже привик до іншого, а ви цього вживали незвичайно по-лицарськи. Ніколи я не бачив кращої боротьби зі сторони індіан. А це є Отомія, дочка Монтезуми, і, як бачу, все ще гарна й королівська. Скільки то вже минуло літ, а здається, наче недавно помер її батько, чоловік із християнським серцем, хоч нехристиянин, з яким ми поступили так нечесно. Боже, прости нам усім! Так, пані, але ніхто не може сказати, що ви маєте християнське серце, якщо правдою є те, що говорять. Я чув, що сталося три дні тому нагорі. Та не говорім про те, бо варварська кров усе мусить виявитись, а я пустив усе в непам'ять ради вашого чоловіка, який врятував моїх товаришів перед жертвуванням.

Все це слухала Отомія, стоячи неповоротно, наче статуя, й не відповіла ні слова. По правді, вона дуже мало говорила від тієї страшної ночі невимовного сорому.

— А тепер, друже Вінгфільд, — продовжував капітан Діяз, — які є ваші пляни? Ви свободні й можете йти, куди хочете, отже куди хочете йти?

— Я сам не знаю, — відповів я. — Перед багатьома роками, коли імператор азтеків подарував мені життя і оцю княгиню дав мені за жінку, я присягнув був бути вірним йому і його справі та боротися так довго, як довго вулкан Попокатепетль

не перестане бухати димами, поки не стане імператора азтеків, а народ Агануаку не перестане бути державою.

— В такому випадку ваша присяга скінчилася, друже, бо все це сталося: від двох останніх літ Попокатепетль перестав бухати димом, імператора азтеків уже давно немає, а Агануак перестав бути державою. І коли хочете послухати моєї поради, то станьте знову християнином і вступіть на службу Іспанії. А тепер ходіть на вечерю. Потім обговоримо цю справу докладніше.

Ми засіли до вечері при світлі смолоскипів у бенкетовій залі. Отомія хотіла нас покинути і, хоч капітан просив її лишитися, нічого не їла, а за хвилину непомітно вийшла.

РОЗДІЛ XXXVI.

В часі цієї вечері Берналь Діаз згадував нашу першу зустріч на греблі, коли я помилково хотів його вбити, думаючи, що він Сарцедата. При цій нагоді він запитав мене, в чому причина нашої ненависти.

Кількома словами, оскільки це було можливе, я оповів йому історію свого життя та розповів про всі злочини, яких допустився цей чоловік проти мене і моєї рідні та що тільки через нього я живу по нинішній день у цьому краю. Він слухав моїх слів із найбільшим здивуванням.

— Мати Божа! — закликав накінець, — я завжди вважав його за драба, однак це все, якщо ви не збрехали, друже Вінгфілд, перевищує всі мої сподівання. Даю слово честі, що якби я був знав про це ще тому годину, Сарцедата ніколи не одержав би дозволу виїхати з цього табору, не очистивши себе наперед у двобою з вами. Та боюся, що тепер уже запізно. Він мав від'їхати до Мехіка зі сходом місяця, щоб там почати інтриги проти мене за те, що я прийняв ваші умови здачі. Та я не боюся, бо він і так має погану славу.

— Я зовсім не говорив неправди, — відповів я. — Багато з того, що я сказав, можу доказати, коли буде треба і кажу вам щиро, що радо віддам половину свого життя, яке мені полишилося, за те, щоб могли стати лице в лице з ним в одвертому бою. А коли він утік переді мною, то наш поражунок ще дуже далекий.

Коли я це говорив, мені нараз здалося, що якийсь холодний подув дмухнув на мене й остерігальне враження перед грізною небезпекою заволоділо моєю душею. Це враження було таке сильне, що якийсь час я не міг знайти слів.

— Ходімо й подивімся, чи він уже від'їхав, — сказав Діяз по хвилині й, покликавши вартових, готувався вийти з салі. В ту хвилину я побачив у дверях якусь жінку. Її одна рука спочивала на стовпі коло дверей. Її голова, з якої чорне волосся спливало вниз довгими зоями, була відкинена взад, а на її лиці відбивався вираз такої розпачі і болю, що спершу я зовсім не пізнав, що це Отомія, так її лице було змінене. Та коли я її пізнав, я відгадав усе: одне тільки могло викликати такий біль і розпуку на її обличчі:

— Що сталося нашому синові, — запитав я.

— Мертвий... Мертвий, — прошептала вона, а цей її шепіт заморозив кров у моїх жилах.

Я не сказав нічого, бо серце говорило мені, що сталося, але Діяз запитав:

— Мертвий? З якої причини? Хто його вбив?

— Де Гарсія. Я сама бачила, як він утікав, — відповіла Отомія. Потім підняла високо свої руки і без одного звуку повалилася наче мертва на землю.

В цю хвилину мені здавалося, що мені серце трісне. Я знаю тільки те, що ніколи ніщо ні давніше, ні пізніше не було всили мене так зворушити, як це, і що згадка про мого сина по нинішній день зворушує й не покидає мене ні вдень, ні вночі. Я вмру, згадуючи його.

— Скажи, Берналю Діяз, — закликав я з диким сміхом, — чи я говорив неправду, описуючи цього вашого приятеля?

Потім, перескочивши через тіло Отомії, я вибіг із залі, а за мною побігли Діяз та інші.

Вибігши з палати, я звернув наліво, в сторону табору. І не перебіг ще й сто кроків, як у світлі місяця побачив малий відділ кінних, які їхали в нашу сторону. Це був Гарсія і його служба. Вони їхали в сторону просмику в горах, яким виїздилося з Міста Ялиць. Значить, я не спізнився.

— Стій, — закликав Берналь Діяз.

— Хто наказує мені стояти? — почувся голос Гарсії.

— Я, ваш командант, — загремів голос Діяза. — Стій, ти чорте і вбивнику, а то посічу тебе на шматки.

Я бачив, як Гарсія ввесь зблід.

— Це дуже дивне поведення, сеньйоре, — сказав він. — Запитав би вашої милости...

Та в ту хвилину Гарсія побачив мене, бо я вирвався з рук Діяза, який сильно держав мене за руку, й прискочив до нього. Я не сказав нічого, однаке в моєму погляді мусіло бути щось таке, з чого він пізнав, що прийшла хвилина його смерті. Він подивився понад мою голову, однаке вузька дорога була заповнена людьми. Раз тільки мимоволі поклав він свою руку на держак меча, але нагло завернув коня і погнав ним щосили дорогою в сторону вулькану Хака.

Гарсія тікав на коні, а я біг пішки за ним так скоро, як гончий пес за здобичею. Спершу він значно випередив мене, але коли дорога ставала стрімкіша, його кінь не міг бігти по ній. Ми вже були за містом, вірніше за руїнами, й знаходилися на малій доріжці, якою звикли індіани в гарячі дні літа приносити з вершка вулькану сніг. Можливо, що ще було яких п'ять миль тієї стежки до снігової лінії, поза яку ніякий індіанин не поважився ніколи йти, уважаючи ту землю святою. Цією стежкою догори втікав Гарсія, а я був щасливий з того приводу, бо знав, що з тієї стежки ніхто не може звернути вбік, бо з усіх сторін були пропасті й скелі. Миля за милею Гарсія втікав цією стежкою, оглядаючися то направо, то наліво, але не міг ніяк з неї зійти. Але він ні разу не оглянувся позад себе: він знав, що там переслідує його смерть у подобі чоловіка.

Я звільнив кроку, ощаджуючи свої сили, але був певний, що врешті мушу його зловити.

Коли він дійшов до снігової лінії, де кінчалася стежка, вперше оглянувся поза себе. Я — його смерть — був яких двісті кроків позаду нього, а перед ним вічний сніг. На хвилинку він завагався. З віддалі я чув важкий віддих його коня. Нагло він звернувся в сторону снігового поля і вбив остроги в боки коня. Сніг був твердий і кінь біг по снігу краще, ніж по стрімкій стежці. Але й тепер була тільки одна дорога, яку він міг вибрати, бо ми вийшли на хребет. По обидвох сторонах була пропасть. Дві години, або й більше, ми бігли цим хребтом. Сніг піднімався щораз стрімкіше, а сили коня були майже вже ви-

черпані, він ледве міг дихати рідким повітрям на такій височині. Даремно вбивав Гарсія остроги в його скривавлені боки, шляхетна тварина не мала вже більше сил. Ще кілька кроків і кінь упав. „Тепер зовсім певно Гарсія зажде на мене“, — подумав я, але, видно, що я не оцінив належно його страху переді мною, бо Гарсія скоро видобувся з-під коня, глянув у мою сторону й почав утікати з усіх сил, відкидаючи панцер і зброю, щоб облегшити себе.

Ми минули вже поля вічних снігів і дійшли на край ледівця, який витворився через таяння снігу від підземних вогнів і замерзання води в холодні ночі. Така льодова поволока вкриває самий вершок вулькану Хака. Льодове поле відділює снігові поля від самого кратеру вулькану. Цим ледівцем утівав тепер Гарсія, а це було зовсім нелегке завдання, бо тут треба було перескакувати щілини й розколини в леді, виминати гострі льодові шпилі, що їжилися наче кільці їжака, й горе тому, хто сюди заблукається. Спадаюче вниз тіло пообривали б від костей тисячі гострих, як бритва, відломків замерзлого снігу. І справді, багато разів я побоювався, що це стріне Гарсію, бо не хотів, щоб таким способом скінчилася моя помста. Тому два рази, коли він був у небезпеці, я голосно гукав до його, щоб уважав. Дивним дивом, не зважаючи на те, що я був усього тільки двадцять кроків за ним, він послухав мого голосу, забуваючи в своєму жаху, що найкращою для нього була б негайна смерть. Щодо мене, то я не мав найменшого страху, бо відчував певність, що мені тут нічого не може статися, дарма, що місце було таке небезпечне. В інший час я був би довго надумувався, чи йти сюди.

Увесь час Гарсія втівав у сторону вогненного гирла вулькану Хака. Була ясна місячна ніч, але незабаром зійшло сонце на вершку гори, а вогонь вулькану погас серед чорних димів. Це був чудовий вид оцей схід сонця на льодах гори, а в той же час увесь світ вдолині все ще був заслонений тінями ночі.

— Тепер маємо трохи краще світло, друже, — закликав я до Гарсії, а мій голос якось дивно й дико гомонів серед смертельної тишини на вершку вулькану, де ще досі ніколи не лунав ніякий людський голос.

Коли я говорив, вогні під нашими ногами потрясли цілою горою, наче гніваючись за це перервання відвічної самоти й спо-

кою. Зараз по тім посипався дощ гарячого попелу, який покрив Гарсію і мене та на деякий час цілком закритий його перед моїми очима. Я тільки чув, що він голосно закликав зі страху, і вже лобоювався, що він упав, але за хвилину повітря очистилося з попелу і я побачив його на краю озера з гарячої ляви над самим кратером вулькану.

Я був певний, що він задержиться, бо безпечніше було стати з мечем у руці, ніж із ледів і снігів скакати в гарячу ляву. Мабуть і він так думав, бо подивився на мене пекельним поглядом. Одначе за хвилину почав знову втікати. Яких триста кроків від краю ледівця підносилися догори з вулькану стовпом пара й дим, а поза тим була лява, що застигала, але місцями ще така гаряча, що важко було по ній ступати. Вперек цього поля півзастиглої зверху ляви, яка дрижала за кожним кроком, переходив Гарсія дуже поволеньки, а я зараз за ним.

За хвилину він стояв над самим краєм кратеру. Мені здалося, що він хоче вчинити самовбивство і кинутися в кратер. І коли справді в нього була така думка, він мусів її таки в ту мить забути, бо нагло обернувся й почав іти проти мене з піднесеним мечем. Ми мало не стрінулися кільканадцять кроків від краю кратеру, але він зараз відступив, не дійшовши до мене навіть на довжину мого меча. Я сів на відломку затвердлої ляви й дивився на нього. Мені здавалося, що я ніколи не можу досить надивитися на його обличчя. І яке це було обличчя... Це було обличчя розбійника, який знає, що мусить зараз дістати заплату за свої злочини. О, якби я вмів малювати, я був би негайно взявся зобразити кольорами це обличчя, бо ніякі слова не всилі описати звірячого страху в його почервонілих, запалих очах; ті затиснені й скреготливі зуби та дрижачі уста. Мені здається, що коли б сатана кинув свою останню сіть і зловив у неї останню душу, він виглядав би тоді так само.

— Врешті ми стрінулися, Гарсіє, — сказав я.

— Чому не вбиваєш мене і не робиш кінця? — запитав він глухо.

— Хіба мені спішно, свояче? Повних двадцять років я ганяв за тобою, тому не можна тепер так скоро розходитися. Поговорімо хвилину, поки розійдемося, щоб уже більше ніколи не зустрінутись. Може будеш такий ласкавий і відповіси мені на кілька питань, бо я належу до цікавих. З якої причини ти

заподіяв стільки лиха моїм рідним? Безперечно, ти мусиш мати якусь причину, бо з самої злочинності ти того не робив.

Я говорив спокійно й холодно, не відчуваючи ніякої ненависти, ні пристрасти. В ту дивну годину я не був більше Том Вінгфілд, не був навіть людиною. Я був тільки Силою і Знаряд-
дям. Я міг думати про свого мертвого сина без суму й болю, бо він мені зовсім не видавався мертвим. Я міг говорити й думати навіть про Гарсію без ненависти, вважаючи його за ніщо інше, як тільки за таке ж знаряддя, але в інших руках. Крім того, я знав, що він тепер цілий належить до мене, що він мусить мені відповісти щиро й правдиво, що опісля так само мусить умирати, коли мені сподобається його вбити. Він намагався закрити свої уста, але вони відкривалися самі, проти його волі, і слово за словом правда виходила з його чорного серця, наче б він стояв на останньому Суді.

— Я любив твою матір, свояче, — сказав він повільно і з великою напругою. — Від самого дитинства я любив тільки її одну на світі, як люблю її ще й тепер. Але вона мене ненавиділа, бо я був злий і жорстокий. Потім вона пізнала твого батька й полюбила його. Це й була причина, що я видав його Інквізиції на тортури, але вона його звільнила і втекла з ним до Англії. Я із заздрости був би порубав її на шматки, якби був міг, але не було способу. Я почав вести дуже погане життя й, коли минуло двадцять років, я випадково, в часі однієї подорожі, приїхав до Англії. Тут так само випадково довідався, що твій батько живе в околицях Ярмавту. Я вирішив негайно побачити її, хоч тоді не мав найменшого заміру вбивати її. Доля пощастила мені і ми стрінулися в ліску. Я побачив, що вона все ще красуня і відчув, що люблю її більше, як дотепер. Я дав їй до вибору: втікати зо мною, або вмирати. І за деякий час вона вмерла. Та коли вона втікала від мого меча, нагло задержалася на хвилину і закликала:

— Слухай, поки вб'єш мене, Хуане: я мала передсмертний привид. Ось, як я втікаю перед тобою, так ти будеш втікати перед одним із моєї крові в місці вогню, скель і снігів. І як ти мене насильно женеш до брам неба, так і він тебе зажене до брами пекла.

— В такому самому місці, як це, свояче, — сказав я.

— В такому самому місці, як це, — прошептав він, оглядаючися навкруг себе.

— Продовжуй.

Він знову намагався мовчати, але моя воля змусила його говорити.

— Було запізно лишити її живою, коли я сам хотів врятуватися. Тому я її вбив і втік. Одначе страх заволодів моїм серцем, страх, який не покинув мене й досі. Перед моїми очима постійно стояв привид того з крові твоєї матері, перед яким я маю втікати, як вона втікала передо мною.

— Вона мусить бути отам, свояче, — сказав я, вказуючи кінцем меча на кратер вулкану.

— Так, це там, я дивився.

— Але це тільки для тіла, свояче, не для душі.

— Це тільки для тіла, не для душі, — повторив він за мною.

— Продовжуй, — сказав я.

— Потім, того самого дня, я стрінув тебе, Томе Вінгфілд. Пророцтво твоєї матері вже мене опанувало і я, пізнавши одного з її крові, хотів і його вбити, щоб він потім не вбив мене.

— А він за хвилину вчинить це, свояче.

— А він за хвилину вчинить це, — повторив він за мною, наче папуга. — Ти знаєш, що сталося, і як я втік. Я втік до Іспанії й намагався про те забути, але не мав сили. Однієї ночі на вулицях Севілли я побачив лице, яке мені нагадувало твоє. Я не думав, щоб це ти міг жити, проте мій страх був такий великий, що я вирішив утікати до Західньої Індії. Та ми зустрілися в оту ніч моєї утечі, коли я прощався з однією панею.

— Яка називалася Ізабелля де Сінгвеза, свояче. Я опісля прощався з нею в годину її смерти. І тепер вона жде з своєю дитиною, щоб тебе привітати.

Він увесь затремтів, проте говорив далі:

— На океані ми знову зустрілися. Ти врятувався з моря, і я не мав відваги вбити тебе відразу, бо хотів, щоб ти вмирав повільно поміж невідьниками, тоді ніхто не зміг би мене опісля обвинувачувати за твою смерть. Та ти не згинув, і навіть море не прийняло тебе. Все таки я думав, що ти не живеш. Потім я прийшов до Анагуаку з Кортесом і там ми знову стрінулися. Тоді ти майже вбив мене, але скоро прийшла година відплати і я віддав тебе на тортури. Я хотів тебе вбити, але вперед хотів

гортувати, бо ніщо не є таке жорстоке, як страх. На жаль, ти й цим разом, свояче, вирвався з моїх рук, не знаю яким способом. Минули довгі роки. Я мандрував по світі, сюди й туди, їздив до Іспанії і вертався до Мехіка, однак куди б я не пішов, за мною йшов мій страх, за мною йшли душі мертвих. Я навіть бачив їх у снах і ніколи не зазнав щастя. Накінець я прилучився до виправи Діяза, як авантюрист. І коли ми прийшли під Місто Ялиць, я довідався, що ти є начальником Отомії. Давніше я все чув, що ти вже не живеш. Про все інше знаєш сам.

— А чому ти вбив мого сина, свояче?

— А хіба він не був із крові твоєї матері? З тієї крові, яка мала принести мені нещастя по довгих роках терпіння? Крім того я вважаю за дурня всякого, хто намагається вбити батька, а щадить сина. Він є мертвий і я щасливий, що вбив його, хоч він тепер переслідує мене разом з усіма іншими.

— І буде переслідувати вічно. Але тепер робім усьому кінець. Маєш у руках меч, тож боронися, як можеш. Легше вмирати в боротьбі.

— Не можу, — простогнав він. — Прийшла моя смерть.

— Як хочеш, — сказав я байдуже і встав з піднесеним мечем.

Він почав знову втікати, відступаючи взад і не спускаючи з мене очей. Зовсім так само, як я раз бачив, відступав шур від вула, який хотів його зісти. Ми опинилися над самим краєм кратеру. Подивившись вниз, я побачив страшний вид. Яких тридцять стіп нижче криваво-червона лява перевалювалася, клекотіла, бухала димами, наче жива потвора. Клуб водної пари нараз бухнув струєю догори з пронизливим свистом, а різнокольорові випари клубилися й в'язалися з собою, наче рамена страшної потвори. Повітря довкола було затроєне вбивчими випарами. Тут справді була брама, крізь яку я міг побажати перегнати Гарсію до його вічного призначення.

Я подивився в долину, показав кінцем меча на ляву й дико засміявся. Він здригнувся, бо його покинула вся відвага. Так, цей гордий і зухвалий еспанець почав тепер плакати й скавувати, як щеня, й благати помилювання. Той, що вчинив стільки злочинів поза всяке прощення, почав тепер благати помилювання, щоб їх опокутувати. Я стояв і дивився на нього, а його вид був такий страшний, що мене самого взяв острах.

— Ходи, час кінчати, — сказав я й почав підходити до нього з піднесеним мечем. Але зараз же я опустив його вниз. Його мозок скаламутився і Гарсія збожеволів на моїх очах.

Про те, що наступило, я не хочу писати. В божевільні його відвага вернулася до нього й він почав боротися. Але не зі мною...

Здавалося, що він мене не бачить і зовсім нічого не знає про моє існування. Однак він з найбільшою розпущею боровся, рубаючи мечем вліво і вправо. Страшно було дивитися на нього, як він бореться з якимсь невидимим ворогом. Він кричав, скавулів, кидав страшні прокльони і цаль за цалем, помалу відступав перед тим страшним, невидимим ворогом щораз далше на край кратеру. Потім спинився на хвилину, як той, що розпачливим напруженням своїх сил востаннє опирається переможним силам: рубав і колов на всі боки із страшним завзяттям. Два рази майже падав у кратер, наче по одержанні смертельної рани, але скоро знаходив рівновагу й відновлював боротьбу з пусткою. Нараз пронизливо закричав, широко розкинувши рамена, як людина, якої серце пробив гострий меч. Меч випав з його руки, а він стрімголов полетів у гирло вулкану.

РОЗДІЛ XXXVII.

Отже остаточно моя помста на Гарсії, яку я присягнув своєму батькові, була виконана, хоч мушу сказати, що я був тільки німим свідком цієї помсти, бо смерть Гарсії була страшна і без того, щоб я прикладав до неї свою руку. Нераз я жалував за тим, бо коли крижаний і неприродний спокій залишив мене, я ненавидів його далше і шкодував, що дозволив йому вмерти не з своєї руки. Безперечно, дехто може сказати, що такий спосіб думання нехристиянський і поганий, бо ми повинні прощати і найбільшим нашим ворогам. Та я залишаю прощення самому Богові, бо як мені простити людині, що вбила мою матір, мого сина, який в'язнив мене на дні невілницького корабля й довгі години тортурував мене своєю власною рукою? Що більше, з кожним роком я його ще більше ненавиджу. Пишу про це трохи довше, бо ця справа була причиною всіх моїх нещасть. Я ніколи не міг сказати, що живу в злагоді з усіма людьми і саме через те один священик моєї парохії відмовив

мені церковної потіхи. Та я пішов з цією справою до самого єпископа, оповів йому все, і моє оповідання його самого здивувало й застановило.

Єпископ був людиною дуже широкого ума. Він по-вітцівськи напімнув мене, а священникові наказав допустити мене до церкви, бо, на його погляд, тільки один Бог може простити такому злочинцеві, що спричинив стільки лиха. А чоловіка такого досконалого, що міг би простити такому злочинцеві, на світі нема.

Коли Гарсія впав у кратер вулькану, я вернувся до зруйнованого міста. Моя присяга була сповнена, моя жадоба мести заспокоєна. Але за яку ціну? Я втратив свою суджену, любку моїх молодих літ, двадцять найкращих років свого молодечого життя, пережив варваром поміж варварами й зазнав всякого лиха й нещастя, одружився з жінкою, яка мене пристрасно любила й була досить шляхетна. Однак все таки іноді виявляла, що її серце варварське і що вона не покинула своїх демонів-богів. Плем'я, над яким я панував, знищене, чудове місто, в якому я жив, зруйноване. Я став знову бездомним бурлакою і можу говорити про велике щастя, що з останньої халепи врятував не тільки своє життя, але й не попав у полон. Усе те я міг би був пережити, бо пережив подібне вже попередньо, та не сила було пережити осамітнену радість із врятованого життя. Любов до дітей переродилася в мене у пристрасть мого середнього віку. Я любив їх так, як вони мене. Я виховував їх від дитинства і виховав їх на англійців, не азтеків. Такою була й їх мова і віра, і тому вони були моїми найдорожчими дітьми, самотніми, яких я мав на чужині. І ось через випадок, через слабкість і вбивство вони зійшли з цього світу і я знову опинився самотній.

О, ми говоримо дуже багато про страждання молодечого віку, а коли нас покине наша любка, тоді весь світ гомонить нашим плачем і жалями. Та коли нам прийдеться похилити голову перед утратою дорогої дитини, то аж тоді дізнаємося, яким страшним і великим може бути біль. Кажуть, що час є найкращий лікар на всякий біль, але це неправда. Такий біль навіть час не всилі заспокоїти. Я це говорю тепер, дарма, що я вже сивий старець. І нема ніякої надії, хіба тільки в одній вірі. Нема ніякої потіхи, хіба тільки в правді, що любов, яка заворгла

на землі, росте, кріпне в гробі, щоб розцвісти пишною квіткою в небі; що ніяка любов на землі не може бути досконалою, поки Бог не довершить її і не припечатає печаттю смерті.

Я кинувся на пусті сніги, що покривали вершок вулкану Хака й плакав, плакав такими сльозами, якими мужчина може плакати тільки один самотній раз у своєму житті...

Виплакавшись на самоті, я з тяжким трудом підвівся й поволікся до Міста Ялиць. Коло палати я зустрів капітана Діяза і його прибічників. Вони зняли свої капелюхи, коли я переходив, бо всі поважали мій біль і терпіння. Один тільки Діяз запитав:

— Чи вбивник мертвий?

Я потакнув головою і пішов далше. В кімнаті була Отомія. Вона сиділа сама, холодна і гарна, наче витесана з мармору.

— Я похоронила його побіч його братів і прабатьків, — відповіла вона на мій німий запит. — Мені здавалося, що краще буде, коли ти його не будеш більше бачити, щоб твоє серце не трісло з болю.

— Добре, — відповів я, — але моє серце і так трісло.

— Чи вбивник мертвий? — запитала вона тими самими словами, що й Діяз.

— Він не живе.

— Як це сталося?

Я оповів їй короткими словами.

— Ти повинен був убити його власною рукою. Кров нашого сина не пімщена.

— Я повинен був його вбити, однак в ту годину я не шукав мести, тільки дивився, як вона сама прийшла з неба, і був тим вдоволений. Можливо, що так краще. Жадоба пімсти звела на мене всі нещастя. Пімста належить до Бога, а не людині. Тільки я про це довідався запізно.

— А я так не думаю — відповіла Отомія, і на її обличчі показався той самий вираз, коли вона вбивала тляскалянтів, коли кидала слова образи Маріні і коли танцювала на верху піраміди, як провідниця в жертвоприношенні. — Якби я була на твоєму місці, я була б убивала його помалу, кусник за кусником. А коли скінчила б з ним я, тоді могли почати з ним чорти, але не раніше. Та це вже пропало. Все скінчилося. Всі мертві, а моє серце разом з ними. А тепер їдж, бо ти голодний. Я сів їсти, а потім кинувся на ліжку і зараз же заснув.

Серед темноти я нараз почув голос Отомії, яка говорила: „Пробудися, я хочу говорити з тобою“. — В її голосі було щось таке дивне, що я миттю встав.

— Де ти, Отоміє, говори, — сказав я.

— Сиджу коло тебе, бо не можу спати. Слухай. Багато, багато літ тому ми вперше зустрілися, коли Гватемок привів тебе з Табаско. А сьогодні пам'ятаю ту хвилину, коли я тебе перший раз побачила, Тевле, на дворі мого батька Монтезуми в Чапольтепеку. І я відразу тебе полюбила, а потім любила весь час. І ніколи не зійшла з цієї дороги і не шукала інших богів...“

— Чому ти про це тепер говориш, Отоміє? — запитав я лагідно.

— Тому, що якраз тепер маю охоту поговорити з тобою. Чи не можеш посвятити мені одну годину сну, коли я тобі посвятила так багато годин. Ти певно пригадуєш, як ти мене відкинув. Я хотіла тоді померти з сорому, коли після того, як я домоглася, що мене віддали тобі за жінку, за жінку Тезката, ти оповів мені про дівчину далеко за морем, за ту Лілі, перстень якої все ще носиш на своїм пальці. Та я все те пережила і полюбила тебе ще сильніше за твою чесність і щирість. А про решту ти сам добре знаєш. Я здобула тебе, бо була безстрашна й поклася коло тебе на жертівному камені, де ти вперше поцілував мене і сказав, що мене любиш. Однак ти ніколи мене не любив, принаймні не любив щиро, бо весь той час ти думав про Лілі. Я знала це тоді так само, як і тепер, хоч усе старалася себе обдурити. Я була гарна в оті дні, а це багато значить для чоловіка. Я була віддана і вірна тобі і раз чи два тобі самому здавалося, що ти мене любиш. О, чому тоді тевлі не прийшли на піраміду одну годину пізніше, ми були б разом померли на жертівному камені. Та це було бажання тільки для мого добра, не твого. Потім ми втекли і прийшла велика війна. Я тоді тобі сказала, що я розумію все. Ти поцілував мене на жертівному камені та в ту хвилину ти був наче мертвий. Коли ти вернувся до життя, все вийшло зовсім інакше. Доля вирвала гру з твоїх рук і ти взяв мене за жінку і склав велику присягу, яку додержував вірно. Ти одружився зі мною, бо не знав з ким одружуєшся. Ти уявляв собі мене красунею, солодкою, вірною, якою я й була. Однак ти не розумів того, що я далека від тебе поглядами і що я все ще дикунка, така сама, як мої прадіди. Ти думав, що я навчилася твоїх поглядів

і поклоняюся твому Богові, як я це й намагалася робити ради тебе, та весь цей час я все таки жила за звичаями й віруваннями свого народу й ніяк не могла викинути з пам'яті своїх богів, а можливо, що вони не хотіли дозволити, щоб я, їх колишня поклонниця і слуга, вирвалася з їх рук. Цілими роками я їх відпихала від себе та врешті вони перемогли і моє серце взяло верх наді мною, бо я не в силі пригадати собі нічого з того, що я робила від кількох днів, від тієї ночі, коли я проводила жервуванням богові Гуїцелеві й ти побачив мене в часі старинних церемоній.

Всі ці роки ти був вірний мені і я обдарувала тебе дітьми, яких ти любив цілим серцем. Та ти любив ці діти тільки ради їх самих, а не ради мене. В своїм серці ти ненавидів індіанську кров, яка була змішана в їх жилах разом із твоєю. Мене так само ти любив своєрідним способом. Ця твоя любов, яка вона була, померла в хвилині гніву, коли ти побачив, як я переводила святкування за звичаєм моїх прабатьків, там, на верху піраміди. Ти побачив навіч, чим я є, а саме варваркою. І тепер діти, які нас в'язали — мертві. Одне померло так, інше інакше, бо проклін, який спав на мою кров, перейшов і на них і твоя любов до мене померла разом із ними. Я одна залишилася в живих, пам'ятник минулих днів слави і я так само вмираю.

Ні, не говори нічого, мовчи! . . Слухай мене, бо мої хвилини почислені. Коли ти заборонив мені називати себе „чоловіком“, тоді я зрозуміла, що поміж нами все скінчене. І я тобі послужна: звільняю тебе і ти не є більше моїм чоловіком, а небаром я перестану бути твоєю дружиною та проте, молю тебе, Тевле, вислухай мене. Тепер тобі видається у твоїм болю, що твої дні завершені і що для тебе нема вже більше щастливості в житті. Та воно так не є. Ти все ще мужчина, який щойно почав свій середній вік, і ти все ще здоровий і сильний. Ти втечеш із цього зруйнованого краю, а коли отрясеш порошок його з своїх ніг, проклін цього краю відпаде від тебе. Ти вернешся до своєї батьківщини і там знайдеш ту, яка вижидає тебе від багатьох літ. І там ця дика жінка, з якою ти спільно жив, княжна поваленого панівного дому, стане для тебе тільки фантастичною згадкою, а оці твої дивні пригоди минулих літ будуть для тебе сонним маревом. Тільки твоя любов до померлих дітей полишиться вічно. Їх ти мусиш усе любити і думати за них удень

і вночі і це бажання їх, це бажання померлих, від якого нема нічого страшнішого, піде з тобою до твого гробу, і я щаслива, що воно так мусить бути, бо я була їх матір'ю і тому в тебе мусить полишитися деяка згадка й за мене. Це одне-одніське залишила мені Лілі і тільки в цьому одному я буду переможницею над нею, бо знай, Тевле, що ніяка її дитина не буде жити, щоб відібрати від тебе серце й пам'ять про тих дітей, яких я тобі подарувала.

О, я стежила за тобою день і ніч. Я бачила страшну тугу в твоїх очах за країною твоєї молодости та за любов'ю, яку ти втратив. Будь щасливий, бо відзискаєш одне й друге. Адже ж боротьба скінчена й дівчина Лілі показалася засильна для мене. Та я починаю слабнути і вже не маю багато що сказати. Ми розлучаємося, можливо, що навіки, бо що є спільного поміж нами з виїнятком душ померлих наших синів? Я була матір'ю цих дітей, які були християнами, і ти їх стрінеш знову. Та чи ми стрінемося? Чи може бути що спільне поміж твоїм Богом і богами моїми і моїх прабатьків? Та я люблю тебе тепер так само, як і любила все. І я щаслива, що жила, бо ти поцілував мене на жертівнім камені, а опісля я обдарувала тебе синами. Вони є твоїми, а не моїми, і мені тепер видається, що я тільки виховувала їх, бо це були твої сини, і що вони любили тільки тебе, а не мене. Візьми їх — візьми їх душі, як ти забрав усе від мене. Ти присягнув, що тільки одна смерть є в силі нас розлучити і ти вірно додержав цієї присяги. Але тепер я відходжу до Дому Сонця, щоб там шукати свого народу, а тобі, Тевле, з яким я жила багато літ і спільно пережила багато страждань, та якого одначе більше не буду кликати своїм чоловіком, бо це ти мені заборонив, говорю: Не насміхайся з мене перед Лілі. Говори про мене до неї можливо якнайменше. . . Будь щасливий і . . . і . . . прощай . . .

Останні речення вона говорила вже ледве чутним голосом, а я слухав увесь задеревілий. Світло сходячого сонця почало освітлювати кімнату. І воно зібралося на білій постаті Отомії, яка сиділа на кріслі, що стояло зараз коло мого ліжка. Її голова спочивала на поруччі крісла. Я миттю вискочив з ліжка і вдивився в її обличчя. Воно було біле й холодне і я не міг відчутися більше віддиху її уст. Я вхопив її за руки, та й вони були холодні. Я став говорити і кликати до її вуха, та не міг діждатися

від неї ніякої відповіді. Стало ясніше й тепер я пізнав усе. Отомія перестала жити і то наслідком власного вчинку.

А причина її смерти була така. Вона напилася отруї, тайну якої знали індіани. Ця отруя діяла поволі і без найменшого болю, оставляючи її ум ясним аж до самого кінця. І власне тоді, коли вона почула, що її життя починає гаснути, вона пробудила мене, щоб до мене говорити сумно й гірко. Я сів на ліжко і вдивився в неї. Я більше не плакав, бо всі мої сльози були вже виплакані і, як я сказав уже попередньо, не було вже ніякого нещастя, яке було б у силі порушити мене. І як я дивився так на неї, моє серце обняла велика ніжність і я став любити Отомію тепер, коли вона була мертва, стократно більше, ніж колинебудь попередньо, навіть у днях молодости. Я почав пригадувати собі її в часи її слави і краси, на дворі її батька короля. Я пригадував собі її, яка вона виглядала, коли приступила до мене коло жертівного каменя і коли ставила опір королеві Куїтлягуа, коли той хотів мене вбити. І я неначе чув знову її оклик болю й розпуки, коли вона відслонила тіло померлого немовляти, нашого першого сина, неначе бачив щераз блиск меча в її руці, яким вона вбила в моїй обороні тляскалянца. Багато, багато подій вернулось раптом до моєї пам'яті в ту сумну годину сходу сонця, коли я вдивлявся в тіло Отомії. В її словах була правда: я ніколи не забув за свою першу любов і часто бажав побачити її лице. Одначе це не було правдою, щоб я не любив Отомії. Я любив її щиро і був вірний їй, та щойно тоді, коли вона померла, я вповні дізнався, якою дорогою була вона моему серцю.

Це правда, що поміж нами була велика прірва, яка з роками побільшувалася, прірва крові і віри, бо я знав, що вона не могла відректися віри своїх батьків. Коли я побачив, що вона проводить у співанні страшного гімну в часі жертвування на вершку піраміди, мене обняв великий страх і я ненавидів її. Одначе все те я був би простив їй, бо то було частиною її крові і природи, а, крім того, вона діяла не з власної волі. Все таки вона мала багато прикмет, які я мусів поважати й любити і згадувати цю найбільше королівську жінку, яка довгі роки була мені найвірнішою дружиною. Такі думки опанували мене були в ту годину і так я думаю і сьогодні. Вона сказала, що ми розходимось навіки, але я маю надію й вірю, що воно так не буде. Зовсім

певно в небі знайдемо прощення для нас усіх і там ті всі, що колись були собі дорогі на землі, зможуть відновити свою приязнь.

Вкінці я встав і пішов шукати помічі. Встаючи, я відчув, що маю щось на шиї. Це був нашійник із великих емеральдів, який подарував мені Гватемок у часі закопування скарбів Монтезуми, і який я подарував був Отомії. Вона вложила його мені на шию, коли я спав, а разом і кучер свого чорного волосся. Одне й друге буде спочивати на моїм серці в моїм гробі.

Я похоронив її у старовинній гробниці її батьків, де лежали й її діти, і два дні пізніше їхав у сторону Мехіка в почоті Берналя Діаза. При в'їзді до просмику я обернувся назад і довго дивився на руїни Міста Ялиць, де мені довелося прожити стільки років і де спочивають у гробі ті всі, яких я любив. Довго, із сльозами в очах, я дивився на руїни Міста Ялиць, як у годині смерті людина дивиться на своє минуле. Втім Діаз поклав руку на моє плече і сказав лагідно:

— Ви є самотня людина, товаришу, які ваші пляни на майбутнє?

— Ніякі, — відповів я, — хіба що вмерти.

— Ніколи так не говоріть. Ви ж маєте заaledве сорок років, я маю вже понад п'ятдесят, а ще не говорю про смерть. Слухайте, ви маєте друзів у своїй батьківщині, в Англії?

— Мав колись.

— Нарід живе довго в тих спокійних краях. Ідіть і відшукуйте їх, я постараюся вас перевезти до Еспанії.

— Подумаю над цим, — відповів я.

За якийсь час ми приїхали до Мехіка, тепер зовсім нового для мене міста, бо Кортес його відбудував. Там, де колись стояла велика піраміда, на якій мене мали принести богам у жертву, тепер будували величаву катедрu. В підвалини цієї катедри поклали статуї азтецьких богів. Місто було гарне, одначе далеко не таке чудове, як Теноктітлян часів Монтезуми. Правдоподібно воно ніколи вже таким не буде. Нарід так самозмівся. Тоді це був нарід лицарський і свободний, а тепер поневолений. У Мехіко Діаз знайшов для мене квартиру. Ніхто мене тут не турбував, бо всі шанували те уласкавлення, яке

я здобув собі в часі здачі. Крім того я був тепер зломаною людиною і ніхто не потребував мене боятися. Участь, яку я брав у „страшній ночі“ і в часі оборони міста, давно забулася, а оповість про мої терпіння й страждання та нещастя викликувала співчуття навіть і в еспанців. Я мешкав у Мехіко десять днів, мандруючи сумно вулицями та на горбок Чапольтепек, де колись стояла палата Монтезуми і де я вперше стрінув Отомію. Нічого тепер не лишилося там з колишньої слави, за винятком хіба кількох старих кедрових дерев. Восьмого дня мого перебування в місті закликав мене якийсь індіанець, заявляючи, що мій давній приятель наказав йому сказати мені, що хоче бачитись зо мною.

Я пішов за ним, дивуючися, хто такий може бути цей давній друг, бо я не мав ніяких друзів. Індіанець повів мене до гарного кам'яного дому при новій вулиці. Я сів у притемненій кімнаті і ждав. Нараз солодкий і сумний голос, який видався мені незвичайно знайомим, промовив до мене мовою азтеків:

— Вітаю вас, Тевле.

Я глянув і побачив жінку, одягнену в еспанський багатий стрій, хоч сама вона була індіанка. Вона була дуже марна і збідована, наче б перебула велику недугу або журу.

— Не пізнаєте вже Маріни, Тевле? — запитала вона, але поки вона вимовила ці слова, я вже її пізнав. — Та так само і я мушу сказати, що ледве пізнала вас, Тевле. Жура і час зробили свою роботу на нас обоїх.

Я взяв її руку й поцілував.

— Де тепер Кортес? — запитав я.

Вона вся затремтіла.

— Кортес тепер в Іспанії, до обороняє свої справи. Він там звінчався з іншою, Тевле. Вже багато літ тому він мене покинув і наказав насильно звінчати з Дон Хуаном Харамільо, який узяв мене за жінку тільки тому, що я мала багатства, бо Кортес не був скупиий для своєї відкиненої полюбовниці.

Вона гірко заплакала.

Потім слово по слові я довідався про цілу її історію. Не буду її переповідати, бо вона загально відома з історії. Коли Маріна сповнила своє завдання й не була більше потрібна Кортесові, він покинув її, змарнованою і зі зломаним серцем. Вона оповіла мені цілу історію свого горя, коли дізналася всієї правди

і як вона з плачем прокляла його, щоб він ніколи більше не мав щастя. І справді від тієї хвилини щастя покинуло Кортеса.

Дві години або й більше ми говорили і я теж оповів їй свою історію, а вона плакала, бо, не зважаючи на всі свої помилки, Маріна мала дуже ніжне серце.

Потім ми попрощалися, щоб уже ніколи більше не зустрінутись. Та поки я відійшов, вона подарувала мені чималу суму грошей, і я зовсім не стидаюся признатися, що я їх узяв.

Така є історія Маріни, яка зрадила свою батьківщину для любови, і таку одержала заплату за зраду й любов. Та для мене пам'ять її все полишиться святою, бо вона для мене була сердечним другом і два рази врятувала мені життя, не зважаючи на те, що Отомія так жорстоко обійшлася з нею.

РОЗДІЛ XXXVIII.

На другий день по моїх відвідинах у Маріни прийшов до мене капітан Діяз і сказав, що його приятель є капітаном корабля, який за десять днів із пристані Вера Круз має відплисти до Кадізу, і що цей його приятель годиться перевезти мене до Іспанії, якщо я маю замір покинути Мехіко. Я подумав хвилиночку і сказав, що поїду. Ще тої самої ночі я попрощався з капітаном Діязом, якого хай Господь благословить, бо він був єдиним добрим чоловіком поміж багатьома лихими, й покинув місто в товаристві кількох купців. По одностижневій подорожі вділ горами ми безпечно дісталися до Вера Круз, незвичайно гарячого й нездорового міста, з поганою пристанню, виставленою на сильні північні вітри. Тут я представив свої рекомендаційні листи капітанові корабля, який згодився перевезти мене до Європи, не завдавши мені жадного питання. Я мав тільки подбати про запас харчів на час подорожі.

Три ночі опісля корабель розіпняв вітрила й другого ранку все, що ще можна було бачити з краю Анагуак, був тільки снігами покритий шпиль вулькану Орїзаба. За хвилину й він сховався поза хмарами і я востаннє розпрощався з країною, де стрінуло мене стільки пригод і яку за своїм обрахунком саме того самого дня вісімнадцять років тому вперше побачив.

Про мою подорож до Іспанії нема що писати. Вона була

«спокійна й нічим не визначалася і за десять тижнів від хвилини відчалення з Вера Круз ми були в пристані Кадіз. Тут я забарився всього тільки два дні, бо трапилося, що випадково був там англійський корабель і на нім я замовив собі місце. Задля цього я був приневолений продати найменший емеральд із нашійника, щоб роздобути гроші на оплату переїзду, бо всі гроші, які я дістав від Маріни, вже минулися. Емеральд продав я за велику суму. За частину її я купив собі одяг, відповідний для визначнішої особи, а решту виміняв на золото і взяв з собою. Мені було дуже прикро розставатися з цим дорогим камінцем, хоч він був найменший, але конечність не знає ніякого милосердя. Другий, трохи більший камінець із цього нашійника я подарував згодом її королівській величності королеві Єлисаветі.

На чердаку англійського корабля всі вважали мене за еспанця та авантюрика, який заробив великі гроші в Західній Індії. А я зовсім не дбав про те, щоб вони змінили свій погляд, бо коли б це сталося, я мусів би пробувати в їх товаристві, а це відвело б мене від приготування до нового життя, яке я давно призабув. Тому я ввесь час сидів осторонь, як гордий дон, говорячи дуже мало, але слухаючи дуже багато, довідуючися так про все, що сталося в Англії від часу, як я її покинув.

Врешті наша подорож скінчилася і дванадцятого червня я опинився в велетенському місті Лондоні, де раніше ніколи не був. Ставши на коліна в кімнаті заїздного дому, де я став на квартиру, я гарячою молитвою подякував Господеві, що дозволив покінчити мої довголітні труди й небезпеки, заховав мене при житті і по стільки роках дозволив стати знову на рідній землі. Бо в дійсності ще по нинішній день я вважаю це тільки за надзвичайну ласку Божу, що таке слабе й немічне тіло, як моє, потрапило пережити всі небезпеки, труди, клопоти, нещастя, слабості, голод, битви, вбивства, втоплення, напади диких звірів і жорстокість людей.

В Лондоні я купив гарного коня за посередництвом власника заїздного дому й на другий день із сходом сонця поїхав на Іпсвіч. І того дня ранком стрінула мене остання пригода. Коли я їхав, упоюючися пахощами червневого дня й радуючися англійськими краєвидами, якийсь боязливий бандит стрілив до мене з пістоля з-за корча, маючи замір обрабувати мене як

я впаду. Куля продіравила мій капелюх, вирвала кусень волосся з голови, та поки я отямився, злодій утік, бачучи, що не поцілював. Я їхав далі, роздумуючи, що воно було б незвичайно дивним, коли б я, що перебував стільки небезпек і остаточно безпечно дістався до рідного краю, згинув би марно з руки бандита у віддалі п'яти миль від Лондону.

Я їхав швидко цілий день і наступний день, бо мій кінь був добрий і прудкий, і в годині пів до восьмої вечора виїхав на той горбок, звідки колись востаннє дивився на Бонгей, коли від'їздив до Ярмату з своїм батьком. Передо мною виступали червоні дахи містечка. Там, направо, росли дуби Дічінгтему й здіймалася чудова вежа церкви Пресвятої Діви. Там знову зився тяжкою Вавеней, а там, як оком засягнути, простягалися зелені луки, всіяні білими й жовтими квітками. Все було таке саме, як перед роками. Я не міг доглянути найменшої різниці. Єдина різниця була в мені самому. Я зсів з коня й, підійшовши до криниці коло дороги, подивився в воду на своє обличчя. Я дуже змінився і ледве чи сам міг пізнати в собі того колишнього юнака, що виїздив на верх цього горба двадцять років тому. Мої очі були запалі і дуже сумні. Риси обличчя загострилися, а в моїй голові й бороді було тепер більше білого, як чорного волосся.

Сівши на коня, я пустився далше дорогою попри Венгфолдовгий млин, полишаючи Бонгей по лівій стороні. Тут стрів менс якийсь чоловік. Я подивився на нього й зараз його пізнав: це був Відлі Міннс, той самий, який звільнив Гарсію, коли я його покинув зв'язаного, щоб мати побачення з своєю любкою. Тепер він був дідом. Довге біле волосся спадало йому на плечі, а він сам був одягнений у лахміття. Та я ледве здержався, щоб не впасти йому на шию й не розцілувати його, так мене втішив вид когось, що я його знав замолоду.

Коли він мене побачив, поспішив до брами, щоб її відкрити, просячи рівночасно про милостиню.

— Чи пан Вінгфілд тут живе? — запитав я, показуючи рукою на дорогу.

— Пан Вінгфільд, добродію? А котрий з них? — запитав він. — Старий Вінгфільд уже не живе яких двадцять літ. Я сам помагав копати його гріб на цвинтарі коло каплиці, де ми поховали його коло його жінки, яку забито. А опісля пан Гофрей...

— Що з ним?

— Він так само помер, тому дванадцять або й більше років. Він запився на смерть. А пан Том втопився, кажуть, десь за морями так само вже багато літ тому. О, цей пан Том був дивний чоловік і гнівний. Я пам'ятаю, як він сварив на мене, коли я дозволив чужинцеві втекти... — і тут він зачав оповідати історію про Гарсію й його коня і я ніяк не міг його спинити.

Кинувши йому гріш, я вбив остроги в бік свого змученого коня й пустився їхати даліше дорогою, залишаючи млин по лівій руці. А коли я їхав, гомін копит мого коня, здавалося, повторяв слова старого: „Померли... Всі померли...“. Безперечно й Лілі так само мусіла вмерти, а коли не вмерла, то мусіла дійти до неї вістка, що я втопився в морі й вона вийшла заміж. Будучи гарною й багатою, вона зовсім не потребувала шукати за женихами. Трудно навіть припускати, щоб вона змарнувала своє життя, сумуючи за втраченим любком.

Ось і батьківський дім передо мною. Він зовсім не змінився, хіба що плющі й корчі вирости вищі. І, видно, люди жили з цього дому, бо він був дбайливо вдержаний, а з коминів здіймався дим. Брама була зачинена і з прислуги не було нікого, щоб її відчинив, бо вже ніч надходила. Полишивши дім по правій стороні, я об'їхав довкола стаєнь, які стояли збоку, від сторони горба, але й тут брама була зачинена. Я зсів з коня, не знаючи, що почати. Я був так знесилений непевністю і страхом, що покинув коня, де стояв, щоб скубав траву, а сам пішов пішки стежкою до церкви й почав дивитися на горбок, неначе дожидаючи, що хтось має надійти й мене стрінати.

„А що як усі вони померли? Якщо й вона померла?“ — Я закрив обличчя руками й почав благати Всевишнього, що обєрігав мене стільки років, щоб заощадив мені цього останнього болю. Я чув, що більше терпінь не матиму сил перенести. Коли й Лілі втрачена для мене, то найкраще буде, коли й я помру, бо тоді не полишиться нічого, щоб удержати мене при житті.

Так я молився якийсь час, дрижучи всім тілом, неначе осиковий лист. І поки я завернув назад додому, щоб дістати вістку від тих, що в нїм жили, настала ніч, а соловейки почали лящати з кожного куща. Я став слухати їх співу, а рівночасно якась навісна згадка стала мене непокоїти, зразу ж її ніяк не міг вхопити. Та нараз перед моїми очима, неначе живий, зродився

образ палати Монтезуми в Теноктітляні й золоте ліжко, в якім я спав. Так, це було тоді, коли вони окликали мене своїм богом Тезкатом, а завтрішнього дня зі сходом сонця мене мали повести на жертвування. Я спав останню ніч нещасливий, в розпучі і мріяв. І в часі одної з тих мрій здавалося мені, що я стою в Англії на тім місці, на якім власне тепер стою, і що в моїх ухах лящить солодкий спів соловейків, який власне тепер чую. І мені тоді снилося, що коли я заслухався в цей спів, на небо вискотився місяць понад верхи зелених дубів, і що я почув солодку пісню за горбом . . .

Та нараз я прочунав із сонної мрії з давньої минувшини, бо в дійсності солодкий жіночий голос почав співати пісню на збоці горба. Я зовсім не був божевільний: я чув зовсім добре й докладно, а навіть міг розрізнити, що голос наближався, неначе та, що співала, сходила з верха горба в долину. Вона була так близько, що я міг зрозуміти кожне слово пісні, сумної пісні, кожне слово якої тямлю донині.

Тепер у світлі місяця міг я побачити й постать жінки. Вона була висока і струнка, одягнена в білу суконку. Нараз підняла догори голову, щоб слідити за летом лилика, а місяць облив її обличчя сяйвом. Це було обличчя Лілі Бозард, моєї втраченої любки, чудове, неначе ангела, хоч трохи старше й позначене рисами великого болю. Побачивши її, я ввесь затрясся і, коли б не те, що я держався дерева, певно був би впав на землю. З моїх уст мимоволі вирвався важкий стогін.

Вона почула цей стогін і перестала співати, а побачивши постать чоловіка станула й повернулася неначе до втечі. Я стояв неповорушно. Видно цікавість поборола її острах, бо вона підійшла ближче й запитала солодким голосом, тужна нота якого донині звенить у моїм усі:

— Хто це мандрує так пізно? Чи це ти, Джоне?

Коли я почув ці її слова, новий страх опанував мене. Безперечно вона була заміжня за „Джоном“. Значить, я її знайшов, щоб знову втратити. І нараз зродилася в моїй голові гадка затітися перед нею і не сказати їй нічого про себе, доки не дізнаюся всією правди. Я ступив крок уперед, але не виходив із тіні, яку кидали корчі, а станув так, щоб місяць не міг освітити мого обличчя, та змінивши голос і мову так, як міг би говорити еспа-нець, ломаною англійщиною сказав:

— Пані! Чи маю честь говорити з кимсь, що давніми роками носив ім'я Лілі Бозард?

— Це є моє ім'я — відповіла вона. — Що ви хочете, пане?

Я затремтів знову, одначе став сміливо говорити дальше:

— Поки відповім вам, пані, простіть мені, коли поставлю вам ще одне питання. Чи це все ще є вашим іменем?

— Так, воно все ще є моїм іменем. Я незаміжня, — відповіла вона. На одну мить мені здавалося, що ціле небо закрутилося над моєю головою, а земля під ногами захиталася, як на вершку вулькану Хака шкаралуща ляви, що твердне. Та все таки я не виявив свого імени, бо тепер хотів дізнатися, чи вона все ще задержала мене в своїй пам'яті.

— Сеньйора — сказав я, — я еспанець, що служив під Кортесом в індіанських війнах, про якого ви мусіли дещо чути?

Вона притакнула головою, а я продовжував:

— В цій війні я стрінув чоловіка, що називався Тевле, а який одначе мав інше ім'я в давніх літах, як це він мені сказав на смертній постелі два роки тому.

— Яке ім'я? — запитала вона тихим голосом.

— Тома Вінгфілд.

Тепер Лілі голосно застогнала і я мусів її піддержати, щоб не впала на землю.

— Я вважала його неживим цілих вісімнадцять років — сказала вона тремким голосом. — Він мав утопитися в індіанських водах, коли затонув корабель, яким їхав.

— І я так само чув, що він втопився, сеньйоро. Та в дійсності він урятувався й попав між індіан, які зробили його своїм богом і віддали йому дочку свого імператора за жінку... — тут я спинився.

Вона вся затремтіла, а по хвилині сказала твердим голосом:

— Говоріть далі, пане, тепер я вас слухаю.

— Мій приятель, Тевле, брав участь в індіанських війнах по стороні індіан, бо бувши чоловіком одної з їх княгинь, мусів так робити, і боровся хоробро довгі роки. Врешті місто, яке він обороняв, здобули еспанці. Останню дитину вбито, а його дружина, княгиня наложила в розпуці на себе руки, а він дістався в полон, де нудив світом і помер.

— Це сумна оповість, пане — вона сказала голосом напівздавленим сльозами.

— Дуже сумна оповість, сеньйоро, одначе така, яка ще нескінчена. Коли мій приятель лежав на смертній постелі, виявив мені, що у своїй молодості присягнув любов і вірність особі, яка називалася...

— Я знаю ім'я — прошу, говоріть далі...

— Він сказав мені, що хоч був звичаний і любив свою дружину княгиню, яка була незвичайно королівською жінкою і багато разів рятувала його життя з власною небезпекою, а навіть раз поклалася коло нього на жертівний камінь з власної волі, то все таки згадка оцеї дівчини з Англії не покидала його ціле життя і він все мав її перед своїми очима. Тому він прохав мене ради нашої приязни, щоб я віднайшов вас, коли вернуся до Європи, передав вам його слова і прохав вас за нього за одну річ.

— Які слова і яка просьба? — запитала Лілі ледве чутним шепотом.

— Що він любив вас до кінця свого життя так, як любив замолоду, що він дуже просить вас простити йому, що зломив ту присягу, яку ви обое зложили під дубами в ліску Дічінгем.

— Пане, — закликала вона, — а що ви знаєте про це?

— Тільки те, що мій приятель сказав мені, сеньйоро.

— Ваша приязнь мусіла бути незвичайно велика, а ваша пам'ять незвичайно сильна — прошептала вона.

— А це він мусів зробити — говорив я далі — через незвичайні обставини, такі незвичайні, що він усе мав надію, що зломана обітниця може бути відновлена в трохи гарнішому й кращому світі, як цей. І його остання мольба була, щоб вона сказала мені, його посередникові й післанцеві, що вона простила йому все і все ще його любить так, як він любив її до своєї смерті.

— А яка користь з такого прощення й такої заяви померлій людині? — запитала мене Лілі одверто, пильно мені придивляючися. — Чи може померлі мають очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути?

— А відки це мені знати, сеньйоро? Я тільки виконую дане мені доручення.

— А відки мені знати, що ви є дійсним післанцем? Я маю зовсім достовірні запевнення, що Том Вінгфілд утопився, а оця баша оповість про індіанську княгиню видається дуже дивною, радше книжковим романом, ніж справжньою подією.

— Чим можете потвердити, що ваші слова правдиві?

— Я маю таку річ, що докаже правдивість моїх слів, але тут надто темно, щоб її побачити.

— В такому випадку прошу за мною до дому, а там дістанемо світло. Прочу хвилинку заждати, — і, підійшовши до брами, що вела до стаєнь, голосно закликала: — Джане!...

Їй відповів чоловік і я по голосі зараз пізнав, що це один із слуг мого батька. До нього вона щось стала говорити тихим голосом, потім повела мене огорождною стежкою до фронтових дверей дому, які відчинила ключем, і мовчки рукою вказала мені, щоб я йшов попереду. Я це зробив, не звернувши зовсім уваги в ту хвилину на таку дрібницю, і знайомий від дитинства з розкладом кімнат, сам звернув у сторону їдальні, підносячи високо ноги, щоб не спіткнутися на сходах. Увійшовши до середини кімнати, я зараз, хоч було темно, знайшов дорогу до великого паленища і спинився. Увесь час Лілі пильно стежила за кожним моїм рухом, а опісля, пішовши слідом, приступила до вогню, що горів, засвітила свічку й поставила її на столі так, що хоч тепер я мусів у кімнаті зняти капелюх, моє обличчя все таки лишалося в тіні.

— Прочу, коли вільно мені просити про той знак...

На це я зняв перстень із свого пальця й подав їй. Вона сіла при столі і при світлі свічки стала йому пильно придивлятися. І тоді я мав найкращу нагоду приглянутися їй і побачив, яка вона все ще гарна, хоч літа її вже були старші; час дуже мало діткнувся її своєю рукою і, за винятком суму, що його видно було з кожної риси її лиця, ніхто ніколи не сказав би, що вона пережила вже тридцять вісім літ. Я бачив, що хоч вона цілою силою волі намагалася опанувати своє хвилювання в міру того, як приглядалася перстeneві, її груди стали скоро підійматися, а її руки тремтіти.

— Знак вірний і правдивий, — сказала вона врешті. — Я знаю цей перстень, хоча він тепер уже трохи стертий і більше знищений, як був, коли я його бачила востаннє. Багато літ тому я дала його хлопцеві, на знак любови, обіцяючи йому, що вийду за нього заміж. Безперечно так само й ціле ваше оповідання мусить бути правдиве і я дякую вам за вашу ласкавість,

що ви передали його мені. А тепер, пане, тому, що мені не випадає просити вас, щоб ви лишилися наніч у цьому домі, а тут, у місці зовсім нема ніякого заїздного дому, я пішлю одного зі слуг, щоб завів вас до дому мого брата, який живе яку милю відси, коли... — вона додала поволі і з притиском — ви самі не знаєте туди дороги. Там знайдете веселіше товариство і сестру вашого покійного приятеля, Марію Бозард. Вона буде щаслива, коли дізнається про дивні пригоди свого брата з ваших уст.

Я похилив голову додолу і відповів:

— Насамперед, сеньйоро, я проситиму вас відповісти на прохання мого приятеля.

— Та це ж дитинство давати відповідь померлому!

— А все ж таки я прошу про неї, як це мені доручено.

— Які слова виписано всередині цього перстенья? — запитала вона.

— „Серденько серцю, хоч як далікому“, — відповів я без надуми. Та в цю хвилину пожалкував, що не відкусив собі язика.

— Ох, то ви знаєте й це! Правда, ви безперечно мусіли цей перстенець довгі місяці носити на своїм пальці й таким способом вивчилися, що написано всередині. Так, пане! Хоча ми були дуже далеко від себе і, можливо, що я ніколи не викинула з серця пам'яті про того, який його носив і через якого до цієї пори не вийшла заміж, видається, що „серце“ пішло манівцями, до грудей якоїсь дикунки, з якою воно звінчалось і яка обдарувала його дітьми. Тому моя відповідь на молитву вашого вмираючого друга є, що я прощаю йому, одначе мушу відкликати всі приречення й обітниці, що їх він присягав додержувати до кінця свого життя і по вічні часи, бо він сам їх зломив. І найкраще, що може статися, я сама старатимуся вирвати з своїх грудей ту любов, бо він сам її відкинув і знеславив...

І, вставши, Лілі зробила рукою рух, ніби щось здирала з своїх грудей і відкидала від себе. Під цей час перстенець випав з її руки і впав на долівку.

Я чув її слова і моє серце задеревіло. Значить, усе скінчилося. Правда, вона мала повну рацію, і в цю хвилину я пожалкував, чому не був менше щирий і одвертий, бо часто жінки

можуть скорше простити неправду, ніж одвертість і щирість. Я не промовив ні слова, бо мій язик не міг поворухнутися, тільки великий жаль і змучення опанували мене. Підступивши, я підняв із землі перстенець і, вложивши його на свій палець, обкинув останнім поглядом жінку, що відкинула мене, й звернувся до дверей. У половині дороги мимоволі спинився, вагаючися, чи не сказати, хто я, та в ту мить прийшла мені до голови думка, що коли вона не хотіла забути свого гніву супроти померлого, то її милосердя супроти живого буде ще слабше. Ні, для неї я помер і померлим зостануся назавжди.

Тепер я був уже коло дверей і одною ногою стояв на сходах, коли нараз голос Лілі задзвенів у моїх ухах. Тепер цей голос був солодкий і ласкавий.

— Томе, — говорив цей голос, — Томе, поки відійдеш, чи не хотів би ти обчислити все золото й усі землі, якими я завідувала в твоїм імені?

Я обернувся з найбільшим здивуванням і — чудо!... Лілі йшла до мене поволесеньки з простертими до мене руками.

— О, ти нерозумний чоловіче, — прошептала вона тихо, — чи ти думав одурити жіноче серце таким незручним способом? Ти, що мимоволі виговорився про дубовий лісок Дічінгем? Ти, що так гарно знайшов серед темноти дорогу в цій темній кімнаті, а напис у середині цього перстенця сказав таким самим голосом, якого я не чула від стільки літ? Слухай: я прощаю тому твоєму приятелеві за зламання ним обітниць і присяг, бо він був щирий і чесний і виявив всі свої помилки, не намагаючися їх приховати, а людині дуже тяжко жити такі довгі роки самотою, до того в чужім, незнанім краю стрічають усякого дивні пригоди. Крім того я додам, що все ще його люблю, і мені здається, що й він мене любить, хоча часом мені здається, що я вже постарілася для любови та ниділа самотою так довго, щоб її знайти поза гробом.

Отак говорила Лілі, тихо хлипаючи, а мої руки міцно її обгорнули й притулили до грудей. І вона нічого більше не сказала. І коли наші уста стрінулися, станула мені перед очима Отомія; неначе жива, і пригадалися мені її слова. Мені пригадалося, що вона з власної волі наклала на себе руки і це сталося якраз цього самого дня рік тому...

РОЗДІЛ XXXIX.

А тепер лишилося мені вже дуже мало що сказати, бо моє оповідання кінчиться. І я з цього дуже радий, бо я вже старий і мої сили мене зовсім покидають. Кілька разів протягом минулої зими я думав, що моє писання лишиться незакінченим.

Якийсь час я й Лілі сиділи мовчки в тій самій кімнаті, в якій оце пишу, бо велике зворушення та інші почування зовсім відібрали нам мову. А опісля, наче порушені одною і тою самою думкою, ми разом стали навколішки й покірною молитвою дякували Богу, що захоронив нас обоє і дозволив на цю дивну зустріч. І ледве ми піднялися з колін, коли коло дому почувся гамір і за хвилину ввійшла до середини кругленька й заживна пані, а за нею стрункий чоловік і гарні діти. Це була моя сестра, тепер Марія Бозард, її чоловік, Вілгред Бозард, брат Лілі, й їх двоє діточок, Роджер та Іванна. Коли Лілі побачила, що це я сам повернувся, зараз післала старого слугу Джана до них з відомістю, що до неї прийшов у гості хтось такий, якого і вони дуже радо повітають. Вони зараз поспішили сюди, дивуючися, кого стрінуть. Спочатку вони ніяк не могли догадатися, бо я незвичайно змінився, а світло в кімнаті не було ясне, і думали-пригадували собі, із здивуванням, хто б це міг бути той чужинець.

— Мері, — сказав я нарешті. — Мері, то ти не пригадуєш собі мене, сестричко?

На ці слова вона вибухнула голосним плачем і, кинувшись мені на шию, плакала довший час, як це певне зробив би кожний із нас, коли б станув перед його очима хтось, що вважався довгі роки за померлого. А її чоловік ухопив мене за руку і кляв із серця, як це нерозумно роблять деякі чоловіки, коли їх серце надто зворушене. Тільки діти стояли, нічого не розуміючи, аж я закликав до себе дівчинку, яка тепер була у тому віці, як її мати, коли ми розсталися, й, поцілувавши її, сказав, що я її дядько, про якого вона може чула, що давно тому помер.

Потім ми всі разом засіли до вечері. І це була найдивніша вечерея для мене. По вечері я попрохав, щоб мені оповіли про все, що тут сталося. Тепер щойно я довідався, що ввесь маєток, який полишив мені мій учитель Фонсека, безпечно дістався до Англії, що він значно збільшився завдяки Лілі, бо вона з усіх

доходів видавала дуже мало на свої особисті потреби і все вважала себе завідателькою, а не власничкою. Коли видалося, що моя смерть зовсім певна, Мері, моя сестра, дістала пайку з мого майна і за ці гроші купила собі землю. Я зараз же заявив, що тепер цю землю вона може задержати як дарунок від мене, бо й так я маю більше маєтку, ніж мені потрібно. Ця заява незвичайно врадувала Бозарда, її чоловіка, бо воно завжди дуже важко розставатися людині з тим, що довгі роки вважала за свою власність.

Після цього я дізнався й про все інше. Мені розповіли про несподівану смерть батька, про те, як прислане мною еспанське золото спасло Лілі від насильного вінчання із моїм братом, Гофреєм. Він опісля зійшов на лиху дорогу й помер, маючи всього тільки тридцять один рік. Батько Лілі, старий Бозард, мій давній ворог, помер так само нагло від удару серця в часі якогось вибуху гніву. Потім її брат звінчався з моєю сестрою, Мері, а Лілі перенеслася на стале життя до нашого батьківського дому, заплативши всі довги, які поробив мій брат, і виплативши пайку, яка належалася з спадщини, моїй сестрі. І тут, у цьому нашому прабатьківському домі жила вона постійно від того часу, самотня й сумна жінка, а проте не цілком нещаслива, бо багато з свого часу вона віддавала на добродійні справи. І вона сказала мені отверто, що коли б не ті розлогі землі й ті гроші, якими зобов'язалася завідувати в моїм імені, вона давно була б вступила до монастиря, щоб там у молитві і в мирі докінчити своє життя, бо відколи вона вважала мене за померлого — вість про затоплення корабля, яким я їхав, дійшла до Англії — більше не думала виходити заміж, не зважаючи на те, що багато гарних і заможних женихів запобігали її руки. Це все з усякими іншими новинами, як наприклад, уродини і смерть дітей, велика буря і повінь, яка залила Бунгей, — усе те, що сталося в часі, за який я з хлопця виріс на мужчину в середньому віці, мені оповіли в короткому часі.

А потім усі зажадали, щоб я оповів про свої пригоди. Цікаво було бачити їх лица в міру того, як я вів своє оповідання. Цілу довгу ніч, доки соловейки не стали щебетати перед сходом сонця, а рожевий схід роз'яснив небо, я сидів коло Лілі й оповідав свої пригоди й ніяк не міг скінчити. Ми поклалися на короткий спочинок у кімнатах, які для нас приготовано, а ранком,

по короткому спочинку я став оповідати далі, показуючи їм меч, який належав до Берналя Діяза, великий і неоціненної вартості нашійник із емеральдів, що його дав мені Гватемок і деякі рани і шрами, які доказували правду моїх слів. І ніколи не доводилося мені бачити більше здивованих слухачів, коли я став оповідати про останнє жертвування жінок Отомії, про страшну смерть Гарсії, який помер, борючися з своєю власною тінню, чи краще з тінню своїх злочинів. Вони плакали зі страху, плакали з жалю, коли я їм оповідав про смерть своїх синів і смерть Гватемока.

Та я не оповів усієї історії цілому товариству, бо дещо з того було призначене тільки для одної Лілі. І тільки їй одній я оповів про своє поступовання з Отомією зовсім так само, як оповідав би мужчина мужчині, бо я розумів, що коли б щось задержав у тайні й не виявив, це стало б між нами причиною вічного недовір'я. Їй одній я виявив всі свої вагання й побоювання. Не закриваючи нічого, я сказав, як навчився любити Отомію та що її краса і солодкість заволоділи мною від першої хвилини, скоро тільки я її побачив на дворі Монтезуми. Так само я оповів їй усе, що наступило поміж мною і Отомією на цьому ж дворі аж до хвилини жертвування.

Коли я скінчив оповідати, Лілі подякувала мені за мою отвертість і щирість та заявила, що в цих справах мужчини видаються зовсім відмінні від жінок, бо вона ніколи не відчувала потреби визволитися з спокус небажаної любови. Та ми все є в руках Бога, а природа нас створила такими, якими ми є, тому зовсім не маємо права робити одно одному закидів. А до того Отомія, поминувши її великий гріх поганства, була жінкою великого серця і то такого, що легко могла полонити серце всякого мужчини в більшому навіть ступні, ніж це могла б вона сама зробити. А коли до того стало ясным, що я мав до вибору поміж одруженням із нею або смертю, а опісля, зложивши велику присягу вірності, я мусів оставатися при ній, дарма, що всі небезпеки минули. Тому Лілі вважає справу за цілком вияснену й ніколи не буде виявляти своєї заздрости, що більше, буде говори́ти все з словами любови і ласкавости про цю мою першу, померлу дружину.

Оттак говори́ла вона незвичайно лагідно, солодко дивлячися мені просто в лице своїми ясними очима. Так, і ці її очі

виповнилися сльозами, коли я став оповідати їй про свою страшну розпуку, коли померла моя перша дитина та коли стрінули мене інші нещастя. І вона додержала слова. Заздрість почала проявлятися у неї щойно кілька літ опісля, коли вона втратила вже всяку надію, що може мати діти, вона тоді стала заздрісна на моїх померлих синів і на ту любов, з якою я все говорив про них.

Вістка про мій поворот і дивні пригоди серед незнаних народів у далекій Індії блискавкою рознеслася широко по краю й до мене почали приходити люди з дальших сторін, навіть із Норвічу й Ярмавнту й напірали на мене, щоб я їм оповідав. Крім того я найняв Службу Божу в церкві Пресвятої Діви з вдяки за те, що Бог спас мене від всіх небезпек.

Коли Служба Божа скінчилася і увесь народ розійшовся й церква опустіла, я вернувся до неї назад із дому своєї сестри, де я був гостем її й її чоловіка, аж поки не звінчався з Лілі.

І тут, у тихий червневий вечір я став навколішки на сходах гробівця, в середині якого спочивали тіла мого батька й матері й полинув душею в щирій молитві до місця їх теперішнього перебування, до Бога, до якого вони відійшли. І великий спокій огорнув мою душу і щойно тепер я став розуміти, яким я був божевільним чоловіком, коли склав присягу, що пімщуся над Гарсією. Я бачив, що наче дерево з насіння, так з цієї присяги виростали всі мої нещастя й росли без кінця й краю. А проте, навіть і тоді, я не мав сили викинути з свого серця ненависти до Гарсії й не можу її викинути навіть і в цю годину. І воно мені видається зовсім природним, що я бажав помститися над убивником своєї матері, хоч остаточне виконання цієї пімсти не відбулося моїми, але зовсім іншими руками.

В дверях малої каплиці я стрінув Лілі, яка так само прийшла до церкви, не знаючи, що я є там.

— Лілі — сказав я до неї, — я хочу тебе про щось запитати. Чи по тім усім, що сталося, ти все таки хочеш мене взяти за чоловіка?

— Я обіцяла це зробити багато років тому — відповіла вона, говорячи тихим шепотом і вся спаленівши, неначе рожа —

і я ніколи не змінила своєї постанови. Що більше, багато років я вважала тебе своїм чоловіком, дарма що думала, що ти померлий.

— Це більше, ніж я на це заслуговую, — відповів я, — та коли це має так бути, то скажи, коли має бути наше вінчання, бо молодість вже не наша і ми не маємо часу до втрачання.

— Коли того хочеш, — відповіла вона, поклавши свою руку в мою долоню.

І за тиждень від того вечора ми вже були звінчані.

І ось так моє оповідання скінчилося. Бог, що дав мені таку сумну й повну небезпек та пригод молодість, благословив мене понад усяку міру в моїх середніх літах та в старості. Всі ті події, про які я тут так широко оповідав, відбулися багато-багато років тому. Маленька яблунева щепка, яку я засадив у тому році, коли ми звінчалися, виросла на велике й тінисте дерево і я все ще живу, щоб дивитися на нього. Тут, у цій тихій долині Вавеней, за винятком тільки сумних спогадів та туги за померлими, що її ніякий час не в силі притупити, рік за роком проходив понад моєю сивіючою головою в досконалому здоров'ї, в спокою і спочинку. І я тішився правдивою любов'ю своєї дружини, такою, якої мало хто зазнає на світі. Здавалося, що біль серця і молоді роки життя, прожиті в розпуці, тільки зробили ще солодшою цю шляхетну жінку. Та один сум навістив нас і притьмив наше досконале щастя — це те, про що я згадував із сумом попередньо, — наша маленька дитина померла й судилося нам зостатися бездітними. І це найбільше гнітило Лілі, яка все таки була жінкою. Поза тим найменша тінь не впала поміж нас. Рука в руці ми сходили вділ із горба життя й остаточно в повних своїх роках моя дружина відійшла від мене. Одної ночі Христового Різдва вона поклатася до ліжка коло мене, а ранком вже не жила. Я плакав і жалував за нею гірко, проте цей мій біль не був таким, якими були болі моєї молодости, бо вік притупив його вістря і я знав, що ми розсталися не надовго. Дуже скоро і я піду туди, де є тепер Лілі і я зовсім не страхаюся цієї дороги. Бо страх перед смертю покинув мене вже давно, як він завжди покидає тих, що досить довго жили, щоб спокутувати всі свої гріхи, а я щасливий, що можиму стати перед небесною брамою, з чистим серцем і ду-

шею, щоб подякувати Всевишньому, що спас мене від жертвеного каменя і вивів із багатьох небезпек на цій неспокійній землі.

А Тобі, Боже Отче, що піклуєшся мною, Томою Вінгфілдом, і держиш у своїх руках усіх тих, кого я колись любив, нехай буде дяка і слава навіки.

К і н е ц ь.

Сер Генрі Райдер Гаггард, визначний англійський романіст. нар. 22. червня 1856 в Норфолк, Англія. З професії правний судовий дорадник, потім був президентом Суду.

Велику славу здобув собі голосною свого часу повістю „Ранок“ (Dawn), яка появилася 1884 р. Потім випустив цілий ряд інших повістей, як „Копальні короля Соломона“, „Вона“, „Беатріче“, „Рання зоря“, „Червоний вечір“, „Дитина буревію“, „Свята квітка“ та ін. між якими знаходиться і „Дочка Монтезуми“ написана на основі історичних матеріалів з часів завоювання Мехіка еспанцями.

Цими повістями і їх перекладами в чужих мовах Р. Гаггард здобув собі почесне місце в англійській і світовій літературі.

Помер у Лондоні 1925 р.

ПОРУЧАЄМО ВАМ ТАКІ ПОВІСТІ
НАШОГО ВИДАВНИЦТВА „КИЇВ“:

ЛЕСЯ ОЛЕНКО — Зелені Дні

— незвичайно цікава і талановито написана повість, сімнадцятилітньої авторки, із підсоветського життя напередодні другої світової війни. Ви здивуєтесь, як влучно авторка схоплює своєю юнацькою душею суть московського большевизму і як цікаво змальовує певні події й факти, які викривають московсько-большевицьку забріханість і фальш. Це знаменита лектура для молоді і старших.

128 сторінок \$1.20

ВІРА МАРСЬКА — Буря над Львовом

повість із часів німецькопольської війни і першої большевицької окупації Львова. Коли Ви жили у Львові, то Ви собі пригадаєте події які переживали безпосередньо, а коли поза Львовом, то знайдете живий і барвистий образ тих подій, яких не покаже історія. Влучна характеристика польського та московсько-большевицького середовищ.

212 сторінок \$2.20

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА — Поміж берегами

повість із життя українського скитальства в Європі. Це прекрасні фільми з життя українських людей, яких воєнна буря вирвала з рідного ґрунту і розкидала по чужині, позбавивши людських прав і можливостей людського життя. В постійному змаганні за право на людське існування ті люди виявляють свої характери і свою суть, які авторка першорядно змалювала.

190 сторінок \$2.20

Б. полянич — Генерал W

це легка й цікава сенсаційно-шпигунська повість з еспанської громадянської війни і визвольних дій Української Повстанської Армії на рідних землях. Головним персонажем, що в'яже Україну з далекою Іспанією є генерал W (Сверчевський), який знайшов свою смерть з рук українських повстанців на українських землях. — Повість читається з запертим віддихом.

256 сторінок \$2.50

Замовляйте всі ті книжки безпосередньо в видавництві „Київ“
на адресу:

“KYIW”, 838 N. 7th St., Philadelphia, 23, Pa.
